

BEZPIECZEŃSTWO

TEORIA I PRAKTYKA

SECURITY

THEORY AND PRACTICE

WPŁYW SPOŁECZNY DZIAŁAŃ INFORMACYJNYCH I EDUKACYJNYCH
NA RZECZ BEZPIECZEŃSTWA – ANALIZA DOŚWIADCZEŃ

redakcja
Monika Ostrowska, Sławomir Mazur

UNIWERSYTET ANDRZEJA FRYCZA MODRZEWSKIEGO W KRAKOWIE
ANDRZEJ FRYCZ MODRZEWSKI KRAKOW UNIVERSITY

BEZPIECZEŃSTWO

TEORIA I PRAKTYKA

SECURITY

THEORY AND PRACTICE

WPŁYW SPOŁECZNY DZIAŁAŃ INFORMACYJNYCH I EDUKACYJNYCH
NA RZECZ BEZPIECZEŃSTWA – ANALIZA DOŚWIADCZEŃ

redakcja
Monika Ostrowska, Sławomir Mazur

Kraków 2024
Nr 3 (LVI)

Czasopismo punktowane w rankingu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego oraz indeksowane w następujących bazach / The journal is ranked by the Ministry of Science and Higher Education and indexed in the following bases:

Repozytorium eRIKA. Repozytorium Uniwersytetu Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie; PBN. Polska Bibliografia Naukowa; Index Copernicus; CEJSH. The Central European Journal of Social Sciences; CEEOL. Central and Eastern European Online Library; BazHum; EBSCO

Rada Wydawnicza Uniwersytetu Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie / Publisher Council of the Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University:

Klemens Budzowski, Maria Kapiszewska, Zbigniew Maciąg, Jacek M. Majchrowski

Rada Naukowa / Editorial Board:

Isabela de Andrade Gama (Brazylia), Mieczysław Bieniek (Polska), Ján Buzalka (Słowacja), Anatolij Demianczuk (Ukraina), Taras Finikov (Ukraina), Jochen Franzke (Niemcy), Marco Gestri (Włochy), Thomas Jäger (Niemcy), Arie M. Kacowicz (Izrael), Lutz Kleinwächter (Niemcy), Magdolna Lácza (Węgry), Krzysztof Malinowski (Polska), Sławomir Mazur (Polska), Ben D. Mor (Izrael), Sandhya Sastry (Wielka Brytania), Yu-Chung Shen (Tajwan), Jan Widacki (Polska), Wiesław Wróblewski (Polska – przewodniczący)

Redaktor naczelny / Editor-in-Chief: Andrzej Chodyński

Zastępca redaktora naczelnego / Deputy Editor-in-Chief: Krzysztof Waśniewski

Redaktorzy tematyczni / Subject Editors:

Andrzej Chodyński – nauki o zarządzaniu i jakości
Marcin Lasoń – nauki o polityce i administracji, nauki o bezpieczeństwie
Monika Ostrowska – nauki o bezpieczeństwie

Redaktor statystyczny / Statistic Editor: Piotr Stefanów

Sekretarz redakcji / Managing Editor: Kamil Jurewicz

Adiutor / Sub-editor: Kamil Jurewicz

Projekt okładki / Cover design: Oleg Aleksejczuk

Skład i redakcja techniczna / Dtp, and technical editing: Oleg Aleksejczuk

Copyright© by Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
Kraków 2024

e-ISSN 2451-0718

ISSN 1899-6264

Wersją pierwotną czasopisma jest wydanie elektroniczne. „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” jest w pełni otwartym czasopismem (Open Access Journals) wydawanym na licencji CC BY-NC-ND 3.0 PL / The journal is originally published in the electronic version. *Security. Theory and Practice* is an open-access journal published under the CC BY-NC-ND 3.0 PL licence

Na zlecenie / Commissioned by:

Uniwersytetu Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
www.ka.edu.pl

Wydawca / Publisher: Oficyna Wydawnicza AFM

Spis treści

ARTYKUŁY

- Krzysztof Janik, Andrzej Skowroński:** Bezpieczeństwo Wewnętrzne – 15 lat dydaktyki i badań na Wydziale Nauk o Bezpieczeństwie Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego 11
- Janusz Ziarko:** Myślenie systemowe w budowaniu wiedzy o sytuacjach zagrażających bezpieczeństwu na przykładzie zajęć ze studentami Wydziału Nauk o Bezpieczeństwie Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego 25
- Bogdan Tworowski:** Wojska powietrznodesantowe w systemie militarnym Rzeczypospolitej Polskiej 45
- Radosław Treśka:** Gotowość wyszkolonych cywilnych posiadaczy broni palnej do wsparcia Sił Zbrojnych RP w czasie konfliktu zbrojnego na terenie Polski 57
- Jerzy Gut:** Atak Hamasu na Izrael – zaskoczenie czy przewidywalny skutek dotychczasowej polityki 67
- Małgorzata Dobrzańska:** Rola kobiet w wybranych organizacjach terrorystycznych 79
- Janusz Liber:** COINTELPRO – program kontrwywiadowczy FBI z lat 1956–1971. Założenia, realizacja i ocena przez Komisję Churcha z 1976 roku – wybrane elementy 95
- Marceli Herman:** Analiza zagrożeń polskiej infrastruktury cybernetycznej w latach 2010–2024. Część I: Lata 2010–2016 111
- Piotr Gorzelańczyk, Janusz Drzewiecki:** Employing neural networks to predict the number of incidents on specific types of Polish roads 125

Z KART HISTORII _____

Janusz Wojtycza: Pułkownik Jerzy Lewakowski – komendant Wojskowego Instytutu Geograficznego, ofiara zbrodni katyńskiej	143

Contents

ARTICLES

- Krzysztof Janik, Andrzej Skowroński:** Internal Security – 15 years of teaching and research at the Faculty of Security Sciences of the Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University 11
- Janusz Ziarko:** Systemic thinking in building knowledge about security threatening situations on the example of classes with students of the Faculty of Security Sciences of the Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University 25
- Bogdan Tworowski:** Airborne troops within the military system of the Republic of Poland 45
- Radosław Treśka:** Readiness to provide support to the Armed Forces of the Republic of Poland by trained civilian firearms owners during an armed conflict on the territory of Poland 57
- Jerzy Gut:** Hamas attack on Israel: a surprise or a predictable result of the previous policy 67
- Małgorzata Dobrzańska:** The role of women in selected terrorist organizations 79
- Janusz Liber:** FBI COINTELPRO counterintelligence program of 1956–1971: Assumptions, implementation, and evaluation by the 1976 Church Committee – selected elements 95
- Marceli Herman:** Analysis of threats to Polish cyber infrastructure in 2010–2024: part I (2010–2016) 111
- Piotr Gorzelańczyk, Janusz Drzewiecki:** Employing neural networks to predict the number of incidents on specific types of Polish roads 125

FROM THE HISTORY _____

Janusz Wojtycza: Colonel Jerzy Lewakowski: commander of the Military Geographical Institute, victim of the Katyń crime	143

Artykuły

Krzysztof Janik

dr, prof. UAFM, Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0002-4783-9052>

Andrzej Skowroński

dr, Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0003-3048-2293>

Bezpieczeństwo Wewnętrzne – 15 lat dydaktyki i badań na Wydziale Nauk o Bezpieczeństwie Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego¹

Wprowadzenie

Nauki o bezpieczeństwie są stosunkowo młodą dyscypliną badawczą, choć refleksja nad bezpieczeństwem towarzyszyła ludzkości od początku jej dziejów. Zwracał na to uwagę Arystoteles, twierdząc, że pierwsze ludzkie wspólnoty były przede wszystkim wspólnotami bezpieczeństwa, które zostały zinstytucjonalizowane w postaci państwa². Pod tym kątem patrzyli na państwo i istotę władzy państwowej kolejni myśliciele – od Niccolò Machiavellego i patrona naszej uczelni Andrzeja Frycza Modrzewskiego do Alexa de Tocqueville'a. U progu XX w. potwierdził to Abraham Maslow, który umieścił bezpieczeństwo wysoko w hierarchii ludzkich potrzeb³. Zapewnienie

¹ Od 1 września 2024 r.: Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie.

² Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. I: *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 3 i n.

³ Zob. rozważania zawarte w pracy: A. Maslow, *Motywacja i osobowość*, tłum. J. Radzicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018, s. 11 i n.

bezpieczeństwa państwa i obywateli, ochrony przed zagrożeniem zewnętrznym i wewnętrznym było niekwestionowanym zadaniem każdej władzy – uważali zgodnie XIX i XX-wieczni filozofowie, prawnicy, ekonomiści i politycy.

Bo też szukając inspiracji do teoretycznych i praktycznych rozważań nad bezpieczeństwem, sięgać trzeba do dorobku rozmaitych dyscyplin naukowych. Nauki o bezpieczeństwie obficie czerpią z filozofii, doktryny i socjologii prawa, z osiągnięć kryminalistyki, pedagogiki i psychologii, socjologii, a nawet nauk o administracji, zarządzaniu czy ekonomii. Tam, gdzie problematyka badawcza dotyczy bezpieczeństwa zewnętrznego, nie sposób uciec od dorobku nauk wojskowych czy teorii i praktyki stosunków międzynarodowych. Podkreślamy tę różnorodność inspiracji, bowiem nauki o bezpieczeństwie nie wykształciły jeszcze własnej, wyrosłej w samodzielny proces dydaktyczny kadry naukowej. Fakt, iż kadra naukowa i dydaktyczna nauk o bezpieczeństwie pochodzi z rozmaitych dyscyplin naukowych stanowi o jej sile i atrakcyjności. Wzbogaca teoretyczny i ekspercki dorobek tych nauk.

Nauki o bezpieczeństwie – dydaktyka

Dydaktyka nauk o bezpieczeństwie pojawiła się dość późno na polskich uczelniach, wraz z edukacyjnymi aspiracjami młodego pokolenia na początku XXI w. Miało to też związek z ówczesną sytuacją na rynku pracy. W konsekwencji przebudowy modelu polskiej gospodarki – zainicjowanej przemianami rozpoczętymi w 1989 r., a potem kryzysem ekonomicznym, który ogarnął świat pod koniec pierwszej dekady XXI w. – na atrakcyjności zyskało zatrudnienie w administracji państwowej, zwłaszcza w służbach mundurowych. Dawało ono poczucie stabilizacji, czytelne perspektywy awansu, zapewniało pewien status majątkowy, ale i wysoki prestiż społeczny. Z potrzeby zaspokojenia tych aspiracji zrodziła się dydaktyka na kierunku Bezpieczeństwo Wewnętrzne, w tym także w Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego (KAAFM)⁴. O efektywności tejże dydaktyki niech zaświadczy fakt, że wielu absolwentów naszego kierunku uzyskało stopnie oficerskie w formacjach mundurowych, inni z powodzeniem pracują w administracji publicznej, a są i tacy, którzy odnaleźli się w biznesie.

Dopiero w ostatnich latach kierunek ten – w oczach maturzystów – stracił na atrakcyjności. Przyczyniła się do tego rosnąca konkurencyjność na rynku pracy: pojawiły się na nim nowe, lepsze niż zatrudnienie w sektorze publicznym, miejsca pracy. Nie można abstrahować od zmniejszającego się poziomu zaufania społecznego do służb mundurowych oraz wyraźnego trendu spadkowego na skali prestiżu społecznego ich

⁴ Wydział Nauk o Bezpieczeństwie został powołany uchwałą Senatu uczelni (wówczas jeszcze pod nazwą „Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego”) 21 lutego 2007 r. Po uzyskaniu stosownych uprawnień, rozpoczął działalność z początkiem roku akademickiego 2008/2009.

funkcjonariuszy. Zmiana tej sytuacji w największym stopniu zależy od korekt dokonywanych przez polityków i wiąże się zarówno z kwestiami wynagrodzeń (są obecnie sporo niższe niż rynkowe), jak i z polityką budowania prestiżu służby państwowej. Dodajmy w tym miejscu, że dotyczy to także innych grup zawodowych zatrudnionych w sferze szeroko rozumianych usług publicznych: nauczycieli, urzędników, pracowników socjalnych itd.

Tym niemniej kierunek nadal jest prowadzony wedle tradycyjnych zasad dydaktycznych. Obok klasycznych wykładów i ćwiczeń, dydaktyka wzbogacona jest o warsztaty praktyczne, zajęcia terenowe i gry decyzyjne. Podobną formułę ma także dydaktyka na kierunku Bezpieczeństwo Narodowe o specjalności „Policja w systemie bezpieczeństwa publicznego”. Sądząc po reakcji studentów, ta różnorodność form dydaktycznych jest dla nich atrakcyjna i ma spore walory edukacyjne. Nie zwalnia to jednak od poszukiwań nowych form przekazywania wiedzy, które rozwijając będą także umiejętności i kompetencje społeczne naszych absolwentów. Tym bardziej że zmieniają konteksty społeczne funkcjonowania polskich formacji odpowiedzialnych za bezpieczeństwo: rośnie poziom świadomości co do praw człowieka i obywatela, zmienia się kultura polityczna społeczeństwa oraz formy i narzędzia komunikacji społecznej. Można sądzić, że w służbie państwowej rosnąć będzie znaczenie kompetencji miękkich, empatycznych, a także umiejętności analizy cyberprzestrzeni, do której przeniesie się spora część życia społecznego. To wymusi zmiany w dydaktyce na różnych poziomach edukacji.

Interesującą inicjatywą dydaktyczną, dość rzadko spotykaną w świecie akademickim, realizowaną z inspiracji władz Wydziału Nauk o Bezpieczeństwie KAAFM, są zajęcia z przedmiotu Bezpieczeństwo Lokalne. Są one prowadzone przez pracowników Katedry Bezpieczeństwa Wewnętrznego (dalej: Katedra) na wszystkich kierunkach wykładanych na uczelni. Ich celem jest przekazanie studentom pierwszego roku informacji o zagrożeniach w dużym mieście oraz sposobów ich unikania. W ramach tych zajęć analizujemy wspólnie ze studentami mapę zagrożeń bezpieczeństwa w Krakowie, a także modus operandi sprawców najczęściej popełnianych przestępstw, w tym kradzieży, kradzieży z włamaniem, bójek, pobić i rozbojów, a także gwałtów i innych przestępstw seksualnych. Druga część tych zajęć dotyczy zasad i sposobów zachowania się w razie wystąpienia sytuacji kryzysowej na uczelnianym kampusie. Ćwiczymy rozmaite możliwe sytuacje, od ekstremalnych – jak np. wtargnięcie na teren uczelni aktywnego zabójcy, podłożenie ładunku wybuchowego czy sytuacje zakładnicze – aż po wydarzenia o sporym poziomie prawdopodobieństwa, jak ewakuacja po wybuchu pożaru czy utrata dokumentów. Dynamika oraz formy tych zajęć są zmienne, ściśle związane ze stanem bezpieczeństwa w mieście i w samej uczelni, dostosowane do zmieniającej się infrastruktury bezpieczeństwa.

Na treść i kształt dydaktyki na kierunku Bezpieczeństwo Wewnętrzne poważny wpływ ma Rada Programowa kierunku – opiniująca program studiów, a także

określająca perspektywy studentów kierunku na rynku pracy. W skład Rady wchodzi interesariusze zewnętrzni, przedstawiciele służb państwowych, a także administracji publicznej. Przy wsparciu pracowników Wydziału zbiera się ona dość systematycznie i jest dowodem na ścisłe związki dydaktyki, a także badań naukowych, z praktyką funkcjonowania państwa i jego służb.

Badania naukowe i współpraca z innymi podmiotami

O inspiracyjnej roli Rady Programowej kierunku w badaniach naukowych wspomniano nie bez powodu. Nie ulega bowiem wątpliwości, że badania prowadzone przez pracowników Wydziału mają nie tylko wymiar teoretyczny, ale przede wszystkim empiryczny: koncentrują się na analizie rzeczywistości i wspierają praktykę funkcjonowania państwa i jego instytucji.

W ostatnich latach przeprowadzono np. badania wśród żołnierzy i funkcjonariuszy, którzy pełnili służbę na granicy polsko-białoruskiej w czasie największego nasilenia kryzysu uchodźczego⁵. Innym kierunkiem zainteresowań badawczych było bezpieczeństwo w ruchu drogowym⁶. Co kilka lat, we współpracy z Samorządem Studenckim, prowadzone są badania poczucia bezpieczeństwa społeczności akademickiej KAAFm pod hasłem „Świadomość zagrożeń kluczem do poprawy bezpieczeństwa”. Ewaluacja wyników tych badań pozwala władzom uczelni na bieżąco reagować na ewentualne nowe zagrożenia. Są to działania polegające między innymi na zmianach organizacyjnych w procesie dydaktycznym, zmianach w małej architekturze, prześwietlaniu drzew i krzewów oraz instalacji monitoringu i urządzeń służącym osobom z niepełnosprawnościami. Pracownik naszej Katedry został powołany na stanowisko Pełnomocnika Rektora ds. Bezpieczeństwa – we współpracy z Policją i innymi interesariuszami zewnętrznymi prowadzi interdyscyplinarne działania poprawiające bezpieczeństwo studentów i pracowników uczelni. Podjęto także próbę uogólnienia doświadczeń z tego zakresu i odniesienia ich do zagadnień związanych z organizacją i metodyką kształcenia dla bezpieczeństwa⁷.

Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego była pierwszą niepubliczną uczelnią wyższą na terenie Małopolski, która przystąpiła do realizacji projektu Zintegrowanej Polityki Bezpieczeństwa i wniosła swój wkład w jego

⁵ K. Janik, A. Skowroński, *The service of police officers and soldiers at the Polish-Belarusian border during the 2021–2022 crisis*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2022, nr 4, s. 11–28.

⁶ K. Dymura, J. Woroń, A. Skowroński, *Leki a prowadzenie pojazdów*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2013, nr 3, s. 51–63; A. Skowroński, *Uczestnicy ruchu drogowego – podstawowe przyczyny wypadków drogowych w Polsce*, [w:] *Oblicza bezpieczeństwa a występujące zagrożenia*, red. W. Mazurek, Attyka, Kraków 2017.

⁷ J. Ziarko, A. Skowroński, *Usprawnianie zarządzania wiedzą o społecznych zagrożeniach w rozwijaniu szkolnych systemów bezpieczeństwa*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2013, nr 1, s. 33–44.

opracowanie⁸. Uehonorowaniem działań w ramach tego projektu, którego główną ideą jest kompleksowe i systemowe podejście do spraw bezpieczeństwa, jest certyfikat „Uczelnia Wyższa Promująca Bezpieczeństwo”. Po raz pierwszy KAAFM otrzymała go w 2008 r., ważność certyfikatu została następnie przedłużona na początku roku akademickiego 2015/2016. Po policyjnym audycie przeprowadzonym 22 sierpnia 2022 r. przez zespół certyfikujący z Wydziału Prewencji Komendy Wojewódzkiej Policji w Krakowie (sprawdzeniu poddano m.in. czynniki architektoniczne, zabezpieczenia techniczne, a także obszar obejmujący bezpieczeństwo studentów i pracowników uczelni) zadecydowano o przyznaniu KAAFM certyfikatu na lata 2022–2026⁹.

Kolejnym obszarem naukowej refleksji są badania nad teoretycznymi i praktycznymi aspektami zjawisk i problemów dotyczących funkcjonowania państwa w okresie kryzysów mających bezpośredni wpływ na poziom bezpieczeństwa wewnętrznego. Ostatnie lata to wspomniany powyżej kryzys graniczny, który jest ilustracją szerszego problemu imigracji. Zjawisko to stanie się w najbliższych latach jednym z centralnych problemów, ogniskujących politykę państwa i przyciągających uwagę opinii publicznej – naturalnie więc także i ten problem został podjęty w naszych badaniach¹⁰. Podobnie jak zagadnienie sprawczości i efektywności państwa i jego instytucji wobec pandemii COVID-19, zwłaszcza że powszechne jest przekonanie, że w nadchodzących latach może pojawić się kolejna pandemia¹¹. Wielkość i umiejętność wykorzystania potencjału państwa w tym zakresie, poziom odporności społecznej na tego typu zagrożenia, efektywność zarządzania kryzysowego i rola rozmaitych instytucji państwowych w tym zarządzaniu – nadal czekają na analizę i naukową refleksję.

⁸ Główną ideą projektu jest kompleksowe i systemowe podejście do spraw bezpieczeństwa w wymiarze organizacyjnym, bezpieczeństwa infrastruktury oraz bezpieczeństwa osobistego kadry naukowej oraz społeczności studenckiej, zob. A. Skowroński, T. Cichoń, *Zintegrowana polityka bezpieczeństwa – zagadnienia wybrane*, [w:] *Oblicza bezpieczeństwa*, red. T. Cichoń, W. Mazurek, A. Suchoń, W. Węglarz, Attyka, Kraków 2015, s. 48–62.

⁹ *Komendant Miejski Policji w Krakowie wręczył Rektorowi Akademii Krakowskiej [!] certyfikat „Uczelnia Wyższa Promująca Bezpieczeństwo”*, Policja Małopolska, 7.10.2022, <https://malopolska.policja.gov.pl/krk/aktualnosci/aktualnosci/26923,Komendant-Miejski-Policji-w-Krakowie-wreczyl-Rektorowi-Akademii-Krakowskiej-Cert.html> [dostęp: 20.02.2024]; zob. też *Policyjny certyfikat bezpieczeństwa dla krakowskiej uczelni wyższej*, Policja Małopolska, 24.08.2022, <https://malopolska.policja.gov.pl/krk/aktualnosci/aktualnosci/25459,Policyjny-certyfikat-bezpieczenstwa-dla-krakowskiej-uczelni-wyzszej.html> [dostęp: 20.02.2024].

¹⁰ K. Janik, *Imigracja a bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2023, nr 1 (36), s. 101–121.

¹¹ Idem, *Państwo i władza publiczna wobec pandemii. Wybrane aspekty*, [w:] *Bezpieczeństwo, zarządzanie, medycyna i kultura fizyczna a pandemia COVID-19*, red. O. Telak, Z. K. Mikołajczyk, J. Telak. Wydawnictwo Scriptum, Warszawa–Kraków 2022, s. 13–32.

Fotografia 1 i 2. Rektor KAAFM prof. dr Klemens Budzowski odbiera z rąk Komendanta Miejskiego Policji w Krakowie inspektora Zbigniewa Nowaka Certyfikat „Uczelnia Wyższa Promująca Bezpieczeństwo” na lata 2022–2026, 6.10.2022.

Źródło: Komendant Miejski Policji w Krakowie wręczył Rektorowi Akademii Krakowskiej [!] certyfikat „Uczelnia Wyższa Promująca Bezpieczeństwo”, Policja Małopolska, 7.10.2022, <https://malopolska.policja.gov.pl/krk/aktualnosc/aktualnosc/26923,Komendant-Miejski-Policji-w-Krakowie-wreczyl-Rektorowi-Akademii-Krakowskiej-Cert.html> [dostęp: 20.02.2024].

Powyższe przykłady wyraźnie pokazują, że problematyka szeroko rozumianego bezpieczeństwa wewnętrznego jest ściśle związana z zagadnieniem państwa, jego funkcji i wydolnością jego instytucji i procedur¹². Pogląd ten determinował zatem nasze poszukiwania badawcze, które prowadziliśmy w dwóch kierunkach.

Pierwszy dotyczył aktywności podmiotów władzy publicznej, oglądanej z dwóch perspektyw: a) samorządowej – czyli zadań i kompetencji władzy publicznej wobec społeczności lokalnej i państwa¹³, oraz b) instytucji centralnych dedykowanych bezpieczeństwu wewnętrznemu, w różnych kontekstach, także w zakresie stosunków zewnętrznych lub stanu zagrożenia pokoju.

Równoległe prowadzono badania nad efektywnością funkcjonowania służb mundurowych i ich rolę w zapewnianiu bezpieczeństwa wewnętrznego w państwie. W tym miejscu podkreślić trzeba, że szereg badań przeprowadzają studenci naszego Wydziału. Mają one niejednakową wartość, ale ze względu na to, że są oparte o badania empiryczne, in concreto, uznajemy je za ważny kierunek pracy badawczej. Generalnie uznajemy, że zasadne jest, aby szerzej wykorzystać aktywność naukową studentów w zakresie oceny funkcjonowania służb mundurowych przez pryzmat poziomu realizowanych przez nie zadań, determinant zaangażowania funkcjonariuszy i ich umiejętności, w tym zwłaszcza w zakresie współpracy z lokalnymi społecznościami. Pod opieką pracowników Katedry w ostatnich latach powstały prace dyplomowe poświęcone m.in. następującym zagadnieniom:

- Ocena jednostek Ochotniczej Straży Pożarnej w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego na przykładzie powiatu krakowskiego;
- Syndrom wypalenia zawodowego na przykładzie funkcjonariuszy policji Wydziału Ruchu Drogowego Komendy Miejskiej Policji w Krakowie;
- Ocena działań Oddziałów Prewencji Policji w opinii mieszkańców województwa małopolskiego;
- Zagrożenia przestępczością kryminalną i jej wpływ na poczucie bezpieczeństwa mieszkańców Krakowa na przykładzie dzielnic Prądnik Biały i Prądnik Czerwony;

¹² Zob. np.: Idem, *Współczesne państwo w zarządzaniu bezpieczeństwem wewnętrznym: wybrane zagadnienia*, [w:] *Bezpieczeństwo, zarządzanie, medycyna i kultura fizyczna. Wybrane zagadnienia*, t. 2, red. J. Telak, D. Skalski, E. Zieliński, D. Czarnecki, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego i Sportu im. Jędrzeja Śniadeckiego w Gdańsku, Gdańsk 2020, s. 13–27; idem, *Państwo, polityka, bezpieczeństwo wewnętrzne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2021.

¹³ Idem, *Samorząd lokalny wobec zadań z zakresu bezpieczeństwa wewnętrznego*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem państwa. Wyzwania i ryzyka*, red. T. Szmidtko, J. Koziół, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Oficyna Wydawnicza Aspra, Piotrków Trybunalski – Warszawa 2016, s. 363–376; A. Skowroński, W. Węglarz, *Jednostki samorządu terytorialnego a ochrona informacji niejawnych*, [w:] *Oblicza bezpieczeństwa a współczesne zagrożenia*, red. W. Mazurek, Attyka, Kraków 2016.

- Rola straży pożarnej w zapewnieniu bezpieczeństwa społeczności lokalnej na terenie Krakowa;
- Motywowanie jako jedna z podstawowych funkcji zarządzania zasobami ludzkimi w służbach mundurowych na przykładzie Policji.

Część wyników z przywoływanych tu opracowań przekazywana jest naszym interesariuszom. Trzeba dodać, że większość tego typu badań prowadzona jest z ich inspiracji, a zawsze za ich zgodą, a często z pomocą stosownych ogniw i jednostek. Wnioski są wykorzystywane przez służby mundurowe w strategii działania i planowaniu służby oraz w kontaktach z lokalną społecznością.

Niebagatelne znaczenie ma również przygotowanie studentów do służby i pracy w instytucjach centralnych i samorządowych oraz służbach mundurowych. KAAFM była jedną z pierwszych uczelni w kraju, które podpisały porozumienie z Komendantem Głównym Policji w sprawie przygotowania kandydatów do służby w Policji¹⁴.

Wydział Nauk o Bezpieczeństwie w ramach realizacji tego porozumienia włączył do programu kształcenia „Minimalny zakres treści kształcenia programu szkolenia zawodowego podstawowego”, w wymiarze 259 godzin o charakterze teoretycznym, do specjalizacji „Policja w systemie bezpieczeństwa publicznego”. Absolwenci tej specjalizacji, na podstawie informacji w suplemencie do dyplomu, są uprawnieni do skróconego szkolenia zawodowego w jednostkach szkoleniowych policji, trwającego 105 dni¹⁵.

Podkreślamy ten aspekt aktualności badań prowadzonych na Wydziale, jesteśmy bowiem wierni pogładowi, że badania naukowe w tak specyficznym przedmiocie jak bezpieczeństwo wewnętrzne powinny mieć ścisły związek z praktyką, zmierzać do wypracowania rekomendacji zawierających propozycje niezbędnych zmian i korekt. Potwierdza to działalność ekspercka pracowników Katedry. Brali oni udział w Strategicznym Przeglądzie Bezpieczeństwa Narodowego zarządzanym przez Prezydenta RP w latach 2011–2013. Występowali w roli ekspertów w pracach sejmowej Komisji Samorządu Terytorialnego i Polityki Regionalnej, a także w przygotowaniu wielkich imprez, takich jak:

- UEFA Euro 2012 – podczas ćwiczeń LIBERO, zgrywających podmioty systemu zarządzania kryzysowego (miasta gospodarze oraz wszystkie podmioty zaangażowane w organizację) przed turniejem, pracownicy Katedry wystąpili w charakterze ewaluatorów. Ich zadaniem było opracowanie metodyki oceny ćwiczenia

¹⁴ *Współpraca Komendanta Głównego Policji ze szkołami wyższymi*, Praca w Policji, <https://praca.policja.pl/pwp/informacje/92985,Wspolpraca-Komendanta-Glownego-Policji-ze-szkolami-wyzszymi.html> [dostęp: 20.02.2024].

¹⁵ Minimalny zakres treści kształcenia programu szkolenia zawodowego podstawowego realizowanego na studiach wyższych na kierunku prawo, administracja, bezpieczeństwo narodowe, bezpieczeństwo wewnętrzne, Biuro Kadr, Szkolenia i Obsługi Prawnej Komendy Głównej Policji, Warszawa, 17 marca 2023, <https://praca.policja.pl/download/13/404049/minimalnyzakreskształcenia.pdf> [dostęp: 20.02.2024].

oraz ocena przebiegu ćwiczenia zarówno w fazie przygotowawczej, jak i aktywnej. W efekcie sporządzono stosowny raport na potrzeby Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji.

- Światowe Dni Młodzieży – spotkanie młodych katolików, które odbyło się w dniach 26–31 lipca 2016 r. w Krakowie. Pracownicy Katedry byli konsultantami Komitetu Organizacyjnego, szczególnie w zakresie bezpieczeństwa ruchu drogowego i organizacji miejsc parkingowych.
- Doświadczenia te były wykorzystane również w 2023 r., gdy Polska była organizatorem Igrzysk Europejskich, które odbywały się na terenie Małopolski.

Na pograniczu działalności naukowej i eksperckiej uplasować trzeba udział w konferencjach naukowych i popularnonaukowych poświęconych wybranym problemom bezpieczeństwa. Nie wchodząc w szczegóły (nie wszystkie kończyły się publikacją naukową), warto podkreślić, że w minionych latach pracownicy Katedry aktywnie uczestniczyli w kilkunastu konferencjach, sympozjach, seminariach itp., o różnym charakterze i znaczeniu. Regularnie brali udział w dorocznych konferencjach „Państwo – Gospodarka – Społeczeństwo” organizowanych przez KAAFM. Byli autorami referatów na konferencjach organizowanych przez inne uczelnie, np. Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Akademię Sztuki Wojennej czy Akademię Wychowania Fizycznego i Sportu w Gdańsku. Podkreślić trzeba, że z naszej inicjatywy Krakowska Akademia jest od 5 lat współorganizatorem cyklu międzynarodowych konferencji pod hasłem „Bezpieczeństwo, zarządzanie, medycyna i kultura fizyczna”, a pracownicy Katedry (a także prof. Sławomir Mazur z Katedry Edukacji dla Bezpieczeństwa) są członkami Komitetu Naukowego tej konferencji.

Ponadto pracownicy Katedry byli organizatorami kilku konferencji poświęconych szczególnie bezpieczeństwu młodzieży. Jedną z nich, „Młodość – prędkość – narkotyki”, odnosiła się do skutków kierowania pojazdami z nadmierną prędkością i pod wpływem środków psychoaktywnych. W konferencji udział wzięli studenci krakowskich uczelni realizujących Zintegrowaną Politykę Bezpieczeństwa, przedstawiciele Komendy Głównej Policji, Instytutu Ekspertyz Sądowych, Monaru, Instytutu Transportu Samochodowego oraz krakowskiego samorządu.

Część z powyższych konferencji była organizowana przez placówki naukowe, ale część – przez organizacje III sektora. Pracownicy Katedry systematycznie współpracują ze Stowarzyszeniem Wspierania Bezpieczeństwa Narodowego, Krajowym Stowarzyszeniem Ochrony Informacji Niejawnych oraz Europejskim Stowarzyszeniem Obronnym – jego Centralą Środkowo-Wschodnią. Biorą systematyczny udział w konferencjach popularnonaukowych organizowanych przez te organizacje. Jako eksperci w sprawach bezpieczeństwa występują także regularnie na imprezach o charakterze biznesowo-naukowym, jak np. Międzynarodowy Kongres Azjatycki w Toruniu, Welcomomy czy kolejne edycje Forum Ekonomicznego – najpierw w Krynicy, a potem w Karpaczu.

Przedstawiciel Katedry jest członkiem powołanej decyzją Prezydenta miasta Krakowa Rady Programowej kompleksowego programu poprawy bezpieczeństwa „Bezpieczny Kraków”. Współpracujemy także z Federacją Stowarzyszeń Służb Mundurowych, Klubem Komendantów Policji, Stowarzyszeniem Komendantów Policji i ze wszystkimi służbami pracującymi na rzecz bezpieczeństwa wewnętrznego. Dowodem na efektywność tej współpracy były dwa spotkania wszystkich pracowników Wydziału, które odbyły się w Komendzie Wojewódzkiej i Komendzie Miejskiej Policji.

Opracowania naukowe pracowników Katedry są publikowane w monografiach i czasopiśmie „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”. Uzupełnieniem tych działań jest aktywność publicystyczna. Teksty odnoszące się do różnych aspektów bezpieczeństwa wewnętrznego ukazywały się na łamach m.in. „Rzeczpospolitej”, „Przeglądu”, „Res Humana” i Trybuny, a pracownicy Katedry występowali w roli eksperta w rozmaitych stacjach radiowych i TV.

Przyszłość Wydziału

Ostatnie dwa lata przewartościowały myślenie społeczeństwa i elit politycznych w zakresie bezpieczeństwa. W dobie narastających konfliktów i pojawiających się nowych zagrożeń na znaczeniu zyskują nowe problemy badawcze, dotychczas nieobecne albo nie w pełni obecne w badaniach teoretycznych i praktycznych. W ślad za badaniami, praktyka zarządzania państwem i instytucje tego zarządzania będą domagać się postulatów *de lege ferenda*. Konieczne wydaje się więc podjęcie próby sformułowania tychże problemów, a być może także dokonanie odpowiednich korekt w metodologii badań. Dla przykładu – na nowo trzeba będzie spojrzeć na problem odporności społecznej rozumianej tu jako zdolność ochrony społeczności lokalnych, ale i krajowej, przed nowymi zagrożeniami dla bezpieczeństwa. Wydaje się, że Polska musi w najbliższych latach poszukać nowego modelu edukacji dla bezpieczeństwa, nowych sposobów mobilizacji samoobrony społecznej, a być może też – nowych instytucji i metod zarządzania kryzysowego.

Na tym tle innym przykładem nowych problemów badawczych będzie kwestia samoorganizacji społecznej wobec zagrożeń lokalnych, zarówno o charakterze naturalnym, jak i powodowanym przez człowieka – jego działania lub zaniedbania. Warto spojrzeć na relacje między społecznościami lokalnymi a terenowymi ogniwami służb odpowiedzialnych za bezpieczeństwo. Być może zrodzą się z tego sugestie co do zmiany organizacji i metod działania tychże instytucji, dostosowujące je do nowych potrzeb i warunków – technologicznych, komunikacyjnych i społecznych.

Wreszcie, więcej uwagi trzeba będzie poświęcić popularyzacji osiągnięć badawczych i propozycji wdrożeniowych wypracowanych przez pracowników Wydziału i Katedry. Ich dorobek powinien znaleźć się nie tylko w publikacjach naukowych,

z natury rzeczy o dość ograniczonym zasięgu, ale także np. na platformach społecznościowych. Debata o tym problemie, jak i ustalenia priorytetów badawczych jeszcze przed nami – 15-lecie Wydziału jest dobrą okazją do jej rozpoczęcia.

Bibliografia

- Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. I: *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Dymura K., Woron J., Skowroński A., *Leki a prowadzenie pojazdów*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2013, nr 3, s. 51–63.
- Janik K., *Działania Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa i porządku publicznego w warunkach zewnętrznego zagrożenia państwa i w czasie wojny. Wybrane problemy*, „Wiedza Obronna” 2021, nr 2 (275), s. 71–86, <https://doi.org/10.34752/2021-d275>.
- Janik K., *Imigracja a bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2023, nr 1 (36), s. 101–121.
- Janik K., *Państwo i władza publiczna wobec pandemii. Wybrane aspekty*, [w:] *Bezpieczeństwo, zarządzanie, medycyna i kultura fizyczna a pandemia COVID-19*, red. O. Telak, Z. K. Mikołajczyk, J. Telak. Wydawnictwo Sciptum, Warszawa–Kraków 2022, s. 13–32.
- Janik K., *Państwo, polityka, bezpieczeństwo wewnętrzne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2021.
- Janik K., *Samorząd lokalny wobec zadań z zakresu bezpieczeństwa wewnętrznego*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem państwa. Wyzwania i ryzyka*, red. T. Szmidtko, J. Kozioł, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, Oficyna Wydawnicza Aspra, Piotrków Trybunalski – Warszawa 2016, s. 363–376.
- Janik K., Skowroński A., *The service of police officers and soldiers at the Polish-Belarusian border during the 2021–2022 crisis*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2022, nr 4, s. 11–28.
- Janik K., *Współczesne państwo w zarządzaniu bezpieczeństwem wewnętrznym: wybrane zagadnienia*, [w:] *Bezpieczeństwo, zarządzanie, medycyna i kultura fizyczna. Wybrane zagadnienia*, t. 2, red. J. Telak, D. Skalski, E. Zieliński, D. Czarnecki, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego i Sportu im. Jędrzeja Śniadeckiego w Gdańsku, Gdańsk 2020, s. 13–27.
- Janik K., *Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa wewnętrznego Polski w kontekście relacji zewnętrznych*, [w:] *Na drodze do wyjaśnienia problemów politycznych. Księga jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Markowi Barańskiemu*, red. A. Czyż, S. Kubas, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018, s. 415–429.
- Komendant Miejski Policji w Krakowie wręczył Rektorowi Akademii Krakowskiej certyfikat „Uczelnia Wyższa Promująca Bezpieczeństwo”*, Policja Małopolska, 7.10.2022, <https://malopolska.policja.gov.pl/krk/aktualnosci/aktualnosci/26923,Komendant-Miejski-Policji-w-Krakowie-wreaczył-Rektorowi-Akademii-Krakowskiej-Cert.html> [dostęp: 20.02.2024].
- Masłow A., *Motywacja i osobowość*, tłum. J. Radzicki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2018.
- Minimalny zakres treści kształcenia programu szkolenia zawodowego podstawowego realizowanego na studiach wyższych na kierunku prawo, administracja, bezpieczeństwo narodowe, bezpieczeństwo wewnętrzne, Biuro Kadr, Szkolenia i Obsługi Prawnej Komendy Głównej Policji, Warszawa, 17 marca 2023, <https://praca.policja.pl/download/13/404049/minimalnyzakresksztalcenia.pdf> [dostęp: 20.02.2024].

- Policyjny certyfikat bezpieczeństwa dla krakowskiej uczelni wyższej*, Policja Małopolska, 24.08.2022, <https://malopolska.policja.gov.pl/krk/aktualnosci/aktualnosci/25459,Policyjny-certyfikat-bezpieczenstwa-dla-krakowskiej-uczelni-wyzszej.html> [dostęp: 20.02.2024].
- Skowroński A., Cichoń T., *Zintegrowana polityka bezpieczeństwa – zagadnienia wybrane*, [w:] *Oblicza bezpieczeństwa*, red. T. Cichoń, W. Mazurek, A. Suchoń, W. Węglarz, Attyka, Kraków 2015, s. 48–62.
- Skowroński A., Uczestnicy ruchu drogowego- podstawowe przyczyny wypadków drogowych w Polsce. Attyka, Oblicza bezpieczeństwa. 2017.
- Skowroński A., Węglarz W., *Jednostki samorządu terytorialnego a ochrona informacji niejawnych*, [w:] *Oblicza bezpieczeństwa a współczesne zagrożenia*, red. W. Mazurek, Attyka, Kraków 2016.
- Współpraca Komendanta Głównego Policji ze szkołami wyższymi*, Praca w Policji, <https://praca.policja.pl/pwp/informacje/92985,Wspolpraca-Komendanta-Glownego-Policji-ze-szkolami-wyzszymi.html> [dostęp: 20.02.2024].
- Ziarko J., Skowroński A., *Usprawnianie zarządzania wiedzą o społecznych zagrożeniach w rozwijaniu szkolnych systemów bezpieczeństwa*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka” 2013, nr 1, s. 33–44.

Bezpieczeństwo wewnętrzne – 15 lat dydaktyki i badań na Wydziale Nauk o Bezpieczeństwie Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego ***Streszczenie***

Artykuł jest w istocie sprawozdaniem z dydaktycznego, naukowego i eksperckiego dorobku Katedry Bezpieczeństwa Wewnętrznego przygotowanym z okazji 15-lecia istnienia Wydziału Nauk o Bezpieczeństwie Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego (od 1 września 2024 r.: Uniwersytetu Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie). Autorzy podejmują próbę odpowiedzi na pytanie o motywy podejmowania studiów na kierunku Bezpieczeństwo Wewnętrzne, wskazując przy tym na malejącą atrakcyjność zatrudnienia w służbach bezpieczeństwa państwa. Przypominają główne kierunki badań naukowych prowadzonych w Katedrze Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Ilustrują przykładami tezę, że w pracach badawczych Katedra starała się nadać za aktualnymi potrzebami kształtowanymi przez zmieniającą się rzeczywistość. Wreszcie pokazują dość obszerną aktywność ekspercką pracowników Katedry, ich zaangażowanie w popularyzację zasad bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Nie ulega bowiem wątpliwości, że jeśli nauka ma być związana z praktyką, to w obszarze bezpieczeństwa wewnętrznego dla tego postulatu jest szczególnie dużo miejsca.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo wewnętrzne, dydaktyka, badania naukowe, konferencje, ekspertyzy

Internal Security – 15 years of teaching and research at the Faculty of Security Sciences of the Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University ***Abstract***

This article is in fact a report on the didactic scientific and expert output of the Department of Internal Security prepared on the occasion of the 15th anniversary of establishing the Faculty of Security Sciences at the Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University. The authors attempt to answer the question about the motives for taking up studies in the

field of Internal Security, pointing out the decreasing attractiveness of employment in state security services. They recall the main lines of research conducted in the department. They illustrate with examples the thesis that, in its research work, the Department of Internal Security has tried to keep up with current needs shaped by the changing reality. Finally, they show the rather extensive expert activity of the Department's staff, their involvement in popularising the principles of state internal security. For there is no doubt that if science is to be linked to practice, there is particularly ample room for this postulate in the area of internal security.

Keywords: internal security, didactics, scientific research, conferences, expertise

Janusz Ziarko

dr hab., prof. UAFM, Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0002-9100-2807>

Myślenie systemowe w budowaniu wiedzy o sytuacjach zagrażających bezpieczeństwu na przykładzie zajęć ze studentami Wydziału Nauk o Bezpieczeństwie Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego¹

Wprowadzenie

Ważkim zadaniem edukacji dla bezpieczeństwa jest budowanie u uczniów kompetencji myślenia systemowego (MS), jak też przekonania, że mogą one być bardzo pomocne w budowaniu jednostkowej i zespołowej wiedzy o sytuacjach zagrażających bezpieczeństwu (SZ) przez osoby, które doświadczają skutków zagrożeń. Ważne są umiejętności postrzegania kluczowych elementów środowiska bezpieczeństwa w określonej przestrzeni i czasie, zrozumienia ich znaczenia dla zapewnienia pożądanego poziomu bezpieczeństwa oraz przewidywania ich rozwoju w najbliższej przyszłości. MS pomaga tworzyć wiedzę o tym, co i dlaczego się dzieje w SZ, dzięki czemu można zdecydować, co i jak robić, rozwiązując problem, żeby osiągnąć satysfakcjonujący efekt². Kształtowanie umiejętności tworzenia wiedzy o tym, co i dlaczego dzieje się w SZ, winno być przedmiotem uwagi teoretyków i praktyków edukacji dla bez-

¹ Od 1 września 2024 r.: Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie.

² M.R. Endsley, *Situation awareness*, [w:] *Handbook of human factors and ergonomics*, red. G. Salvendy, W. Karwowski, John Wiley & Sons Inc., Hoboken, NJ 2021, s. 434–455, <https://doi.org/10.1002/9781119636113.ch17>.

pieczeństwa. Dynamizm zagrożeń wymaga podejmowania decyzji opierających się na wiarygodnej wiedzy osób działających w SZ. Tworzenie wspólnej wiedzy o SZ przez zaangażowane w sytuację osoby polega na działaniach, w toku których osobiste modele mentalne tej sytuacji są uwspólniane. Powstaje model SZ reprezentujący wspólny wizerunek sytuacji i dotycząca jej wiedza, na podstawie której będą działać. MS jest tutaj zarówno podejściem, jak i narzędziem umożliwiającym tworzenie takiej wiedzy, jednostkowej i wspólnej³.

Dydaktycy Wydziału Nauk o Bezpieczeństwie (WNoB) KAAFM podejmują działania mające na celu wdrażanie uczących się do korzystania z MS w budowaniu indywidualnej i zespołowej wiedzy o SZ. MS staje się wówczas determinantem skuteczności działania, gdyż umożliwia: 1) identyfikację kluczowych sytuacyjnych zmiennych i trafne rozpoznanie charakteru, kierunku i siły ich powiązań; 2) określenie zmiennych, które należy zmienić bądź dodać czy wyeliminować, by w efekcie SZ przekształcić w sytuację pożądaną. MS można więc traktować jako perspektywę i sposób postrzegania SZ, a także jako zestaw mentalnych i językowych technik i narzędzi pozwalających ją wizualizować i komunikować. Uczącym się pomaga to lepiej zrozumieć SZ, wytworzyć wiedzę na temat tego zagrożenia i sprawniej działać. Nauczyciele i uczniowie muszą więc: 1) określić, czym są i czym wyróżniają się kompetencje MS; oraz 2) ustalić zakres tych umiejętności pozwalających na tworzenie wiedzy o SZ, których opanowanie buduje kompetencje w działaniu dla bezpieczeństwa.

Celem artykułu jest poszukiwanie odpowiedzi na pytania: 1) na czym polega bycie kompetentnym w MS?; oraz 2) w jaki sposób w procesie kształcenia powiązać MS z tworzeniem wiedzy o SZ? Hipotetycznie przyjęto⁴, że: 1) zwiększanie wiedzy o ograniczeniach myślenia liniowego o problemach bezpieczeństwa sprzyjać będzie rozwijaniu kompetencji MS w bezpieczeństwie; oraz 2) opanowanie MS oraz języka komunikowania o problemach bezpieczeństwa w kontekście systemowym to umiejętności pozwalające na budowanie bardziej trafnej wiedzy o SZ.

Wymagania poznawcze stawiane przez środowisko bezpieczeństwa i związane z nim sytuacje zagrażające

W tej części pracy sformułowano pytania szczegółowe: 1) co utrudnia człowiekowi poznawcze radzenie sobie z SZ?; 2) jak tworzyć wiedzę pozwalającą na dokładne orientowanie się w SZ?

³ M. Shahbazi, D. Bunker, T.C. Sorrell, *Communicating shared situational awareness in times of chaos: Social media and the COVID-19 pandemic*, „Journal of the Association for Information Science and Technology” 2023, vol. 74, nr 10, s. 1185–1202, <https://doi.org/10.1002/asi.24814>.

⁴ Zob. C. Lannon, *Systems Thinking Course Aims at Developing Managerial Competency*, Systems Thinker, <https://thesystemsthinker.com/systems-thinking-course-aims-at-developing-managerial-competency> [dostęp: 12.02.2024].

Zauważamy, że osiągnięcia w obszarze przeciwdziałania, porządkowania, rozwiązywania SZ, których istotą są niebezpieczne zachowania człowieka w kontaktach z innymi i ze środowiskiem, gdzie technika pełni funkcję służebną w stosunku do założonych celów, są wyraźnie niewystarczające i budzą uzasadniony niepokój⁵. Wielu z nas sądzi, że tradycyjne podejścia do rozwiązywania SZ są rozsądne – mamy przecież ambitne cele, inwestujemy niemałe zasoby, zespoły ekspertów intensywnie pracują. W efekcie jednak rzadko udaje nam się osiągnąć wyniki, które satysfakcjonowałyby różnych uczestników SZ. Dlaczego tak się dzieje? Jedną z przyczyn jest to, jak postrzegamy rozwijające się w środowisku bezpieczeństwa SZ, które chcemy rozwiązać.

Chcąc zrozumieć SZ, należy poznawczą uwagę skoncentrować na kluczowych jej elementach. Ważna tu jest więc wnikliwość analizy, o kluczowości spostrzegania decydują bowiem wymagania słabo zaznaczone. Zdawanie sobie sprawy z pewnych faktów, zjawisk, procesów zachodzących w SZ wiąże się z poczuciem bezpieczeństwa, które jest następstwem posiadanej o niej wiedzy⁶. SZ nie może być traktowana jako newtonowski system rządzący się prawami deterministycznymi, o liniowym, przyczynowo-skutkowym charakterze procesów prowadzących do poznawalnych, wykrywalnych, a więc przewidywalnych skutków. Myśląc systemowo, łatwiej można dostrzec elementy i ich powiązania, takie jak: rzeczy, zdarzenia, działania, procesy i skutki tych czynności i wydarzeń, które czynią SZ pod jakimś względem niebezpieczną – oraz dowiedzieć się, co taką sytuację powoduje i rozwija. Najbardziej zmiennymi i złożonymi elementami środowiska bezpieczeństwa są elementy społeczne. Ich złożoność jest wynikiem m.in. społecznej różnorodności. Tradycyjnie przyjmujemy, że SZ funkcjonują podobnie jak na przykład układy techniczne, które są uporządkowane, regularne i przewidywalne, a więc względnie łatwo postrzegalne. W rzeczywistości SZ, które chcemy poznawać i rozwiązywać, bardziej przypominają systemy chmurowe, ponieważ są chaotyczne, nieregularne i nieprzewidywalne.

Stawiamy też pytanie: jakie są przyczyny poznawczej nieporadności człowieka w radzeniu sobie z SZ? Bela H. Banathy przyczyn tej nieporadności upatruje przede wszystkim w dominującym u człowieka pozytywistycznym podejściu do zdobywania wiedzy, cechującym się myśleniem analitycznym, redukcjonizmem i determinizmem. Zakłada ono, że poznając właściwości poszczególnych części badanego zjawiska, można na tej podstawie wnioskować o właściwościach zjawiska jako całości. Skutkuje to: 1) fragmentarycznymi studiami nad bezpieczeństwem i przyrostowym, fragmentarycznym zbliżaniem się do celu zmian; 2) niemożnością zintegrowania różnych rozwiązań doskonalących działania dla bezpieczeństwa w logiczną i spójną całość;

⁵ A.M. Zawisłak, *Przedmowa*, [w:] *Doradztwo organizacyjne. Ujęcie systemowe*, red. M. Kostera, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2013, s. 15.

⁶ *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1995, s. 641.

3) mentalnym i rzeczowym pozostawianiem w obrębie dotychczasowych rozwiązań⁷. Dlatego złożonej SZ nie można wyjaśnić i zrozumieć za pomocą naszych dominujących sposobów myślenia: redukcjonizmu i determinizmu. Wiąże się to z dynamiczną złożonością SZ, a uzyskanie rzeczywistej wiedzy o SZ zależy od zrozumienia tej złożoności, co wymaga koncentrowania badawczej uwagi na występujących w sytuacji wzorcach działania i strukturach je generujących. Stąd – bardziej niż kiedykolwiek – konieczne jest uznanie potrzeby zmiany paradygmatu, który może pozwolić rozwinąć poznanie wykraczające poza analityczne podejście redukcjonistyczne w kierunku bardziej kompleksowej perspektywy systemowej. To ważny postulat w obliczu dzisiejszych SZ, które są sytuacjami złożonymi, wyłaniającymi się, a nie liniowo przewidywalnymi. Ich rosnąca złożoność wymaga nowych umiejętności, pozwalających na określenie sensu wydarzeń, przeto trzeba nauczyć się myśleć systemowo, czyli w kategoriach wydarzeń możliwych, niekoniecznie pewnych, i radzić sobie z rzeczywistością emergentną, wyłaniającą się. Stąd w badaniach SZ nie można wprost zastosować klasycznych terminów i podejść używanych w naukach przyrodniczych, takich jak liniowość, przyczynowość, ekstrapolacja, przewidywalność, nie mogą one być redukcjonistycznie przenoszone na sytuacje społeczne.

Czym więc jest MS i jak służyć może projektowaniu? Barry Richmond, definiując MS, stwierdził, że jest to sztuka i nauka polegająca na wyciąganiu wiarygodnych wniosków dotyczących zachowania podmiotu i jego skutków, w drodze coraz głębszego zrozumienia struktur leżących u podstaw tego zachowania⁸. Analitycy myślący systemowo *posiadać winni umiejętności pozwalające na* rozpoznawanie, rozumienie i syntezyzowanie interakcji i współzależności w układzie elementów wykorzystywanych dla osiągnięcia określonego celu. Umiejętności te to rozpoznawanie wzorców zachowań i ich powtórzeń w powiązaniu ze strukturami generującymi te zachowania oraz zrozumienie, w jaki sposób działania i komponenty mogą się wzajemnie wzmacniać (sprężenie dodatnie) lub stabilizować (sprężenie ujemne). Wzorce zachowań i wywołujące je struktury występują w różnych wymiarach: czasowym, przestrzennym, społecznym, technicznym, kulturowym.

MS ukierunkowane na rozwiązanie społecznego problemu bezpieczeństwa to proces, obejmujący cztery etapy⁹:

etap 1) strukturyzacja problemu – wymaga umiejętności: a) opisanie problemowej sytuacji, które polega na postrzeganiu sytuacyjnych czynników generujących

⁷ B.H. Banathy, *Projektowanie systemów edukacji. Podróże w przyszłość*, tłum. M. Bazewicz, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1994, s. 17–21.

⁸ B. Richmond, *Systems Dynamics/Systems Thinking: Let's Just Get On With It*, International Systems Dynamics Conference, Sterling, Scotland 1994; [za:] R.D. Arnold, J.P. Wade, *A Definition of Systems Thinking: A Systems Approach*, „Procedia Computer Science” 2015, t. 44, s. 671.

⁹ R. Valerdi, W.B. Rouse, *When Systems Thinking Is Not a Natural Act*, 2010 IEEE International Systems Conference, 5–8 April 2010, https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/84042/CP_100405_Valerdi_Rouse_IEEE.pdf [dostęp: 10.02.2024].

zagrozenie i ich wlasciwosci, b) wskazania tych czynnikow i relacji pomiedzy nimi, ktore wyznaczaja granice systemu;

etap 2) koncepcyjne wyrazenie problemu – wymaga umiejetnosci: a) patrzenia na sytuacje i na to, co w sytuacji sie dzieje calosciowo, b) badania powiazan i interakcji miedzy sytuacyjnymi elementami tworzacymi pewne calosci (systemy o określonej strukturze), powodujace określone (obserwowane) zachowania i towarzyszące im skutki, c) zilustrowania, że zachowania i zdarzenia są oddzielone odlegloscia i czasem, d) komunikowania się miedzy przedstawicielami różnych profesji i dyscyplin oraz poziomów organizacyjnych, wykorzystywanego do badania dowolnego rodzaju systemu – naturalnego, naukowego, inzynieryjnego, organizacyjnego, ludzkiego, koncepcyjnego;

etap 3) tworzenie definicji glównych – to umiejetnosci zrozumienia zlozonosci, co pozwala na przedstawianie uwarunkowan problemu i potencjalnych dzialan ukierunkowanych na jego rozwiazanie;

etap 4) generowanie koncepcji rozwiazania problemu i jej wdrazania – to umiejetnosci projektowania dzialan ujetych w definicji glównej, ktore zapewniaja, że rozwiazanie SZ bedzie satysfakcjonowalo jej uczestnikow.

Badacz stosujacy MS – identyfikujac pierwotne przyczyny SZ i okreslajac ich dynamike – rozważa i analizuje zlozonosc i nieliniowosc zagrozenia oraz potencjalne jego rozwiazania, patrzac przez pryzmat calego systemu. Obserwuje kazdy komponent systemu i to, jak jedna czesc/element systemu wspoldziala z innymi czesciami – az nie zostana zrozumiane wszystkie czynniki prowadzace do intensyfikacji zagrozenia. Wynika to z zalozenia, że zlozone problemy są lepiej rozwiazywane, gdy decydenci rozumieja podsystemy i ich wzajemne zaleznosci, co wymaga od menedzerow odejscia od reaktywnych, a przyjecia kreatywnych kultur organizacyjnych¹⁰.

Możemy więc powiedziec, że SZ – to naturalne, czy spoleczne – nie są gigantycznymi systemami sformalizowanymi. Rozwazanie SZ, a w nich dzialan i wywotujacych je struktur, wymaga rozmieszczenia i ulozenia strukturalnych elementow w odpowiednim porzadku. Wiąże się to z mentalnym ich ulokowaniem w sytuacyjnej czasoprzestrzeni, tak żeby można było dostrzec wystepujace pomiedzy nimi relacje i zaleznosci oraz ich oddziaływania. Ważne więc tu są czynnosci polegajace na porzadkowaniu spostrzezen istotnych dla możliwie pelnego, analitycznego i syntetycznego ujmowania, harmonizowania i oceniania różnych związkow w coraz bardziej skomplikowanych sieciach ksztaltujacych wspolczesne SZ. One to warunkuja dokladnosc zrozumienia problemu, czyli to, jak go interpretujemy i jakie nadajemy mu znaczenie.

Z perspektywy MS widzimy, że SZ jest aktywna caloscia zlozona z celowo dobranych elementow. W poznawaniu tej calosci glówna role odgrywa wlasciwa diagnoza.

¹⁰ P. Checkland, *Systems Thinking*, [w:] *Rethinking management information systems. An interdisciplinary perspective*, red. W. Currie, B. Galliers, Oxford University Press, Oxford 2003, s. 45–57.

Oprzeć ją należy na obserwacji sytuacyjnych elementów, tj. cech i właściwości rzeczy, zdarzeń czy procesów, ich nasilenia¹¹, oraz ich opisach w kontekście etapu rozwoju, znaczenia i oddziaływania (aspekt wyjaśniający). Diagnostyka dostarcza informacji pozwalających dostrzec i określić powierzchowne i głębokie sytuacyjne struktury i związane z nimi zdarzenia, procesy i ich skutki. Stanowi też podstawę do określania możliwych zmian w kierunku społecznie pożądanym (aspekt prognostyczny)¹². MS umożliwia właściwą diagnozę, czyli wyodrębnienie kluczowych elementów i ich opisanie oraz dokonanie analizy ich powiązań. MS pomoże zrozumieć, co się w sytuacji wydarzyło i jakie były tego powody. W efekcie będzie można uświadomić sobie, co kryje się za każdym sytuacyjnym wydarzeniem, jakie elementy były w to wydarzenie zaangażowane, jaka była ich rola i jakie przyniosła skutki. Jeśli nie dostrzegliśmy jakichś znaczących sytuacyjnych elementów, to myślenie systemowe pomoże nam uświadomić sobie ich istnienie, lokalizację, znaczenie i oddziaływanie.

Dydaktyczne wykorzystanie walorów myślenia systemowego w budowaniu jednostkowej i zespołowej wiedzy o sytuacji zagrażającej bezpieczeństwu

Wykorzystanie edukacyjne MS wymaga wdrażania uczących się do badania SZ, które wykorzystuje zarówno podejście analityczno-redukcyjno-techniczne, traktujące sytuację jako obiekt techniczny, jak i MS, pozwalające stosować szerszą, systemową perspektywę, skupiającą się na sytuacyjnej złożoności. W dydaktyce MS traktowane winno być nie tylko jako narzędzie umożliwiające spójne rozumienie SZ, ale także jako strategia uczenia się. Uczenie się z wykorzystaniem MS jest zorganizowanym procesem, w którym SZ jest badana za pomocą zestawu intelektualnych modeli/narzędzi. Służą one gromadzeniu informacji i komponowaniu dyskusji o sytuacyjnych strukturach wywołujących problematyczne/zagrażające zjawiska i o tym, jak można je poprawić. Zakładamy, że rzeczywistość (tutaj: SZ) nie jest czymś danym, lecz konstruowanym społecznie. W podejściu z MS wszystko zaczyna się od obserwacji, bezpośredniego doświadczenia i wydobywania wiedzy z sytuacji. Ważna tu jest świadomość faktu, że MS nie dostarcza formuł ani sztywnych wskazówek jak budować wiedzę i jak ona przełoży się na sprawność działania w SZ, gdyż zasady i formuły nie sprawdzają się w złożonych społecznych sytuacjach. Stąd ważne jest pytanie: jak metodycznie przygotować zajęcia, które umożliwią uczniom rozwijanie ich jednostkowych i zespołowych umiejętności budowania wiedzy o SZ z wykorzystaniem MS? Zajęcia te realizowane są na WNoB ze studentami drugiego roku

¹¹ S. Ziemiński, *Problemy dobrej diagnozy*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1973, s. 24–26.

¹² S. Kawula, *Człowiek w relacjach socjopedagogicznych*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2004, s. 311.

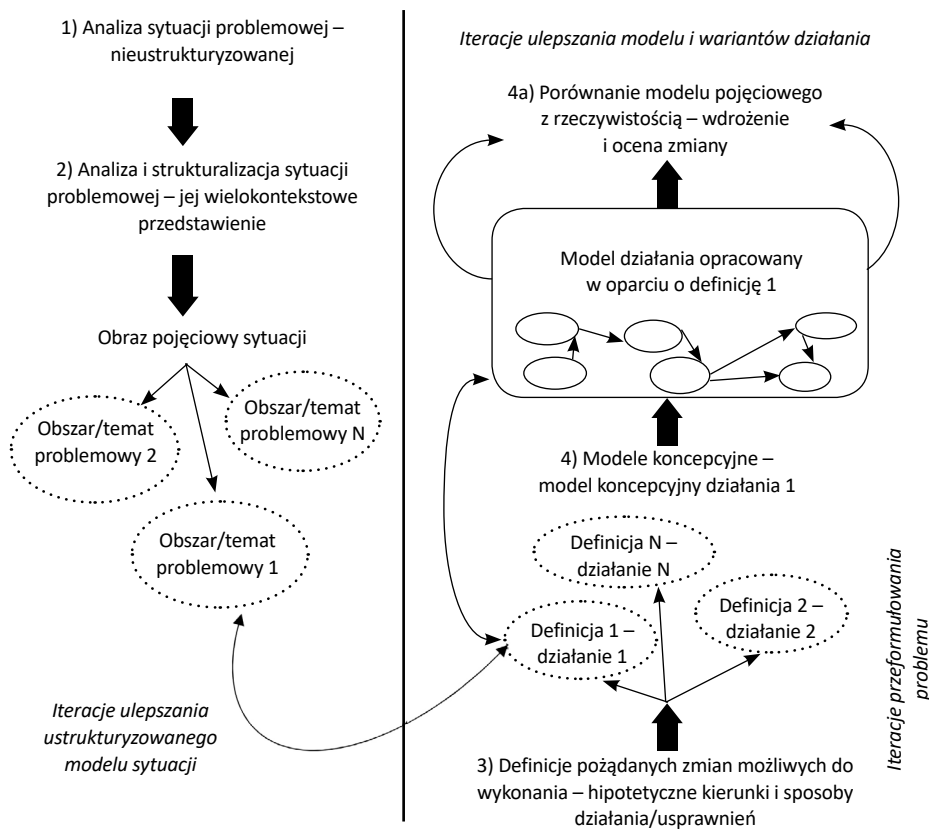
kierunku Bezpieczenstwo Narodowe (studia drugiego stopnia) w ramach przedmiotu „Analiza systemowa w bezpieczenstwie”. Zasadnicze cele przedmiotu dotycza zapoznania studentow z zasadami identyfikacji wlascnosci i wlasciwosci sytuacyjnych obiektow jako systemow oraz z metodyka prowadzenia analizy systemowej wykorzystujacej MS jako strategie i narzedzie wspomagajace podejmowanie decyzji zwiazanych z bezpieczenstwem. Pilotazowym zalozeniem metodycznym ksztalcenia wykorzystujacego MS nadano nastepujaca posta¹³:

- 1) glowna forma uczenia sie to uczenie sie w zespole poprzez dialog, wspolprace, kreatywnosc, gdzie kazdy czlonek zespolu odgrywa role, wczuwajac sie w osobe – uczestnika SZ;
- 2) wykorzystanie MS skupia sie na: a) zauwazaniu/odkrywaniu w rozwiazywanej SZ wzajemnych powiazan, wzopozaleznosci laczaczych ludzi i wydarzenia (a nie skupianiu sie na konkretnych osobach czy zdarzeniach), dostrzeganiu dynamicznych wzorcow zachowan, zmian, a nie tworzenie statycznych migawek, b) formach interakcji miedzy sytuacyjnymi elementami, c) relacjach z otoczeniem, d) sposobie, w jaki funkcjonuja stwierdzenia, normy, wartosci i wiedza osob w SZ, jak sa one wykorzystywane przez rozne osoby, dziala i zainteresowane strony;
- 3) tworzenie wiedzy o SZ nastepuje poprzez: a) poszukiwanie/kreowanie struktur wiarygodnie wyjasniajacych obserwowane zdarzenia/zjawiska, uwspolnianie tych wyjasnień, b) transformacje struktur poprzez weryfikacje zalozen i nowe sposoby zajmowania sie zdarzeniami, zmierzajaca do modyfikacji struktur determinujacych zdarzenia, zgodnie z uwspolnionym wizerunkiem przyszlosci;
- 4) rozwijanie indywidualnych umiejetnosci MS i budowania wiedzy o SZ poprzez: uczenie sie, zaangażowanie w prace zespolu, dazenie do doskonalenia sie.

Proponowana studentom struktura zajec to cztery powiazane i wzopozalezne od siebie kroki, w toku ktorych uczą sie, jak poznawac SZ (rysunek 1).

Krok 1) Dostrzezenie nieustrukturyzowanej sytuacji problemowej, jej identyfikacja i sposob opisu. Wazne jest uswiadomienie sobie, ze SZ nigdy nie sa statyczne, zawieraja wiele interakcji i sa roznie percepowane, gdyz ludzie maja rozne, czesto nieuswiadamiane sposoby postrzegania sytuacji. Myslimy o nich rozbieznie i maksymalnie poszerzamy granice widzenia ich zlozonosci i bogactwa. To powoduje, ze widzimy SZ w swój konkretny sposob. Osoby rozwiazujace takie problematyczne SZ musza zaakceptowac roznorodnosc swiatopogladow i przeprowadzic analize na poziomie, który pozwala na ich poznanie. Wazne tez jest uswiadomienie sobie, ze ludzie, dzialajac, realizuja tez swoje, nie tylko organizacyjne cele. Te dwa aspekty i spoleczne uczenie sie wytyczaja droge poszukiwania i okreslania dzialan na rzecz rozwiazania SZ.

¹³ *IAEA Training Workshop on a Systemic Approach to Safety – Pragmatic Solutions*, Vienna 29 March – 1 April 2016, https://gnsn.iaea.org/NSNI/SC/WSSystemicApproach/Compendium_WS%20on%20Systemic%20Approach%20to%20Safety_2016.pdf [dostep: 10.02.2024].

Rysunek 1. Kroki podejścia systemowego wykorzystywane przez studentów w analizie sytuacji zagrażającej z wykorzystaniem myślenia systemowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: S. Karim, *Applying Systems Approach to Educational-Organizational Change – Improvement [!] of an Interdisciplinary Program: Master Program in Sustainable Development*, Institutionen för Geovetenskap, Uppsala Universitet, 2009, s. 8, https://www.europeana.eu/en/item/9200111/BibliographicResource_1000085998938 [dostęp: 10.02.2024].

1a) Studenci zaczynają współpracę od utworzenia zespołu, który w toku realizacji przedmiotu będzie się zajmował analizą interesującego studentów problemu, uwzględniając kwestie: kogo problem dotyczy i jakie osoby funkcyjne powinny zająć się jego rozwiązaniem.

Stworzony przez studentów zespół miał w swoim składzie: dwóch przedstawicieli zespołu pracowniczego doświadczającego problemu (różnie postrzegających problem), przedstawiciela kierownictwa, przedstawiciela związków zawodowych, przedstawiciela zespołu współpracującego oraz moderatora kierującego pracą zespołu¹⁴.

¹⁴ O ile nie zaznaczono inaczej, cytaty pochodzą z opracowania studentów kierunku Bezpieczeństwo Narodowe w ramach przedmiotu „Analiza systemowa w bezpieczeństwie” w semestrze zimowym roku akademickiego 2023–2024, Wydział Nauk o Bezpieczeństwie KAAFM, mps.

1b) Uczenie się studenci rozpoczynają od opisu problemu, który dostrzegają i który wzbudza ich zainteresowanie. Przedstawiają obserwowane zdarzenia (każdy ze swojego punktu widzenia), potencjalne ich skutki oraz czynniki hipotetycznie mogące zdarzenia te wywoływać. Mówią o oczekiwaniach związanych z eliminacją problemu, wskazują na to sposoby. Praktycy-studenci, podejmujący się wykorzystania MS jako sposobu wydobywania i tworzenia wiedzy o SZ, pełnią także rolę koordynatorów wspólnego kreatywnego myślenia oraz inicjatorów społecznego uczenia się. Dlatego bardzo ważne jest, żeby studenci-interesariusze uruchomili jak największą otwartość umysłu i przedstawiali tę sytuację z różnych punktów widzenia. Rozwijają w ten sposób swoje umiejętności wglądu w SZ, których rozwój musi poprzedzać nabywanie umiejętności podejmowania decyzji dotyczących SZ. Taki wgląd identyfikuje elementy SZ i występujące pomiędzy nimi relacje i zależności.

Jedna z grup studentów w uczeniu się MS wykorzystała hipotetyczną problemową SZ zatytułowaną „Konflikt w zespole pracowniczym na tle organizacji pracy”. Założyli, że stanowi ona zagrożenie dla pracowników oraz sprawności funkcjonowania zespołu i organizacji. Obserwowaną sytuację przedstawili następująco:

– pracownicy i zespół pracują w atmosferze niepewności, lęku o swój zawodowy byt i rozwój. Relacje pomiędzy pracownikami są napięte, pracownicy nie mogą się porozumieć ani liczyć na pomoc ze strony partnerów w sytuacji trudnej. Kierownictwo wzbudza lęk i niechęć, nie cieszy się zaufaniem. Nieufność i niepewność działa demotywująco, pracownik ogranicza się do wykonywania rutynowych zadań, nie przejawia chęci do myślenia kreatywnego. Pracownicy nie komunikują się, a to sprawia, że marnują dużo czasu na samodzielne odkrywanie rozwiązania, które mogliby uzyskać zdecydowanie szybciej w warunkach współpracy, dzielenia się doświadczeniami. Firma i zespół ponosi straty finansowe i wizerunkowe spowodowane niską efektywnością pracy jednostkowej i zespołowej.

– pożądanym wizerunkiem funkcjonowania zespołu i organizacji: ważne jest, żeby członkowie zespołu chcieli ze sobą rozmawiać, budować zaufanie, chęć współpracy, przychylność, aby autentycznie mogli na sobie polegać, na sobie liczyć. Wymagane jest rozwijanie wartości i norm postępowania sprawiających, że komunikowanie się i relacje w zespole będą dobre, zespół będzie się wzajemnie wspierał, w sprawach trudnych można będzie liczyć na wsparcie kierownictwa zespołu.

– kierunki działania usprawniającego funkcjonowanie jednostek i zespołu: rozwijanie kultury społecznego uczenia się, po to żeby rozmawiać ze sobą i poznawać siebie nawzajem, swoje potrzeby, oczekiwania – budując zaufanie w zespole. Poprawianie atmosfery pracy poprzez rozwijanie wartości kultury organizacji uczącej się (zaufanie, szacunek, wzajemne rozumienie się, chęć dochodzenia do konsensusu). Promowanie zachowań budujących relacje współpracy i pomocy: poziome i pionowe.

1c) Opis przedstawionej problemowej SZ – opis taki dokonany jest przez każdego członka zespołu rozwiązującego problem – każdy z nich wczuwa się w rolę reprezentowanej przez siebie osoby i przedstawia jej przeżycia, doświadczenia, uwagi, komentarze, propozycje dotyczące problemu. Otrzymujemy nieustrukturyzowaną wiedzę dającą nieustrukturyzowany obraz problemu.

Prawidłowe przeprowadzenie opisu problemu sprawia, że można problem dokładniej wyjaśnić, zrozumieć i rozwiązać. Tworzenie opisu to gromadzenie informacji dających odpowiedzi na pytania:

- 1) typu „co?\": czego dotyczy problem, gdzie się pojawia i jaka jest jego intensywność;
- 2) typu „dlaczego?\": jakie były przyczyny problemu oraz jakie objawy świadczyły o jego wystąpieniu;
- 3) typu „kiedy?\", „kto?\", „gdzie?\", „jak?\": jak problem powstał i oddziałuje.

Ważne jest też określenie granic problemu, czyli kto i co jest częścią problemu, a co nie. Sformułowano przykładową wypowiedź przedstawiciela zespołu pracowniczego doświadczającego problemu:

W zespole pracownicy mają różne opinie na temat tego, jak organizować pracę, jak dzielić czas pracy przeznaczony na różne zadania. Trudno jest przedstawić swoje poglądy, obawy i oczekiwania czy wysłuchać drugiej strony, bo napięcie jest wysokie, od razy zaczyna się spór, kłótnia. Nie mam zaufania do popleczników kierownika, bo oni chcą ugrać coś dla siebie, kosztem innych. Kierownik, kiedy mówi mi się o kłótniach, odpowiada żebyśmy się dogadali, a on przyjmie ustalenia. Ale dogadać się nie można. Myślę, że celowo są podtrzymywane kłótnie i spory, bo na rozbitym zespole można wymóc, co się chce. Nikt nie inicjuje jakichś działań, żeby napiętą atmosferę rozładować, żeby porozumieć się. Napięcie i stres zniechęcają do wysiłku, do lepszej pracy. Rezygnuję z uczestnictwa w takich rozmowach, bo nikt nie słucha mówiącego, trudno więc mówić o zrozumieniu potrzeb, bo żeby dojść do kompromisu, to trzeba słuchać innych, nie obrażać ich głupimi wypowiedziami.

Potrzebna w zespole jest odrobina spokoju i szacunku, opanowanie emocji, trochę kultury. Zrozumienie drugiej strony jest ważne, ale tego trzeba chcieć.

Krok 2) Identyfikacja, charakterystyka i strukturyzacja problemu. Strukturyzacja łączy wszystkie informacje i różne punkty widzenia, ukazuje znaczenia, powiązania, zgodności i nieporozumienia. Zmierza w ten sposób do stworzenia uzgodnionego i użytecznego modelu SZ, wyjaśniającego ją. W efekcie wyjaśnienia te posłużą do zaprojektowania działań korzystnych dla wszystkich interesariuszy zaangażowanych w sytuację problemową (rysunek 1).

Tworzenie systemowych struktur nie może zostać osiągnięte poprzez zastosowanie wcześniej zdefiniowanej wiedzy, ponieważ z definicji rozwiązanie problemu nie może być znane z góry. Tworzenie tych struktur zależy od otwartego, kształtującego społecznego uczenia się. Warunkowane jest też wybranym celem poprawy, napędzane siłą uczenia się (w tym kreatywnością, tworzeniem znaczeń, ciekawością i odpornością) i współtworzone przez procesy strukturyzowania wiedzy. Student-facilitator udroźnia proces komunikacji między członkami zespołu oraz ułatwia przedstawianie punktów widzenia pomiędzy różnymi interesariuszami, a tym samym wspomaga proces wspólnego uczenia się.

2a) Studenci identyfikują kluczowych aktorów, ich perspektywy postrzegania i rozumienia tego, czym jest problem, oraz wyodrębniają kluczowe czynniki, które warunkują SZ i ten problem powodują. Perspektywa oznacza tutaj to, co aktorzy mają nadzieję osiągnąć (ich cele), oraz ich obawy (przeżycia, odczucia, że mogą coś stracić lub zostać zranieni). Oznacza także ich rozumienie sytuacyjnych okoliczności (jakie są ich zdaniem fakty i wydarzenia). Studenci określają, w jaki sposób aktorzy nadają sens sytuacyjnym wydarzeniom oraz jak procesy nadawania sensu powstają w organizacji i jak stają się zinstytucjonalizowane. Ustalają różnice w rozumieniu okoliczności, w których znajdują się poszczególne osoby. Studenci określają też, jakie cele osobiste i grupowe mogą być sprzeczne z celami organizacji lub mogą kolidować z celami innych osób lub grup¹⁵.

Realizacja przez studentów gier komunikacyjnych, które koncentrują się na odgrywaniu ról uczestników SZ, pozwala budować wiedzę o ich przeżyciach i doświadczeniach oraz o wpływie zagrażających sytuacyjnych elementów na różne wymiary pracy. Mapę empatii¹⁶ studenci wykorzystali do porządkowania zgromadzonych informacji o SZ i sposobach jej postrzegania i rozumienia oraz do wstępnej strukturyzacji wiedzy o SZ. Składa się ona z czterech kwadrantów, które odzwierciedlają cztery kluczowe aspekty zachowań, odczuć, przeżyć, które użytkownicy demonstrowają/stosują na etapie badawczym SZ. Cztery kwadranty odnoszą się do tego, co uczestnik SZ: mówi, robi, myśli i czuje. Spostrzeżenia i przeżycia studentów dotyczące nieskutecznych (mobbingowych) form komunikowania się w zespole pracowniczym przedstawiono w tabeli 1.

Takie porządkowanie informacji w warunkach złożoności jest kluczowe dla procesów strukturyzowania wiedzy, nadawania jej indywidualnych i zbiorowych sensów, służących wyjaśnieniom SZ i propozycjom jej rozwiązywania. Zgromadzone informacje i ustrukturyzowana wiedza, generowana w rzeczywistych kontekstach, zastępuje abstrakcyjną wiedzę akademicką, a reorganizowana i ponownie definiowana umożliwia nowatorskie rozwiązania problemowych SZ. Odkrywanie i strukturyzowanie wiedzy jest tylko jednym z dynamicznych procesów, które nauczyciele muszą uwzględnić w swoim projekcie nauczania-uczenia się. Bardzo ważne jest czynienie z nauczania-uczenia się procesu zarówno osobistego, jak i społecznego. Wymaga to,

¹⁵ Zob. P. Godfrey, R. Deakin Crick, S. Huang, *Systems Thinking, Systems Design and Learning Power in Engineering Education*, „International Journal of Engineering Education” 2014, t. 30, nr 1, s. 112–127, <http://www.learningemergence.net/wp-content/uploads/2013/11/Systems-Thinking-Systems-Designing-and-Learning-Power-in-Engineering-Educaton-DOCX.pdf> [dostęp: 15.04.2021]; *IAEA Training Workshop on a Systemic Approach to Safety – Pragmatic Solutions...*, *op. cit.*

¹⁶ Zob. P. Cairns *et al.*, *Empathy maps in communication skills training*, „The Clinical Teacher” 2021, t. 18, nr 2, s. 142–146, <https://doi.org/10.1111/tct.13270>; B. Ferreira, W. Silva, E.C. Oliveira, T. Conte, *Designing Personas with Empathy Map*, 2015 SEKE Conference Paper, <https://doi.org/10.18293/SEKE2015-152>.

z jednej strony, analizowania, jak uczący się wykorzystują możliwości oferowane przez MS, jak mobilizują swoje siły do uczenia się, z drugiej – podkreślania znaczenia szczególnych cech osobistych: predyspozycji, postaw, wartości, których dana osoba potrzebuje, aby uważnie negocjować ścieżkę postępowania w złożonym procesie uczenia się z wykorzystaniem MS¹⁷.

Tabela 1. Mapa empatii – opis gęsty przedstawiający spostrzeżenia i przeżycia studentów dotyczące mobbingowych form komunikowania się w zespole

CO MÓWIA: *kierownik lekceważąco zwraca się do swoich współpracowników, chociaż nie do wszystkich*

- „Nie dość, że nie potrafisz, to jeszcze nic ci się nie chce, weź się do roboty, bo nie wiem co z tobą będzie” – zastrasza;
- „Uważasz się za mądrego, ale są lepsi od ciebie” – nie docenia, poniża;
- „Wydaje mi się, że kierownik to równy chłop, zawsze pomoże”.

CO MYŚLA: *kierownik segreguje pracowników zespołu, na lepszych – gorszych; zaufanych – nielejalnych (według własnych kryteriów)*

- „Nie mogę tu pracować, on mnie wykończy nerwowo, choć robię, co do mnie należy”;
- „Ciężko się pracuje, brak współpracy, brak chęci, atmosfera ciężka, podziały w zespole”;
- „Kierownik wspiera tych, od których jest jakoś uzależniony”.

CO ROBIĄ: *niektórzy unikają kierownika, nie chcą z nim rozmawiać na tematy służbowe, a niektórzy ciągle z kierownikiem o czymś rozmawiają*

- „Robię swoje – na tyle dobrze, żeby nie mieć kłopotów, mógłbym robić lepiej, ale po co – nie współpracuję z innymi”;
- „Nie proponuję wprowadzenia usprawnień, chociaż mam pomysły, bo w takiej atmosferze nie uda się, będą kłopoty”;
- „Rozmawiając z kierownikiem, mówię tylko o dobrych stronach, o brakach nie wspominam, żeby się nie narazić”.

CO CZUJĄ: *w takim zespole pracownik jest niedoceniany, zastraszony – nie chce mu się dobrze pracować*

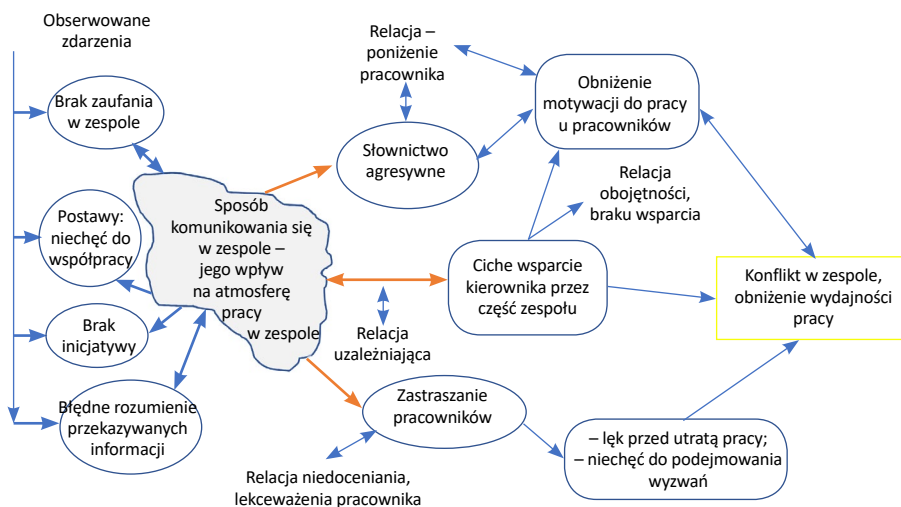
- „Nie dam sobie rady z takim kierownikiem, boję się o swoją pracę”;
- „W lepszej atmosferze chętniej bym pracował, gdyby otwarcie rozmawiać o zespole, mogłoby się w zespole poprawić”;
- „Ustawiłem się dobrze, nie ma co zmieniać, bo może być gorzej”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie wypowiedzi studentów.

2b) Gdy system zostanie zrozumiany pod względem złożoności, kolejnym zadaniem jest budowa struktur-konstruktywów ilustrujących sposób działania systemu w różnych warunkach. Konstrukty reprezentują interpretacje sytuacyjnych elementów i powiązań pomiędzy nimi dokonane przez studentów, uczestników badania.

¹⁷ S. Karim, *Applying Systems Approach to Educational-Organizational Change – Improvement [!] of an Interdisciplinary Program: Master Program in Sustainable Development*, Institutionen för Geovetenskap, Uppsala Universitet, 2009, s. 6–8, https://www.europeana.eu/en/item/9200111/BibliographicResource_1000085998938 [dostęp: 10.02.2024].

Trafny dobór elementów pozwala wyjaśnić obserwowane sytuacyjne zdarzenia, natomiast zmiana elementów daje szansę zobaczenia dostosowań systemu do sytuacji oczekiwanej. Na rysunku 2 pokazano strukturyzację elementów wyjaśniającą zakłóconą, nieefektywną komunikację w zespole pracowniczym.

Rysunek 2. Koncepcja struktury (bogaty obraz) zależności niwelujących sprawność komunikowania się zespołu

Źródło: opracowanie własne na podstawie prac studentów.

Krok 3) Wyrażenie zaobserwowanych i wyjaśnionych zjawisk w postaci definicji głównych. Na tym etapie dystansujemy się od rzeczywistej SZ, zaczynamy myśleć abstrakcyjnie, ponownie przedstawiamy SZ w postaci tematów/czynników budzących niepokój i wymagających działań naprawczych (rysunek 1). Każdy z tematów definiujemy w oparciu o uzgodniony i wyjaśniony model SZ. W definicji, wychodząc od przedstawienia aktualnej sytuacji czynnika/tematu i mając na uwadze idealną przyszłość, formułuje się zestawienie kierunków działań, które mogą urzeczywistnić tę idealną przyszłość i przekształcić obecny system. Taka rekonceptualizacja SZ pomaga uzyskać nową, adekwatną do SZ wiedzę i wykorzystać ją do dalszych prac analitycznych i projektowych. Ten etap zawiera wiele iteracji, poprawek i modyfikacji tworzonych podczas uczenia się zespołowego, dzielenia się spostrzeżeniami i koncepcjami z interesariuszami. Jest więc to cykliczny proces jednostkowego i społecznego uczenia się, dotyczącego zarówno samej SZ, jak i zastosowanej metodyki jej badania. Stąd to, co definiujemy jako SZ, jest naszym jej modelem, na stworzenie którego duży wpływ ma zarówno postrzeganie jednostkowe, jak i kontekst społeczny, w którym żyjemy. Sensy, jakie nadajemy SZ, i związane z nimi treści definicji stanowią podstawą naszych decyzji. Wiarygodność stworzonego

wizerunku SZ, na który składają się sytuacyjne konteksty i odpowiadające im modele, wpływać będzie na trafność podejmowanych decyzji, które doprowadzą do rzeczywistych zmian.

Studenci, redefiniując analizowany problem, ujmują go holistycznie, co stanowi podstawę poszukiwania przez uczestników SZ akceptowanego rozwiązania. Proces uczenia się wykorzystujący MS jest interdyscyplinarny – ponieważ jest ucieleśniony, umiejscowiony i kontekstualizowany wokół określonych jednostkowych i społecznych celów i/lub zadań, z których niektóre mogą być dorozumiane. Systemy wiedzy, które są w związku z nim odkrywane, są ludzkie, społeczne, techniczne i mogą mieć charakter językowy, kulturowy, mechaniczny, wizualny, etyczny i wiele innych. Jest to również proces, który bezpośrednio wpływa na interakcje człowieka z otoczeniem, ponieważ jego wynikiem jest projektowanie konkretnego rozwiązania problemu, wybranego z wielu alternatyw – określanych jako poprawa sytuacyjna¹⁸. Niżej podano przykład definicji wyrażającej rozumienie problemu komunikowania się w zespole:

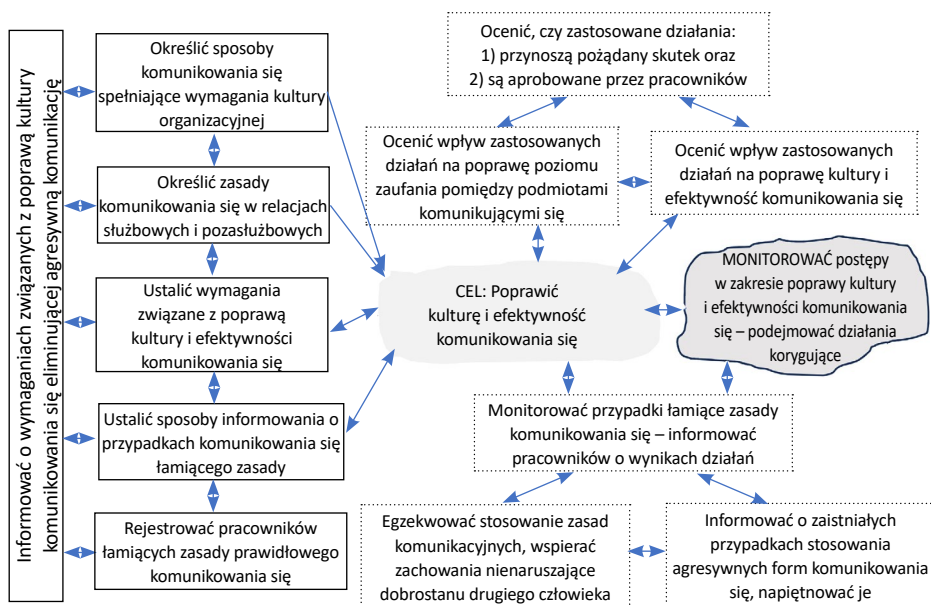
Definicja główna: (1) w komunikowaniu się pracowników w zespole dominują napastliwe sformułowania – niektórzy pracownicy zaczepnie zwracają się do swoich zespołowych współpartnerów, np. kierownik lekceważy zdanie niektórych pracowników, co przez pracowników odbierane jest tak, jakby kierownik segregował pracowników zespołu, na lepszych – gorszych; zaufanych – nieulojalnych (według własnych kryteriów), wywołując u nich stany niedoceniania, zastraszania powodujące, że w takim zespole pracownik nie chce dobrze pracować, nie angażuje się, chce przetrwać; co często skutkuje obniżeniem sprawności pracy, gdyż niektórzy pracownicy unikają kierownika, nie chcą z nim rozmawiać na tematy służbowe, w przeciwieństwie do innych pracowników, mających z kierownikiem dobre relacje nieformalne; (2) konieczna jest poprawa jakości komunikowania się w zespole, położenie nacisku na przestrzeganie norm i wartości kulturalnego, a zarazem efektywnego komunikowania się; (3) transformacja problemowych sytuacji komunikacyjnych w sytuacje pożądane wymagać będzie opracowania i wdrożenia standardów pożądanych form komunikowania się, budowania postaw i przekonań traktujących komunikowanie się jako społeczną i organizacyjną wartość oraz zaprojektowania podzielanych przez zespół sposobów nadzorowania i poprawy jakości komunikowania się w zespole.

Definiowanie SZ przedstawiające nasze jej rozumienie wymaga starannej sytuacyjnej analizy opartej na ludzkich umiejętnościach poznawczych: skupienia uwagi na niewralgicznych elementach sytuacji, zbierania informacji opisujących te elementy, przetwarzania ich w celu kreowania nowych informacji, interpretowania ich i wyciągania na ich podstawie wniosków dotyczących sytuacyjnych faktów, krytycznego oceniania wiarygodności i wartości informacji, identyfikowania i rozwiązywania trudności oraz uczenia się. Wybór informacji dotyczy zarówno rzeczy

¹⁸ P. Godfrey, R. Deakin Crick, S. Huang, *op. cit.*

fizycznych i symboli, pojedynczych dzialan i uporządkowanej sekwencji zdarzen dziejacych sie wokół nas oraz emocjonalnych na nie reakcji, ale tez myśli i pomysłów, które ludzie tworzą w dzialaniu, i/lub towarzyszących im refleksji. Definiując SZ, powinniśmy sie zastanowić: 1) które sytuacyjne elementy i zjawiska wybieramy z szerokiej gamy tego, co jest nam w postrzeganiu dane; 2) czy gromadząc dane, postrzegamy relacje między częściami i calością sytuacji zagrazajacej, a jezeli tak – to jakie one są; 3) czy rozpoznajemy związki między sytuacyjnymi zjawiskami, które postrzegamy i doświadczamy; 4) jakie są kryteria wyboru danych i czy mamy przekonanie o ich kompletności i wiarygodności; 5) czy nasze postrzeganie zapewnia nam przejście od sytuacji rozproszonej i nieokreślonej do potencjalnie ujednoliconej calości; 6) czy nowe wyobrażenie SZ i jej elementów, aktualizacja istniejacego modelu mentalnego oparta jest na rozumieniu dopływajacych informacji.

Krok 4) Projektowanie rozwiązań i dostosowanie ich do sytuacyjnych wymagań. Opierając się na wynikach jednostkowego i zespolowego uczenia się, przedstawiających rozumienie dzialania systemu i skutków dzialania, można zaprojektować dzialania naprawcze. Zasadniczo projektowanie zmierza do zidentyfikowania požądanych, wykonalnych i trwalych zmian, przy uwzględnieniu różnych waznych wzajemnych zależności występujących w systemie oraz dynamicznych procesów wewnetrznych. Projektując, należy mieć na uwadze, że złożone systemy są z natury nieprzewidywalne. To samo dzialanie może dać różne wyniki w różnym czasie i miejscach. Dlatego iteracyjny sposob doskonalenia projektów rozwiązań jest równie wazny jak projekt. Wskaźniki i oceny skuteczności wdrożenia projektu są niezbędne, ale nie chodzi o ocenę samego projektu dzialania, ale o wprowadzenie dodatkowych poprawek, aby sprawić, że zaprojektowany system dzialan będzie bliższy optymalnej ścieżki dzialania naprawiajacego SZ. Zauważamy, że metodyka rozwiązywania społecznych problemów, wykorzystująca MS, realizowana jest w dwóch sferach: sferze świata realnego i sferze świata abstrakcyjnego (mentalnego). Praktycy rozwiązujący SZ muszą świadomie i iteracyjnie przemieszczać się pomiędzy tymi dwoma światami. Różnorodne spostrzeżenia pochodzące ze świata rzeczywistego oraz interpretacje świata zewnetrznego są wyrażane i argumentowane przez uczestników projektu w postaci definicji SZ oraz projektów dzialan. Z perspektywy dydaktyki widzimy tez, że wykorzystanie MS w analizie i projektowaniu systemów jest wysoce wyrafinowaną okazją do uczenia się jednostkowego i zespolowego. Wynika to z faktu, że proces projektowania wymaga uczenia się, bo nie jest od początku prowadzony przez z góry zaprojektowaną docelową formę. Produkt jest autentycznym wydarzeniem – nowym rozwiązaniem prawdziwego problemu – do którego dochodzi się poprzez dynamiczny proces uczenia się. Przykładowy projekt dzialan usprawniających komunikowanie się w zespole przedstawiono na rysunku 3.

Rysunek 3. Koncepcja idealnego modelu eliminacji mobbingowych form komunikowania się – na podstawie definicji głównej

Źródło: opracowanie własne na podstawie prac studentów.

Poznanie rzeczywistej SZ poprzez bezpośrednie jej obserwowanie i doświadczanie oraz wzbogacenie tego wizerunku ustrukturyzowanymi mentalnymi obrazami SZ stanowi podstawę dla pomysłów jej rozwiązania. Wówczas to studenci-interesariusze, myśląc kategoriami abstrakcyjnymi, analizują efekty strukturalizacji SZ przedstawione w sposób graficzny i na podstawie wyników analizy budują modele koncepcyjne pokazujące sposoby, projekty realizacji pożądanej rzeczywistości, identyfikują procesy transformacji wymagane do poprawy sytuacji. Po przedstawieniu takiego modelu należy wrócić do rzeczywistej SZ i dokładnie przyjrzeć się proponowanym modelom, zestawiając je z rzeczywistymi wydarzeniami. Osoby rozwiązujące SZ muszą niekiedy wielokrotnie przemieszczać się między tymi dwoma światami, aż do stworzenia najbardziej adekwatnej do SZ propozycji zmiany. Trzeba mieć świadomość, że „każdy uczeń przechodzi przez okres chaosu, zamętu i przytłoczenia złożonością, zanim nowe informacje pojęciowe spowodują spontaniczną restrukturyzację modeli mentalnych na wyższym poziomie złożoności. To umożliwia uczniowi zrozumienie pojęć, które wcześniej były nieprzejryste. Zmiany w rozumieniu wymagają okoliczności, w których istnieje autentyczna otwartość na sytuację”¹⁹ – którą stwarza właśnie MS.

¹⁹ R.L. Ison, *Systems Thinking and Practice for Action Research*, [w:] *The Sage Handbook of Action Research Participative Inquiry and Practice*, red. P.W. Reason, H. Bradbury, Sage Publications, London 2008, s. 151.

Podsumowanie

Wnioski z badań i z edukacyjnej praktyki pokazują, że obecnie szkoła nie rozwija w odpowiedni sposób kompetencji uczniów w zakresie myślenia systemowego, nie są one powszechne. Nawet gruntownie wykształceni ludzie z dużym doświadczeniem – inżynierowie czy menedżerowie – nie rozumieją podstawowych elementów złożonych systemów dynamicznych, w tym nieliniowości, sprzężenia zwrotnego, zapasów i przepływów, opóźnień czasowych²⁰. Praca dydaktyczna preferuje myślenie oparte na prostych, liniowych związkach przyczynowo-skutkowych, które z definicji jest w rozwiązywaniu złożonych SZ mało przydatne.

Należy położyć nacisk na rozwijanie u uczniów świadomości sytuacyjnej, że: 1) rozwiązywanie SZ to procesy przejścia od obecnego groźnego, niebezpiecznego stanu, do pożądanego, przyszłego stanu, który jest zbiorowo określany i jest dla tej zbiorowości satysfakcjonujący; 2) istnieje kilka różnych sposobów osiągnięcia pożądanego stanu SZ, ale trudności społeczne pojawiają się, gdy takie sposoby nie są wspólne (podzielane), nie przynoszą natychmiastowego pożądanego efektu, gdy nie ma zgody co do preferowanych rozwiązań i ich efektów.

W edukacji nie dostrzega się, że do zrozumienia złożonego problemu potrzebna jest zmiana sposobu jego postrzegania, co wiąże się z przekształceniem procedury definiowania problemów, z definicji typu „co jest” w proces oparty na współpracy, który definiuje stan pożądaný (wizję), a następnie wybiera najbardziej odpowiednią ścieżkę realizacji tej wizji, wykorzystującą zbiorową wiedzę i umiejętności obejmujące wszystkie dyscypliny i skale ocen. Współczesna edukacja powinna położyć zdecydowanie większy nacisk na kształtowanie umiejętności przedefiniowania problemu. Wymaga to kształtowania u uczniów umiejętności MS, na które składają się umiejętności krytycznego i interdyscyplinarnego myślenia, uwzględnienia wielu perspektyw dyscyplinarnych, przeanalizowania mocnych i słabych stron tych perspektyw oraz konsensualnego zintegrowania spostrzeżeń w celu stworzenia nowego, bardziej wszechstronnego, a zarazem uwspólnionego zrozumienia.

Bibliografia

- Arnold R.D., Wade J.P., *A Definition of Systems Thinking: A Systems Approach*, „Procedia Computer Science” 2015, t. 44, s. 669–678.
- Banathy B.H., *Projektowanie systemów edukacji. Podróże w przyszłość*, tłum. M. Bazewicz, Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1994.
- Cairns P., Pinker I., Ward A., Watson E., Laidlaw A., *Empathy maps in communication skills training*, „The Clinical Teacher” 2021, t. 18, nr 2, s. 142–146, <https://doi.org/10.1111/tct.13270>.

²⁰ N. Voulvoulis *et al.*, *Systems thinking as a paradigm shift for sustainability transformation*, „Global Environmental Change” 2022, t. 75, 102544, <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2022.102544>.

- Checkland P., *Systems Thinking*, [w:] *Rethinking management information systems. An interdisciplinary perspective*, red. W. Currie, B. Galliers, Oxford University Press, Oxford 2003, s. 45–57.
- Godfrey P., Deakin Crick R., Huang S., *Systems Thinking, Systems Design and Learning Power in Engineering Education*, „International Journal of Engineering Education” 2014, t. 30, nr 1, s. 112–127, <http://www.learningemergence.net/wp-content/uploads/2013/11/Systems-Thinking-Systems-Designing-and-Learning-Power-in-Engineering-Educaton-DOCX.pdf> [dostęp: 15.04.2021].
- Endsley M.R., *Situation awareness*, [w:] *Handbook of human factors and ergonomics*, red. G. Salvendy, W. Karwowski, John Wiley & Sons Inc., Hoboken, NJ 2021, s. 434–455, <https://doi.org/10.1002/9781119636113.ch17>.
- Ferreira B., Silva W., Oliveira E.C., Conte T., *Designing Personas with Empathy Map*, 2015 SEKE Conference Paper, <https://doi.org/10.18293/SEKE2015-152>.
- IAEA Training Workshop on a Systemic Approach to Safety – Pragmatic Solutions*, Vienna 29 March – 1 April 2016, https://gnsn.iaea.org/NSNI/SC/WSSystemicApproach/Compendium_WS%20on%20Systemic%20Approach%20to%20Safety_2016.pdf [dostęp: 10.02.2024].
- Ison R.L., *Systems Thinking and Practice for Action Research*, [w:] *The Sage Handbook of Action Research Participative Inquiry and Practice*, red. P.W. Reason, H. Bradbury, Sage Publications, London 2008, s. 139–158.
- Karim S., *Applying Systems Approach to Educational-Organizational Change – Improvement [!] of an Interdisciplinary Program: Master Program in Sustainable Development*, Institutionen för Geovetenskaper, Uppsala Universitet, 2009, https://www.europeana.eu/en/item/9200111/BibliographicResource_1000085998938 [dostęp: 10.02.2024].
- Kawula S., *Człowiek w relacjach socjopedagogicznych*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2004.
- Lannon C., *Systems Thinking Course Aims at Developing Managerial Competency*, Systems Thinker, <https://thesystemsthinker.com/systems-thinking-course-aims-at-developing-managerial-competency/> [dostęp: 12.02.2024].
- Shahbazi M., Bunker D., Sorrell T.C., *Communicating shared situational awareness in times of chaos: Social media and the COVID-19 pandemic*, „Journal of the Association for Information Science and Technology” 2023, vol. 74, nr 10, s. 1185–1202, <https://doi.org/10.1002/asi.24814>.
- Valerdi R., Rouse W.B., *When Systems Thinking Is Not a Natural Act*, 2010 IEEE International Systems Conference, 5–8 April 2010, https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/84042/CP_100405_Valerdi_Rouse_IEEE.pdf [dostęp: 10.02.2024].
- Voulvoulis N., Giakoumis T., Hunt C., Kioupi V., Petrou N., Souliotis I., Vaghela C., Wan Rosely W.I.H., *Systems thinking as a paradigm shift for sustainability transformation*, „Global Environmental Change” 2022, t. 75, 102544, <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2022.102544>.
- Zawiślak A.M., *Przedmowa*, [w:] *Doradztwo organizacyjne. Ujęcie systemowe*, red. M. Kostera, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2013, s. 15.
- Ziemski S., *Problemy dobrej diagnozy*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1973.

Myślenie systemowe w budowaniu wiedzy o sytuacjach zagrażających bezpieczeństwu na przykładzie zajęć ze studentami Wydziału Nauk o Bezpieczeństwie Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Streszczenie

W artykule poruszono zagadnienia dotyczące uwarunkowań kształcenia w zakresie myślenia systemowego stosowanego w rozwiązywaniu problemowych sytuacji zagrażających bezpieczeństwu. Pokazano podejście dydaktyczne mające na celu wdrażanie uczących się do korzystania z myślenia systemowego w budowaniu indywidualnej i zespołowej wiedzy o sytuacji zagrażającej. Dydaktycy Wydziału Nauk o Bezpieczeństwie podejmują działania w zakresie nauczania-uczenia się, wiążące myślenie systemowe z budowaniem wiedzy o problemach bezpieczeństwa obserwowanych w codziennym życiu i ich rozwiązywaniem. Omówiono dydaktyczne działania ukierunkowane na: 1) identyfikację kluczowych sytuacyjnych zmiennych i trafne rozpoznanie charakteru, kierunku i siły ich powiązań; 2) określenie zmiennych, które należy zmienić bądź dodać czy wyeliminować, by w efekcie sytuację zagrażającą przekształcić w sytuację pożądaną. Pokazano, jak nauczyciele i uczniowie: 1) określają, czym są i czym wyróżniają się kompetencje myślenia systemowego; oraz 2) ustalają zakres tych umiejętności pozwalających na tworzenie wiedzy o sytuacji zagrażającej.

Słowa kluczowe: myślenie systemowe, sytuacja zagrażająca, poznawanie sytuacji problemowych, dydaktyka myślenia systemowego

Systemic thinking in building knowledge about security threatening situations on the example of classes with students of the Faculty of Security Sciences of the Andrzej Frycz Modrzewski Krakow University
Abstract

The article discusses issues related to the determinants of education in the field of systemic thinking used in solving problematic situations threatening security. A didactic approach is shown aimed at introducing learners to the use of systems thinking in building individual and team knowledge about a threatening situation. Teachers of the Faculty of Security Sciences undertake activities in the field of teaching and learning, combining systemic thinking with building knowledge about security problems observed in everyday life and solving them. Didactic activities aimed at: 1) identification of key situational variables and accurate recognition of the nature, direction and strength of their connections are discussed; 2) determination of variables that should be changed, added or eliminated in order to transform a threatening situation into a desired situation. It is shown how teachers and students: 1) define what systems thinking competences are and what distinguishes them; and 2) determine the scope of these skills allowing for the creation of knowledge about a threatening situation.

Key words: systemic thinking, threatening situation, learning about problem situations, didactics of systemic thinking

Bogdan Tworowski

dr, Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0003-1033-5851>

Wojska powietrznodesantowe w systemie militarnym Rzeczypospolitej Polskiej

Wprowadzenie

Pierwszy znany plan przerzutu wojsk drogą powietrzną na teren przeciwnika zrodził się w założeniach napoleońskiej inwazji na Anglię. Obawiając się silnej floty przeciwnika, Napoleon chciał przetransportować żołnierzy przez kanał La Manche przy użyciu 2500 balonów, jednak porażka w bitwie pod Trafalgarem (1805 r.) przekreśliła te plany.

Idea przerzutu wojsk poza linie obrony przeciwnika wróciła po wprowadzeniu na użytek wojsk samolotów oraz spadochronu. Pod koniec I wojny światowej amerykański generał Billy Mitchell proponował desantowanie na spadochronach kilkanaście mil za linią frontu w rejonie Metz części 1. Dywizji. Ze względu na brak odpowiedniej liczby samolotów i zbyt nowatorskie podejście do prowadzenia działań plan nie został zrealizowany. Pomysł tego typu działań był następnie przedmiotem różnego rodzaju praktycznych realizacji w wielu krajach, m.in. we Włoszech, gdzie zastosowano nowatorskie rozwiązania desantowania wojsk sposobem spadochronowym w 1927 r., a w 1930 r. do przegrupowania powietrznego i zrzutu był już przystosowany batalion wojska. Do czasu II wojny światowej zorganizowano dywizje „Folgore” i „Nembo”, lecz nie zostały one w praktyce desantowane z powietrza w warunkach bojowych.

Podobne zainteresowanie nowym rodzajem wojsk wykazały Rosyjska FSRR oraz przechodzące od 1935 r. remilitaryzację Niemcy, które już w 1938 r. posiadały dywizję powietrznodesantową. Utrzymywana w pełnej gotowości bojowej, nie wzięła

udziału w operacji przeciwko Polsce, za to na osobisty rozkaz Hitlera i przy jego akceptacji planów odniosła spektakularne sukcesy na froncie zachodnim w 1940 r.¹

W Polsce myśl stworzenia pododdziałów powietrznodesantowych pojawiła się we wrześniu 1937 r., a w maju 1939 r. utworzono w Bydgoszczy Wojskowy Ośrodek Spadochronowy. Ówczesna koncepcja zastosowania desantowania spadochronowego w wojsku zakładała utworzenie pododdziału w sile kompanii o profilu dywersyjno-rozpoznawczym. Wybuch II wojny światowej przerwał dalsze prace w tym zakresie, a wyszkoleni już spadochroniarze nie zostali użyci zgodnie z przeznaczeniem z powodu zniszczenia przez Niemców samolotów transportowych². Zdobyte w tym czasie doświadczenia i pojawiające się idee związane z wykorzystaniem spadochronu do transportu żołnierzy na pole walki nie uległy zaprzepaszczeniu, a najbliższa przyszłość i potrzeby w tym zakresie doprowadziły do dynamicznego rozwoju tego pomysłu. To właśnie okres II wojny światowej okazał się przełomowy dla nowego rodzaju wojsk: wojsk powietrznodesantowych.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie funkcjonowania wojsk powietrznodesantowych w systemie militarnym Rzeczypospolitej Polskiej. Ten rodzaj wojsk jest o tyle specyficzny, że posiadanie go w strukturze Sił Zbrojnych wymaga od dysponentów koncepcji użycia oraz środków do tego niezbędnych: transportu powietrznego, stosownego uzbrojenia i wyposażenia, bazy szkoleniowej itp. Rozważania dotyczą typowych wojsk powietrznodesantowych w sile związku taktycznego (dywizja, brygada), bez wgłębiania się w problematykę funkcjonowania elementów rozpoznawczych, dywersyjno-rozpoznawczych czy działających obecnie wojsk specjalnych przystosowanych do desantu spadochronowego. Można wstępnie przyjąć, że od powstania polskich wojsk powietrznodesantowych ich funkcjonowanie w strukturze Sił Zbrojnych wynikało z potrzeb realizacji konkretnych zadań. Na podstawie dotychczas przeprowadzonych badań oraz dzięki wykorzystaniu metod naukowych polegających na analizie literatury i dokumentów zostanie dokonana ocena praktycznej realizacji zamiarów sformułowanych w dokumentach sztabowych i doktrynalnych. Szersze oceny struktur, sposobów szkolenia i sprzętu oraz wypracowane sugestie dotyczące przeszłości oraz możliwych i prawdopodobnych zmian w zakresie dalszego funkcjonowania wojsk powietrznodesantowych w Wojsku Polskim zostaną zawarte w przygotowywanym materiale w formie monografii.

¹ J. Weeks, *Assault from the Sky. A History of Airborne Warfare*, Westbridge Books, Exeter 1978, s. 8–13.

² 1 września 1939 r. niemieckie lotnictwo zniszczyło wszystkie polskie samoloty przystosowane do desantowania spadochroniarzy, a 3 września Niemcy wkroczyli do Bydgoszczy. Instruktorzy w większości przedostali się po upadku Polski na Zachód, gdzie rozwijali idee spadochronowe w praktyce, zob. J. Tucholski, *Spadochroniarze*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1991, s. 24–30; P. Korczyński, *Elitarne jednostki specjalne Wojska Polskiego 1939–45*, Wydawnictwo Vesper, Poznań 2013, s. 57–63.

1. Samodzielna Brygada Spadochronowa (1.SBS)

Klęska wrześniowa i następująca po niej okupacja kraju wymusiła na utworzonym we Francji rządzie RP i kierownictwie wojskowym poszukiwanie rozwiązań, które umożliwiłyby kontakt z ruchem oporu. Oprócz łączności radiowej i kurierów lądowych idealny był transport powietrzny i zrzuty przy użyciu spadochronów. W celu zorganizowania tej wersji transportu, Dowódca Lotnictwa otrzymał 28 listopada 1939 r. wydany przez gen. Władysława Sikorskiego rozkaz organizacyjny, który – wobec braku środków własnych, skupienia głównego wysiłku lotników na tworzeniu jednostek bojowych, niechęci strony francuskiej w zakresie wsparcia i braku konsekwencji w egzekwowaniu jego realizacji przez samego wydającego – nie został wykonany.

Istotne dla realizacji idei transportu powietrznego z desantowaniem spadochronowym, szkolenia personelu wojskowego oraz tworzenia i użycia zwartych jednostek powietrznodesantowych było przybycie do Francji po klęsce wrześniowej dwóch oficerów: kpt. dypl. Macieja Kalenkiewicza i kpt. dypl. Jana Górskiego³. Zwolennicy nowych rozwiązań, wobec braku początkowego zrozumienia na wyższych szczeblach dowodzenia, zdobywali zwolenników „na dole”. Składane do gen. Kazimierza Sosnkowskiego, który stał na czele Komitetu Ministrów dla Spraw Kraju, raporty o chęci przeszkolenia spadochronowego i następnie zrzutu do kraju grupy oficerów, dopiero za trzecim razem znalazły odzew w postaci zlecenia zadania dla Dowódcy Lotnictwa – który i tym razem zasłonił się brakiem możliwości realizacji. Autorzy raportów ostatecznie zostali przeniesieni do „Biura gen. Sosnkowskiego”, gdzie kontynuowali prace koncepcyjne. Ich pomysły zdobywały coraz większe szanse na realizację, czego dowodem jest ujęcie przez szefa sztabu Naczelnego Wodza w „Zasadach użycia armii emigracyjnej” uwagi, że wskazane jest rozważenie organizacji „piechoty spadochronowej” w celu wsparcia działań w Polsce⁴.

Spektakularne sukcesy niemieckich spadochroniarzy w 1940 r. oraz decyzja premiera Wielkiej Brytanii Winstona Churchilla o konieczności szybkiego stworzenia systemu szkolenia spadochronowego jako elementu niezbędnego dla organizacji brytyjskich jednostek dywersyjnych i powietrznodesantowych⁵ utwierdzały polskich zwolenników utworzenia wojsk spadochronowych, że jest to słuszny kierunek. Ewakuowani z Francji oficerowie Górski i Kalenkiewicz już 30 lipca 1940 r. przedstawili przełożonym raport „Użycie lotnictwa i wojsk lądowych dla wsparcia powstania w kraju”, a kilka dni później kpt. Kalenkiewicz rozesłał do oficerów sztabu Naczelnego Wodza materiał zatytułowany „O zdobywcą postawę polskiej polityki”.

³ Obydwaj powrócili drogą powietrzną do kraju jako cichociemni, aby kontynuować walkę z wrogiem, zob. J. Tucholski, *Cichociemni*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1985, s. 315, 332.

⁴ *Ibidem*, s. 9–21.

⁵ P. Witkowski, *Polskie jednostki powietrzno-desantowe [!] na zachodzie*, Bellona, Warszawa 2009, s. 116.

w którym główna myśl sprowadzała się do konieczności przygotowania silnej i nowoczesnej armii pomyślanej jako przyszły „polski korpus desantowy i lotnictwo wsparcia powstania”⁶. Efektem tych działań była decyzja szefa Sztabu Naczelnego Wodza, aby kpt. Kalenkiewicz opracował założenia organizacyjne nowej komórki sztabowej, przeznaczonej do szkolenia i organizacji wojsk spadochronowych. Ostatecznie sprawę przesądziło spotkanie gen. Sikorskiego z kpt. Kalenkiewiczem w dniu 20 września 1940 r., po którym Wódz Naczelny podjął dwie decyzje: o formowaniu polskiej jednostki spadochronowej i o rozpoczęciu w trybie pilnym lotów do Polski⁷. Zarówno przedstawiciele rządu polskiego, jak i wojskowi zdawali sobie sprawę, że w zakresie tak poważnych przedsięwzięć nie są samowystarczalni, a przebieg dalszych prac organizacyjno-szkoleniowych zależy od Anglików. Aby wykazać się wiedzą i chęcią współpracy z nimi w tym zakresie, przygotowano i przekazano na ich ręce opracowanie przedstawiające wiedzę i doświadczenia Polaków w zakresie szkolenia spadochronowego. Jednocześnie wdrażano decyzję Naczelnego Wodza poprzez powołanie w Oddziale III jego sztabu Wydziału Studiów i Szkolenia Wojsk Spadochronowych, którego pierwszym zadaniem było przygotowanie zasad organizacji i wyposażenia wojsk spadochronowych oraz stosownych dla nich instrukcji. Opracowane dokumenty posłużyły później do organizacji polskiej brygady spadochronowej. W listopadzie 1940 r. gen. Sikorski polecił Inspektorowi Sił Powietrznych dokonanie rozpoznania i przeprowadzenia stosownych kalkulacji w zakresie potrzeb i możliwości sprzętu lotniczego służącego do transportu spadochroniarzy i wyposażenia do okupowanej Polski. Obok prac koncepcyjno-organizacyjnych podjęto praktyczne szkolenie spadochronowe i specjalistyczne (głównie dywersja) na potrzeby wsparcia walki zbrojnej w kraju. 15 lutego 1941 r. po raz pierwszy wystartował z Anglii samolot z trzema skoczkami i dokonał udanego zrzutu. Kolejnym „punktem” dla Polaków na polu współpracy sojuszniczej była przedstawiona w marcu przez kapitanów Kalenkiewicza i Górskiego rozprawa „Uderzenie powierzchniowe jako nowa forma walki zaczepnej”. Proponowali w niej przyjęcie nowej, niekonwencjonalnej doktryny wojennej, która łączyła działania strategiczne prowadzone konwencjonalnie z zsynchronizowanymi działaniami dywersyjnymi i powstańczymi na terenach okupowanych przez nieprzyjaciela. Materiał ten został z zainteresowaniem przyjęty przez Anglików, co znalazło odzwierciedlenie w opracowaniu brytyjskim wydanym trzy miesiące później⁸.

Koncepcja zorganizowania i przygotowania dużej jednostki zdolnej do przerzucenia drogą desantu powietrznego do kraju została formalnie przedstawiona Brytyjczykom w opracowanym przez Oddział III Sztabu Głównego 11 marca 1941 r. „Planie użycia całości sił zbrojnych polskich”. Opisano w nim plan desantu lotniczego do kraju, sposób jego lądowania oraz strukturę przewidzianą do sformowania

⁶ J. Tucholski, *Cichociemni*, *op. cit.*, s. 27.

⁷ *Ibidem*.

⁸ J. Tucholski, *Spadochroniarze*, *op. cit.*, s. 66–69.

brygady powietrznodesantowej i innych elementów. 8 kwietnia przedstawiono sojusznikom pisemną informację o planach tworzenia i użycia w kraju wojsk powietrznodesantowych, oferując jednocześnie szeroką współpracę w tym zakresie i przedstawiając potrzeby i dokonania⁹. Od tego momentu strona brytyjska z uwagą obserwowała poczynania Polaków, w tym tworzenie przez nich własnego ośrodka szkolenia spadochronowego, z nieznaną Brytyjczykom wieżą do wstępnego szkolenia oraz odmiennym systemem wykonywania skoków. Należy nadmienić, że to Polacy – w przeciwieństwie do Brytyjczyków¹⁰ – posiadali instruktorów spadochronowych (przeszkolonych jeszcze w kraju)¹¹. Bardzo ważne dla obu stron były cykliczne spotkania robocze, na których dyskutowano sposób organizacji, działania i wyposażenia jednostek powietrznodesantowych, gdzie widoczne były różnice w podejściu do wielu mniej i bardziej istotnych spraw.

Realizując przyjętą koncepcję, gen. Sikorski dążył do przygotowania jak największych sił zdolnych do przerzutu do kraju. 20 września 1941 r. poinformował o zamiarze reorganizacji I Korpusu, który powinien posiadać profil pancerno-zmechanizowany i desantowy (brygada spadochronowa, brygada strzelców zmotoryzowanych zdolna do desantu powietrznego i jednostki specjalne). 23 września w rejonie miasta Leven (Szkocja) uczestniczył w pokazowych ćwiczeniach polskich spadochroniarzy, gdzie wręczył pierwsze znaki spadochronowe i zdecydował, że organizator tego wydarzenia, 4. Brygada Kadrowa Strzelców zostanie przemianowana na 1. Samodzielną Brygadę Spadochronową (1.SBS). To doniosłe wydarzenie nie było zaskoczeniem – brygada kadrowa i jej dowódca, płk dypl. Stanisław Sosabowski byli od początku zaangażowani w proces tworzenia nowego rodzaju wojsk¹². Po formalnym postanowieniu Naczelnego Wodza prace szkoleniowo-organizacyjne w 1.SBS nabrały tempa. Pozostawała sprawa wyegzekwowania u Brytyjczyków zgody na istnienie w strukturze wojsk polskich brygady spadochronowej. Rozmowy prowadził gen. Sikorski z szefem Imperialnego Sztabu Generalnego Sir Alanem Brooke'em. Ostatecznie w sierpniu

⁹ Z. Wawer, *Polscy spadochroniarze w Wielkiej Brytanii 1940–1945 – 1 Samodzielną Brygadę Spadochronową*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska” 1988, nr 1, s. 60–62, https://pcr.uwb.edu.pl/ZNMW/files/ZNMW_1988_1_007.pdf [dostęp: 18.03.2024].

¹⁰ Anglicy dopiero po klęsce Francji w 1940 r. rozpoczęli – na osobiste polecenie premiera W. Churchilla – prace nad wykorzystaniem desantu powietrznego; 24 czerwca 1940 r. otwarto w Ringway k. Manchesteru szkołę spadochronową. Przeprowadzony w kwietniu 1941 r. dla Churchilla pokaz desantowania wywołał jego wielkie niezadowolenie i kolejne decyzje o przyspieszeniu w tej dziedzinie. Pierwsza brygada powietrznodesantowa w Anglii została sformowana jesienią 1941 r., czyli w tym samym czasie, co polska 1.SBS – oczywiście możliwości dalszego rozwoju, szkolenia, wyposażenia itp. były nieporównywalne, na korzyść brytyjską, zob. J. Tucholski, *Spadochroniarze*, *op. cit.*, s. 19; P. Korczyński, *op. cit.*, s. 41–43; M. Arthur, *Men of the Red Beret: Airborne Forces 1940–1990*, Butler & Tanner Ltd, Frome – London 1990, s. XIII–XV.

¹¹ *Polscy spadochroniarze. Pamiętnik żołnierzy*, red. E. Sojka, M. Jurecki, Montgomeryshire Printing Company, Newtown 1949, s. 129–130.

¹² Z. Wawer, *op. cit.*, s. 64–65.

1942 r. strona brytyjska zaakceptowała istnienie 1.SBS, a 21 sierpnia Naczelny Wódz zastrzegł sobie prawo „użycia Brygady Spadochronowej wyłącznie do działań na korzyść kraju, w chwili kiedy ten podejmie jawną walkę z najeźdźcą”¹³. Polska jednostka była od początku bacznie obserwowana przez Brytyjczyków. Od jesieni 1941 r. organizowali oni 1. Dywizję Powietrznodesantową (1.DPD, ang. 1st Airborne Division) i z zainteresowaniem, a wręcz podziwem spoglądali na coraz lepiej zorganizowaną i świetnie wyszkoloną polską brygadę, nie ukrywając chęci włączenia jej we własne struktury – tym bardziej że mieli ambicję zorganizowania trzech dywizji powietrznodesantowych. Pierwsze sugestie w sprawie funkcjonowania jednostek w jednej strukturze przedstawił płk. Sosabowskiemu dowódca 1.DPD gen. Frederick Browning w listopadzie 1941 r. W czasie kolejnej wizyty we wrześniu 1942 r. ponowił propozycję, sugerując utworzenie brytyjsko-polskiej dywizji, z płk. Sosabowskim jako jej dowódcą. Zdecydowanie odmowna odpowiedź polskiego oficera spowodowała ochłodzenie w ich relacjach i miało w przyszłości negatywne konsekwencje dla dowódcy 1.SBS¹⁴.

W wojnie szala zwycięstwa przechylała się powoli na stronę przeciwników Niemiec. Sprzymierzeni coraz bardziej doceniali ważność operacji desantu powietrznego, a Brytyjczycy – borykający się z trudnościami w uzupełnianiu i szkoleniu tworzonych jednostek – coraz mocniej naciskali na przejęcie 1.SBS. Doceniali jej wartość bojową – i jednocześnie coraz mniej byli zainteresowani jej krajowym przeznaczeniem. Gen. Browning, już jako dowódca 1. Korpusu Powietrznodesantowego (I Airborne Corps), nie ukrywał, że przerzut do Polski jest niemożliwy z Anglii, najpierw brygada miałaby wziąć udział w operacji we Francji. Wobec silnych nacisków, a wręcz ultimatum ze strony brytyjskiej – albo przekazanie brygady pod dowództwo sił sprzymierzonych, albo wstrzymanie zaopatrzenia i możliwości szkolenia – 14 marca 1944 r. Rada Ministrów zdecydowała o przekazaniu 1.SBS do dyspozycji Anglików. Próby limitacji użycia lub zastrzeżenia możliwości wycofania brygady z walki, np. ze względu na poziom strat, nie powiodły się i ostatecznie 6 czerwca rząd i Naczelny Dowódca wyrazili zgodę na bezwarunkowe podporządkowanie polskich spadochroniarzy Brytyjczykom. Jak na ironię 25 lipca dowódca Armii Krajowej wysłał do Naczelnego Wodza depezę o treści: „Jesteśmy gotowi w każdej chwili do walki o Warszawę. Przybycie do tej walki brygady spadochronowej będzie miało olbrzymie znaczenie polityczne i taktyczne...”¹⁵. 1 sierpnia, gdy wybuchło powstanie warszawskie, 1.SBS osiągnęła – zgodnie z rozkazem gen. Browninga – pełną gotowość bojową. Nie uzyskała jednak zgody na lot do Polski. Plany sojuszników były inne – spadochroniarze 1.SBS wzięli udział w operacji „Market Garden”, największej w czasie II wojny światowej operacji powietrznodesantowej, przeprowadzonej przez aliantów we wrześniu 1944 r.

¹³ *Ibidem*, s. 68.

¹⁴ S. Sosabowski, *Najkrótszą drogą*, Bellona, Warszawa 1992, s. 179–183.

¹⁵ *Ibidem*, s. 218–228.

na terytorium okupowanej Holandii. Jako drugi rzut angielskiej 1.DPD, w wyniku błędów planowania, a przede wszystkim zmiany pogody, zostali desantowani z dwudniowym opóźnieniem i – pomimo wyjątkowego bohaterstwa – bez szans na zwycięstwo. Straty wyniosły 97 zabitych i 218 rannych lub ciężko kontuzjowanych¹⁶.

Po odtworzeniu zdolności bojowej, 1.SBS nie weszła ponownie do walki. Pozostała pod dowództwem Brytyjczyków, którzy nie wyrazili zgody na zaproponowane w marcu 1945 r. przez stronę polską rozwiązanie, aby na bazie brygady zorganizować polską dywizję powietrznodesantową. Główny cel aliantów – jak najszybsze pokonanie Niemiec – został zrealizowany. Doskonale zorganizowana i wyszkolona polska brygada spadochronowa nie została nigdy użyta zgodnie z swoim zasadniczym przeznaczeniem: wsparciem walki z wrogiem w kraju. Podstawowym powodem był brak własnych środków transportu i zaopatrzenia. W maju 1945 r. 1.SBS skierowano do Niemiec, gdzie pełniła służbę wartowniczą. Została rozwiązana 30 czerwca 1947 r.

6. Dywizja Powietrznodesantowa (6.DPD)

W wyniku ustaleń w ramach nowego porządku światowego po II wojnie światowej Polska znalazła się w strefie wpływów Związku Radzieckiego, a jej siły zbrojne zostały oparte na jednostkach organizowanych przy współudziale ZSRR. Dostosowywanie struktur do nowych wymogów odbywało się w pełnym porozumieniu z nowym sojusznikiem. Dlatego też pomysł sformowania dywizji powietrznodesantowej w 1957 r. został przedstawiony Sowiecom i uzyskał akceptację. Do jego realizacji – na bazie stacjonującej w Krakowie 6. Pomorskiej Dywizji Piechoty – dowódca Warszawskiego Okręgu Wojskowego powołał do służby wojskowej czterech byłych oficerów 1.SBS¹⁷. Prawdopodobnie to było przyczyną odzwierciedlenia w tworzonej dywizji struktury tej brygady oraz przejęcia jej zasad szkolenia spadochronowego. Pozostałe elementy, przede wszystkim uzbrojenie i środki transportu, pochodziły ze Związku Radzieckiego, który w tym okresie i później pozostawał potęgą w zakresie wojsk powietrznodesantowych¹⁸. W 1986 r. dywizja została przemianowana na 6. Brygadę Powietrznodesantową, co nie skutkowało żadnymi zmianami organizacyjnymi. Rosjanie nie ingerowali w strukturę i zakres szkolenia dywizji, umożliwiali kształcenie żołnierzy w ZSRR w zakresie nowych rodzajów uzbrojenia i sposobów desantowania. Inaczej przedstawiała się sprawa użycia 6.DPD – podobnie jak w Anglii, od początku powstania dywizja znalazła się w sferze zainteresowania „sojuszników”. Polska nie miała własnej doktryny militarnej, a cała koncepcja

¹⁶ J. Tucholski, *Spadochroniarze, op. cit.*, s. 211–216.

¹⁷ W.K. Stasiak, *W locie szumią spadochrony. Wspomnienia żołnierza spod Arnhem*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1991, s. 217.

¹⁸ M. Depczyński, *Rosyjskie wojska powietrznodesantowe 1930–2022*, Bellona, Warszawa 2023, s. 130.

użycia jej sił zbrojnych zawarta była w planach operacyjnych przygotowywanych w Moskwie. Podobnie wyglądała sytuacja w zakresie środków transportu: własne lotnictwo transportowe umożliwiało tylko szkolenie, w warunkach bojowych jednorazowo nie mogło przetransportować nawet jednego batalionu powietrznodesantowego, i to bez pojazdów i artylerii. Potrzeby dywizji doskonale obrazuje przykład kalkulacji prowadzonych w ramach opracowywanego w Moskwie planu operacyjnego użycia wojsk (w tym 6.DPD) w celu opanowania Cieśnin Duńskich. Wynikało z nich, że „wykonanie desantu powietrznego na Zelandię z pomocą posiadanych aktualnie środków transportu lotniczego jest praktycznie niewykonalne i nie może być brane pod uwagę jako sposób wykonania zadań operacyjnych”¹⁹. Z kalkulacji wynikało, że aby desantować całą dywizję w dwóch rejsach w ciągu 5 godzin potrzeba 80 średnich samolotów transportowych Antonow An-12. Potwierdziło to przegrupowanie całości 6.DPD w ramach ćwiczeń Układu Warszawskiego (UW) „Październikowa Burza” w 1965 r., kiedy to do jej przerzutu w rejon Erfurtu (Niemcy) użyto 120 samolotów An-12.

Plany operacyjnego użycia 6.DPD związane były z realizacją zadań Frontu Nadmorskiego, w ramach całości zaangażowanych sił polskich. Szczegóły planu oraz konkretne zadania desantu były zmieniane i dostosowywane do sytuacji²⁰. Przykładem był udział dywizji w ramach interwencji wojsk UW w Czechosłowacji w 1968 r. Przegrupowana pod koniec sierpnia do Kotliny Kłodzkiej i przydzielona do tworzonej na bazie Śląskiego Okręgu Wojskowego 2. Armii, wkroczyła na środkach transportu lądowego do Czechosłowacji i do połowy października realizowała zadania w ramach operacji „Dunaj”. W trakcie jej trwania w 6.DPD nie odnotowano incydentów²¹.

Istotnym i wartym podkreślenia wydarzeniem z okresu funkcjonowania dywizji była decyzja organów polityczno-wojskowych PRL o organizacji na jej bazie w 1973 r. pierwszej zwartej jednostki wojskowej do służby poza granicami kraju w ramach sił pokojowych ONZ²².

6. Brygada Desantowo-Szturmowa (6.BDSz)

Zmiany ustrojowo-polityczne jakie przyniósł rok 1989 w Polsce, a w efekcie rozpad bloku wschodniego i UW, miały swoje konsekwencje dla polskich sił zbrojnych, w tym 6.BPD. Wobec braku możliwości użycia sojuszniczego lotnictwa i zmian

¹⁹ J. Pałka, *Polskie wojska operacyjne w Układzie Warszawskim*, Wydawnictwo IPN, Warszawa 2022, s. 101.

²⁰ *Ibidem*, s. 106, 164, 173, 190.

²¹ H. Królikowski, *6 Pomorska Dywizja Powietrznodesantowa*, Oficyna Wydawnicza „Ajaks”, Pruszków 1997, s. 89–92.

²² *Ibidem*, s. 93–94.

koncepcji funkcjonowania Sił Zbrojnych na zadania typowo obronne, zmieniono nazwę jednostki: brygadę powietrznodesantową przemianowano na desantowo-szturmową (6.BDSz), podobnie trzem (z czterech) batalionów nadano profil desantowo-szturmowy. Brygada zachowała jednak zdolności desantu spadochronowego (szkolenie spadochronowe umożliwiono dla 100% stanu osobowego). Ze względu na zmiany systemowe, brygada pozostała bez możliwości desantowania sprzętu ciężkiego przy użyciu radzieckich/rosyjskich platform P-7. Szkolenie w nowym profilu było utrudnione ze względu na małą liczbę śmigłowców transportowych, a dodatkową przeszkodą była decyzja o organizacji nowego aeromobilnego związku taktycznego – 25. Dywizji Kawalerii Powietrznej (1994 r.).

Zadania 6.BDSz były zgodne z ówczesną strategią obronną RP z 1992 r., czyli skupiały się na samodzielności w razie zagrożenia. Wynikała stąd konieczność utrzymywania w okresie pokoju odpowiednio przygotowanych wojsk operacyjnych oraz rozbudowania masowej formacji obronnej w postaci wojsk obrony terytorialnej²³. W celu zwiększenia mobilności jednostek utworzono na bazie Krakowskiego Okręgu Wojskowego – Korpus Powietrzno-Zmechanizowany. Inne istotne zadania podejmowane przez brygadę dotyczyły udziału w operacjach pokojowych i stabilizacyjnych, przedsięwzięciach w ramach NATO-wskiego programu Partnerstwo dla Pokoju, w którym Polska aktywnie uczestniczyła w ramach dążenia do bycia członkiem Paktu Północnoatlantyckiego, oraz bycia wizytówką Wojska Polskiego (WP) w czasie procesu akcesyjnego i podejmowania szeregu delegacji zagranicznych. Po wstąpieniu Polski do NATO 18. batalion desantowo-szturmowy z 6.BDSz był pierwszą jednostką skierowaną do organizowanej przez Sojusz misji stabilizacyjnej w Kosowie. Kolejne lata przyniosły udział jednostek 6.BDSz w operacjach w Iraku i Afganistanie²⁴. W trakcie dokonywanych w międzyczasie reorganizacji rozformowano jeden z batalionów desantowo-szturmowych.

6. Brygada Powietrznodesantowa (6.BPD)

Uczestnictwo w przedsięwzięciach NATO wpływało na zmianę struktur i zadań poszczególnych elementów Sił Zbrojnych RP, m.in. rozbudowany został element transportowy w Siłach Powietrznych, utworzono (2008 r.) Wojska Specjalne jako nowy rodzaj SZ RP. Na bazie tych zmian we wrześniu 2009 r. dokonano reorganizacji 6.BDSz w 6. Brygadę Powietrznodesantową (6.BPD). Stała się ona lekkim związkiem taktycznym o dużej mobilności operacyjnej, zdolnym do przerzutu drogą

²³ J. Kajetanowicz, *Strategie bezpieczeństwa Polski w drugiej połowie XX w.*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2011, nr 3(161), s. 245.

²⁴ H. Królikowski, C. Marcinkowski, J. Micewski, *6 Brygada Desantowo-Szturmowa w operacjach pokojowych i stabilizacyjnych 1995–2005*, Wydawnictwo Comandor, Warszawa 2005, s. 23–43.

powietrzną w dowolne miejsce całością sił lub wydzielonymi batalionowymi zgrupowaniami zadaniowymi. Brygada wykonuje zadania typowe dla wojsk powietrznodesantowych (oprowadanie i utrzymanie obiektów w ugrupowaniu przeciwnika), posiada zdolność działania w sytuacjach kryzysowych w skali globalnej i regionalnej w ramach NATO i Unii Europejskiej (UE), jak przeciwdziałanie aktom terroryzmu, tworzenie stref buforowych w ramach rozdzielenia walczących stron, wymuszanie pokoju, działania stabilizacyjne i ewakuacyjne. Zdolność bojowa 6.BPD została sprawdzona przez Departament Kontroli MON w maju 2011 r. – kontrolowane dowództwo brygady i 16. batalion powietrznodesantowy (który w trakcie ćwiczenia sprawdzającego został m.in. desantowany całością sił na poligon w Nowej Dębie) uzyskały najwyższą ocenę w Wojskach Lądowych. W kolejnym roku zorganizowana na bazie 6.BPD XI Zmiana polskiego kontyngentu w siłach NATO w Afganistanie zrealizowała zadania na najwyższym poziomie w okresie wysokiego natężenia walk, nie ponosząc strat w sile żywej. Podkreślenia wymaga fakt współdziałania tam z trzema brygadowymi grupami bojowymi amerykańskich wojsk powietrznodesantowych²⁵. 6.BPD jest związkiem taktycznym, który utrzymuje wysoką zdolność bojową i jego możliwości rosną wraz z możliwościami lotnictwa transportowego, a te poprawiły się po wprowadzeniu obok średnich samolotów CASA C-295, większych Lockheed C-130. Możliwości manewrowe i ogólne funkcjonowanie na polu walki poprawiło wprowadzenie w 2019 r. do służby pojazdu wojsk aeromobilnych PWA Aero 4x4.

Podsumowanie

Analiza dokumentów dotyczących podstaw formowania i użycia polskich wojsk powietrznodesantowych potwierdza głębokie umiejscowienie tych jednostek w systemie militarnym Rzeczypospolitej. Szczególnie widoczne jest to w przypadku 1.SBS, utworzonej w celu przerzutu do kraju z zamiarem wzmocnienia ogólnonarodowego powstania, a w trakcie pozostawania w dyspozycji wykorzystywanej nie tylko jako baza rekrutacyjna i szkoleniowa cichociemnych, ale też do przygotowania skoczków z innych okupowanych krajów. Podobnie przedstawia się sytuacja 6.DPD, która w okresie istnienia UW pozostawała cały czas w konkretnym planie operacyjnym i z konkretnym zadaniem. Bardziej elastyczne podejście do wojsk powietrznodesantowych widać po 1989 r. – ich zadania stały się wielopłaszczyznowe: w ramach potencjalnej operacji obronnej na terenie kraju lub udziału w międzynarodowych siłach pokojowych (obecnie również jako element sił NATO lub UE).

²⁵ B. Tworkowski, *Polskie Kontyngenty Wojskowe w Afganistanie na przykładzie 6 Brygady Powietrznodesantowej w ramach XI zmiany PKW. Doświadczenia i wnioski*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2021 (Bezpieczeństwo i Obronność, nr 20), s. 149–154.

Czynnikiem wspólnym dla polskich jednostek wojsk powietrznodesantowych w omawianym okresie – i to rzutującym negatywnie na ich zdolność do realizacji zadań – jest kwestia własnego lotnictwa transportowego. Początkowo nie istniało, a później funkcjonowało w bardzo ograniczonym zakresie, umożliwiającym tylko szkolenie i działania bojowe ograniczone do batalionu powietrznodesantowego. Użycie w pełnym wymiarze związku taktycznego wojsk powietrznodesantowych wymagało i wymaga obecnie wsparcia sojusznika.

Bibliografia

- Arthur M., *Men of the Red Beret: Airborn Forces 1940–1990*, Butler & Tanner Ltd, Frome – London 1990.
- Depczyński M., Depczyński, *Rosyjskie wojska powietrznodesantowe 1930–2022*, Bellona, Warszawa 2023.
- Kajetanowicz J., *Strategie bezpieczeństwa Polski w drugiej połowie XX w.*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2011, nr 3(161), s. 238–248.
- Korczyński P., *Elitarne jednostki specjalne Wojska Polskiego 1939–45*, Wydawnictwo Vesper, Poznań 2013.
- Królkowski H., *6 Pomorska Dywizja Powietrznodesantowa*, Oficyna Wydawnicza „Ajaks”, Pruszków 1997.
- Królkowski H., Marcinkowski C., Micewski J., *6 Brygada Desantowo-Szturmowa w operacjach pokojowych i stabilizacyjnych 1995–2005*, Wydawnictwo Comandor, Warszawa 2005.
- Palka J., *Polskie wojska operacyjne w Układzie Warszawskim*, Wydawnictwo IPN, Warszawa 2022.
- Polscy spadochroniarze. Pamiętnik żołnierzy*, red. E. Sojka, M. Jurecki, Montgomeryshire Printing Company, Newtown 1949.
- Sosabowski S., *Najkrótszą drogą*, Bellona, Warszawa 1992.
- Stasiak W.K., *W locie szumią spadochrony. Wspomnienia żołnierza spod Arnhem*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1991.
- Tucholski J., *Cichociemni*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1985.
- Tucholski J., *Spadochroniarze*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1991.
- Wawer Z., *Polscy spadochroniarze w Wielkiej Brytanii 1940–1945 – 1 Samodzielna Brygada Spadochronowa*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska Polskiego” 1988, nr 1, s. 56–90, https://pccr.uwb.edu.pl/ZNMW/files/ZNMW_1988_1_007.pdf [dostęp: 18.03.2024].
- Weeks J., *Assault from the Sky. A History of Airborne Warfare*, Westbridge Books, Exeter 1978.
- Witkowski P., *Polskie jednostki powietrzno-desantowe [!] na zachodzie*, Bellona, Warszawa 2009.
- Tworkowski B., *Polskie Kontyngenty Wojskowe w Afganistanie na przykładzie 6 Brygady Powietrznodesantowej w ramach XI zmiany PKW. Doświadczenia i wnioski*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2021 (Bezpieczeństwo i Obronność, nr 20).

Wojska powietrznodesantowe w systemie militarnym Rzeczypospolitej

Streszczenie

Wojska powietrznodesantowe zaczęto stosować na szeroką skalę w działaniach bojowych w czasie drugiej wojny światowej i od tego okresu odgrywają one istotną rolę w systemach militarnych wielu krajów, w tym zajmujących czołowe miejsca na liście potęg

wojskowych. Polska była jednym z pierwszych państw, które zaczęły organizować wojska powietrznodesantowe w wymiarze związku taktycznego i posiada je do dziś. Artykuł przedstawia doktrynalne uwarunkowania funkcjonowania tego rodzaju wojsk w systemie militarnym Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: spadochroniarze, wojska powietrznodesantowe, system militarny państwa

Airborne troops within the military system of the Republic of Poland

Abstract

The use of airborne troops started on an extensive scale during World War II combat operations, and since then they have played a crucial role in the military systems of many countries, including those at the top of the list of military powers. Poland was one of the first countries to start coordinating airborne troops in the capacity of a tactical unit; and still deploys them till this day. This article presents the doctrinal conditions of the functioning of this type of troops in the military system of the Republic of Poland.

Keywords: paratroopers, airborne forces, state's military system

Radosław Treśka

mgr, Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
<https://orcid.org/0009-0000-7025-6229>

Gotowość wyszkolonych cywilnych posiadaczy broni palnej do wsparcia Sił Zbrojnych RP w czasie konfliktu zbrojnego na terenie Polski

Wprowadzenie

W artykule przedstawiono wyniki badań dotyczących nastawienia cywilnych posiadaczy broni palnej do kwestii udziału w obronie kraju w czasie konfliktu na terenie Polski, a także możliwości wykorzystania tego potencjału przez państwo. Polska – bezpośrednio granicząca z państwami będącymi obecnie w stanie wojny – powinna szukać wzmocnienia własnego bezpieczeństwa we wszystkich możliwych obszarach. Jednym z nich, który w opinii autora powinien zostać dokładniej zbadany, jest gotowość wyszkolonych cywilnych posiadaczy broni palnej do udzielenia wsparcia Sił Zbrojnych RP. Uzasadnione i ważne z punktu widzenia wzmocnienia obronności kraju wydaje się określenie przez państwowe instytucje dokładnej liczby osób ze środowiska strzeleckiego, które udzieliłyby takiego wsparcia.

Podkreślenia wymaga, iż zdaniem osób deklarujących gotowość bojową, organy rządzące powinny brać je pod uwagę jako dodatkowy element wpływający na bezpieczeństwo państwa, a w połączeniu z dużą liczbą sztuk broni wśród cywilów i ogólnie dostępną informacją o tym fakcie, mogłoby to dodatkowo działać jako czynnik odstrasżający potencjalnego agresora, zwłaszcza w obecnej sytuacji w Europie. Armia Federacji Rosyjskiej osiem lat po bezprawnej aneksji Krymu wdarła się siłowo na terytorium suwerennego państwa. Nad Europą ponownie zawisło widmo konfliktu zbrojnego, co w ocenie autora stanowi przyczynę wzrostu niepokoju m.in. wśród cywilnych posiadaczy broni palnej.

Miejsce przeprowadzenia badań i ogólna charakterystyka respondentów

Badania zostały przeprowadzone za pomocą kwestionariusza ankiety internetowej, którego przedmiotem jest gotowość do udzielenia wsparcia Siłom Zbrojnym RP przez wyszkolonych cywilnych posiadaczy broni palnej w czasie konfliktu zbrojnego na terenie Polski. Bezpośredni link do ankiety znajdował się w poście opublikowanym na forach stowarzyszeń i klubów strzeleckich: Braterstwo.eu, Forum-bron.pl, Strzelecka.net. Dodatkowym źródłem pozyskania respondentów do badania były prowadzone przez autora szkolenia z zakresu strzelectwa bojowego. Badanie zostało przeprowadzone anonimowo, za pomocą metody sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem techniki ankiety i kwestionariusza ankiety jako narzędzia badawczego.

Pomiędzy 1 października a 30 listopada 2023 r. do ankiety przystąpiło łącznie 157 respondentów: 154 mężczyzn (98,1%) oraz 3 kobiety (1,9%), posiadających wyposażenie indywidualne – pistolet, karabinek szturmowy oraz oporządzenie.

Gotowość bojowa wśród cywilnych posiadaczy broni palnej

Posiadanie gotowości bojowej do udzielenia wsparcia Siłom Zbrojnym RP w czasie konfliktu na terenie Polski jest kwestią głęboko indywidualną, będącą efektem procesu decyzyjnego każdej osoby. Gotowość bojowa cywilnych posiadaczy broni palnej stanowi o możliwości wzmocnienia potencjału obronnego państwa, zapewniając tym samym wsparcie SZ RP lub formacjom porządkowym w czasie konfliktu zbrojnego na terenie Polski. Zjawisko gotowości bojowej wśród cywilnych posiadaczy broni palnej występuje, na co wskazują odpowiedzi respondentów na następujące pytanie: „Czy w czasie konfliktu zbrojnego na terenie Polski jako wyszkolony cywilny posiadacz broni palnej byłby Pan/byłaby Pani gotowa bojowo do udzielenia wsparcia Sił Zbrojnych RP?“, które w 83% mają charakter twierdzący. Taki stan rzeczy spowodowany jest również przez szerokie spektrum czynników: od tych osobistych, związanych z bezpieczeństwem rodziny, po te patriotyczne, związane z bezpieczeństwem kraju i obroną ojczyzny. Jak wynika z przeprowadzonych badań, na pytanie: „Czym byłaby spowodowana Pana/Pani gotowość bojowa do udzielenia wsparcia Sił Zbrojnych RP w czasie konfliktu zbrojnego na terenie Polski?“, przeważały 3 odpowiedzi ankietowanych (pytanie wielokrotnego wyboru):

- chęcią obrony bliskich (113 wskazań),
- poczuciem patriotyzmu (64),
- chęcią obrony kraju (infrastruktury krytycznej, dóbr kulturowych itp.) (62).

Osoby godzące się na wykorzystanie ich gotowości bojowej posiadają własną broń i wyposażenie, których użytkowanie, w trakcie szkoleń, ćwiczeń czy zawodów, doprowadziły do wysokiego poziomu odznaczającego się bezpieczeństwem, płynnością ruchów i umiejętnością oddawania celnych strzałów, w krótkim czasie i na różnych dystansach. To przekonanie o znajomości własnego sprzętu i umiejętności strzeleckich

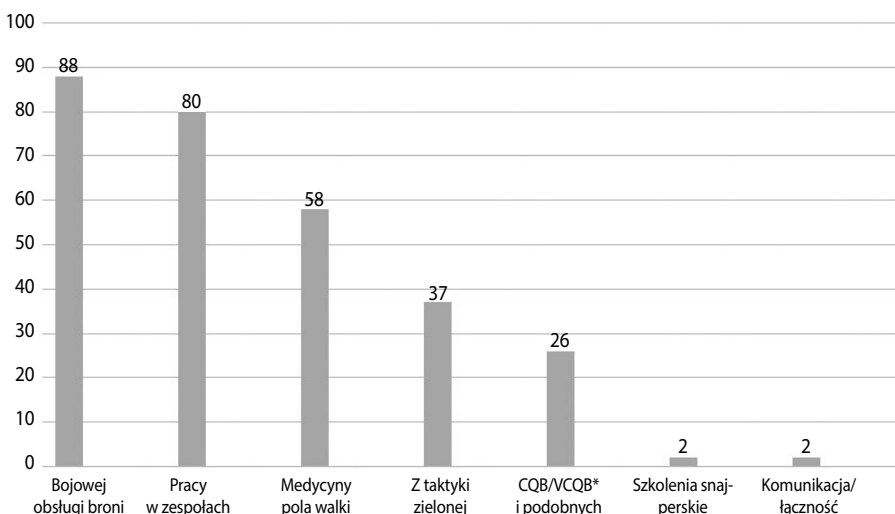
przejawia się w odpowiedzi na pytanie: „Czy udzielając wsparcia Siłom Zbrojnym RP w czasie konfliktu zbrojnego na terenie Polski chciałby Pan/chciałaby Pani zachować swoje oporządzenie i broń?”. Aż 87% ankietowanych odpowiedziało twierdząco.

Zakres wyszkolenia wpływający na gotowość do udzielenia wsparcia Siłom Zbrojnym RP przez cywilnych posiadaczy broni palnej

Samo wyszkolenie jest czynnikiem, który w bardzo dużym stopniu wpływa na poziom gotowości cywila do udzielenia wsparcia SZ RP. Wskazują na to odpowiedzi ankietowanych na pytanie: „Mając na uwadze obecną sytuację, jaka ma miejsce za wschodnią granicą Polski, czy w Pana/Pani ocenie cywilni posiadacze broni palnej powinni brać udział w szkoleniach strzeleckich?” – 85% na „tak”, 15% na „nie”.

Wycwiczonej umiejętności korzystania z wyposażenia indywidualnego nie wystarczy. Mnogość możliwości dotyczących miejsca i charakteru walki, komunikacja, łączność, medycyna pola walki – to niektóre z zagadnień wpływających na kompleksowość zagadnienia. Świadomość gotowości sprawia z kolei, że strzelec rozpoczyna poszukiwanie odpowiadającego mu szkolenia, a panująca wśród cywilnych posiadaczy broni palnej chęć strzeleckiego samodoskonalenia tylko ją umacnia. Wykres 1 przedstawia odpowiedzi ankietowanych na pytanie: „W jakiego typu szkoleniach brał Pan/Pani udział?”.

Wykres 1. Rodzaje szkoleń, w których brali udział ankietowani (liczba odpowiedzi, pytanie wielokrotnego wyboru)

*CQB/VCQB – walka w przestrzeniach zamkniętych/ walka w bliskim dystansie przy pojazdach.

Źródło: opracowanie własne autora na podstawie przeprowadzonych badań.

Uczestnictwo w bojowym szkoleniu strzeleckim (które, jeśli jest wysokiej jakości, znacząco różni się od szkolenia strzelectwa sportowego) w sposób komplementarny przygotowuje użytkownika broni w pożądanym kierunku. Należy również zwrócić uwagę na fakt, że kursanci poszukują instruktorów o doświadczeniu bojowym, czyli kombatantów lub weteranów. W przekonaniu osoby, która wybiera szkolenie, taki instruktor swoją wiedzę zasadniczo jest w stanie uzupełnić doświadczeniem zgromadzonym w czasie służby. Nie mniej ważnym aspektem, o ile nie ważniejszym, jest posiadana sprawność w nauczaniu i dotarciu do kursantów, przedstawienia tematu szkolenia w sposób logiczny, celowy oraz zrozumiały. Dlatego w ankiecie na pytanie: „Czy zwraca Pan/Pani uwagę w przypadku wyboru instruktora szkolenia wpływającego na gotowość bojową do udzielenia wsparcia Sił Zbrojnych RP w czasie konfliktu zbrojnego na terenie Polski na jego umiejętność przekazywania wiedzy?”, aż 92% respondentów odpowiedziało twierdząco.

Dobrze wyposażony, wyszkolony i przede wszystkim zmotywowany do wypełnienia powierzonych mu zadań cywil może stanowić bardzo ważną część systemu bezpieczeństwa państwa. Cywilni posiadacze broni palnej deklarujący gotowość do udzielenia wsparcia SZ RP zasługują na wysokie uznanie, ponieważ posiadają tę gotowość nie dlatego, że muszą, ale dlatego, że chcą, a oporządzenie i wiedzę nabyli w prywatnym czasie, za prywatne pieniądze.

Uzbrojone społeczeństwo w przypadku konfliktu zbrojnego może wywoływać u potencjalnego agresora niepokój – szczególnie jeśli nie będzie dysponował precyzyjnymi danymi, ile broni rzeczywiście znajduje się w rękach cywilów (trudno będzie rozpoznać, którzy są uzbrojeni, ponieważ w przeciwieństwie do wojska i służb nie noszą mundurów). Kolejnym aspektem są zrywy, rajdy, sabotaże – akcje nagłe, szybkie, przeprowadzane bez wyraźnego ostrzeżenia, często dotkliwie wpływające na morale agresora/okupanta. To wszystko elementy, których nie widać, trudne do oszacowania, a z którymi potencjalny agresor będzie musiał się liczyć.

Osoby posiadające broń palną w pewnym sensie wyróżniają się na tle ogółu społeczeństwa, ponieważ „od posiadacza broni oczekuje się nie tylko spełnienia standardów etycznych przejawiających się m.in. wzorcowym poszanowaniem porządku publicznego, lecz także pewnej postawy życiowej, która – najogólniej rzecz ujmując – polega na pokojowym rozwiązaniu sytuacji konfliktowych”¹. Należy przy tym zaznaczyć, że z psychologicznego punktu widzenia posiadanie broni przez obywateli i świadomość bycia częścią systemu bezpieczeństwa państwa może wzmacniać wolę oporu oraz podnosić morale wśród ludności cywilnej zagrożonej agresją.

¹ B. Bacja, *Prawo dostępu do broni palnej*, Oficyna Wydawnicza Oikos, Warszawa 2018, s. 24.

Podstawy prawne współpracy wyszkolonych cywilnych posiadaczy broni palnej z SZ RP na rzecz obronności państwa

W odniesieniu do narodu fundamentalnym czynnikiem zapewniającym bezpieczeństwo jest nie tylko silna armia, ale także prawo obywateli do samoobrony². W Polsce nurt myślenia o cywilnych posiadaczach broni palnej jako potencjale osobowym zdolnym do wzmocnienia obronności państwa wydaje się wizją odległej przyszłości. Obecna władza, jak w zasadzie każda z poprzednich, nie podejmuje działań mających zmienić ten stan rzeczy. Nie istnieją regulacje prawne bezpośrednio wskazujące na możliwość udzielenia wsparcia Siłom Zbrojnym RP przez cywilnych posiadaczy broni palnej traktowanych jako oddzielne środowisko, co wskazuje, że potencjał tych ludzi i sprzętu jest całkowicie pomijany we wszelkich planach i strategiach. Warto w tym momencie przedstawić punkt widzenia samych zainteresowanych. Otóż na pytanie: „Czy Pana/Pani zdaniem procedura wykorzystania gotowości bojowej wyszkolonych cywilnych posiadaczy broni palnej do udzielenia wsparcia Siłom Zbrojnym RP w czasie konfliktu zbrojnego na terenie Polski powinna być usankcjonowana prawnie?”, 55% ankietowanych odpowiedziało twierdząco.

W polskim ustawodawstwie obecne są normy prawne określające zasady funkcjonowania organizacji proobronnych³. Organizacje te (zrzeszenia, stowarzyszenia, w tym prowadzące działalność pożytku publicznego) mają swoje miejsce w polskiej kulturze bezpieczeństwa jako podmioty wspomagające kształtowanie środowiska bezpieczeństwa obywatelskiego w jego wymiarze mentalnym. Autor ma tu na myśli krzewienie postaw patriotycznych oraz dążenie do usprawnienia procesu rekrutacji do wojska. Najnowszym aktem normatywnym zawierającym związane z tym zagadnieniem regulacje prawne jest ustawa z 11 marca 2022 roku o obronie Ojczyzny⁴, która weszła w życie dnia 23 kwietnia 2022 r., zastępując szereg ustaw, w tym ustawę z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej⁵. Przedmiotowa ustawa porusza kwestie organizacji proobronnych w rozdziale 6, od art. 114 do art. 118, pomija jednak całkowicie potencjał cywilnych posiadaczy broni palnej i ich możliwy udział we wzmacnianiu obronności państwa. Żaden z zapisów ustawy dotyczący organizacji proobronnych nie przewiduje wykorzystania ich w konflikcie zbrojnym jako dodatkowej siły wspomagającej. Art. 116 mówi o organizacji szkoleń dla członków i wolontariuszy organizacji proobronnych, by mogli uzyskać

² R. Jakubczak, *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, Bellona, Warszawa 2003, s. 13.

³ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach, tekst jedn.: Dz.U. z 2020 r., poz. 2261.

⁴ Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny, tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 248.

⁵ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1967 r. nr 44, poz. 220 z późn. zm.

uprawnienia kadry instruktorskiej i szkolić osoby trzecie⁶. Za to art. 117 bardzo lakonicznie wspomina o „wzmocnieniu potencjału Sił Zbrojnych na rzecz obronności i bezpieczeństwa państwa”⁷, ale jak jest to sugerowane, „w zakresie działalności dydaktyczno-instruktorskiej, kształtowania postaw patriotycznych i kapitału społecznego”.

Należy zatem zadać sobie pytanie, czy przepisy dotyczące organizacji proobronnych odnoszą się do cywilnych wyszkolonych posiadaczy broni palnej? Otóż zdaniem autora – nie, a wynika to z faktu, że organizacje proobronne, jak już wyżej opisano, służą popularyzacji myśli i zachowań patriotycznych oraz wspomagają proces rekrutacji do wojska. Oczywiście cywilni posiadacze broni palnej mogą należeć do takiej organizacji, ale w wypadku wojny zostaną wcieleni do wojska i będą działać w jego strukturach – już jako żołnierze. Wobec tego śmiało można stwierdzić, że bezpośrednie ani pośrednie regulacje prawne sankcjonujące możliwość wsparcia SZ RP przez cywilnych posiadaczy broni nie istnieją.

Środowisko strzeleckie nie ukrywało swojego entuzjazmu związanego z nową ustawą o obronie Ojczyzny, ponieważ liczyło na uwzględnienie w systemie wzmacniającym potencjał obronny państwa, w postaci „drugiej linii rezerwy Wojska Polskiego z wydzielonymi zadaniami porządkowymi i szkoleniowymi na czas wojny”⁸. Zgodnie z oczekiwaniami, miałyby ona składać się z osób posiadających własną broń palną, utrzymywaną w stałej gotowości, ustalony przez wojsko stały zapas amunicji oraz uzgodnione osobiste wyposażenie i umundurowanie. Rezerwa ta podlegałaby Ministerstwu Obrony Narodowej lub Ministerstwu Spraw Wewnętrznych i Administracji. Członkowie tej formacji mogliby odbywać ćwiczenia w zakresie utrzymania porządku i przeciwdziałania przestępczości w czasie wojny razem z Żandarmerią Wojskową lub Policją. Scenariusz wykorzystania takich oddziałów mógłby w trakcie rozwoju konfliktu ewoluować do działań partyzanckich, sabotażowych i dywersyjnych – tworząc ruch oporu. W tym kontekście wspomina o tym Stanisław Koziej, pisząc o działaniach nieregularnych⁹ i zmodyfikowaniu działań partyzanckich z „leśnych” do

⁶ Art. 116 ustawy o obronie Ojczyzny: „Minister Obrony Narodowej, w ramach partnerskiej umowy proobronnej, o której mowa w art. 114, może: 1) organizować szkolenia dla członków lub wolontariuszy organizacji proobronnych w celu nadania uprawnień do prowadzenia działalności instruktorskiej na rzecz osób trzecich w zakresie objętym szkoleniem; 2) wyrazić zgodę na nieodpłatne wykorzystanie zasobów i infrastruktury Sił Zbrojnych oraz udzielić wsparcia rzeczowego i finansowego organizacji proobronnej”.

⁷ Za to art. 117 bardzo lakonicznie wspomina o możliwości współpracy dowódców jednostek wojskowych z organizacjami proobronnymi, między innymi w zakresie „wzmocnienia potencjału Sił Zbrojnych na rzecz obronności i bezpieczeństwa państwa”.

⁸ E. Żemła, *Posiadacze broni jako druga linia rezerwy na czas wojny? Były oficer GROM komentuje projekt*, 9.03.2022, <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/posiadacze-broni-jako-druga-linia-rezerwy-byly-oficer-grom-komentuje/e6gwdrc> [dostęp: 2.04.2024].

⁹ „Działania nieregularne – akcje zbrojne, prowadzone przez siły nie wchodzące w skład wojsk regularnych, zwykle przez oddziały partyzanckie, powstańcze, siły obrony cywilnej i inne siły niewojskowe lub zmilitaryzowane, wykonujące krótkotrwałe, o niewielkim zasięgu akcje bojowe, walki, zasadzki i inne starcia zbrojne, nie ujęte w jeden zorganizowany i centralnie kie-

„miejskich”, prowadzonych przez wojska operacyjne lub obrony terytorialnej¹⁰. Niestety, żaden z zapisów ww. ustawy nie angażuje cywilnych posiadaczy broni palnej jako części systemu bezpieczeństwa państwa.

Podsumowanie

W opinii autora nie można lekceważyć środowiska strzeleckiego i zupełnie pomijać w ustawodawstwie kwestii kierunkowego wykorzystania tej części społeczeństwa w przypadku konfliktu zbrojnego na terenie kraju. Stan na 2023 rok to 323 983 wydane pozwolenia na broń i zarejestrowanych ponad 843 755 sztuk broni¹¹. Zestawiając te dane z liczbą mieszkańców Polski (ok. 37 mln), jest to kropla w morzu potrzeb. Jednak w kontekście budowania kolejnego czynnika wzmacniającego bezpieczeństwo państwa jest już to aspekt wart uwagi – zwłaszcza że polska armia liczy sobie obecnie zaledwie 124 000 żołnierzy zawodowych¹² (stan na 2023 rok), jak również niktę rezerwy.

Różnorodność czynników wpływających na gotowość bojową to jedno. Jednak wiara, będąca silnym, wewnętrznym przekonaniem o słuszności własnego postępowania i podejmowanych decyzji, to drugie. Silne morale, o którym pisał S. Koziej, jest fundamentem wyznaczającym wartość bojową.

Nie można także tracić z pola widzenia chęci, jaką wyrażają wyszkoleni cywilni posiadacze broni palnej – oczekują prawnego usankcjonowania ich roli w systemie, co nie tylko zwiększyłoby potencjał obronny państwa, ale jednocześnie przekazało światu informację: że część polskiego społeczeństwa ma możliwości, wiedzę i zasoby, aby obronić siebie, rodaków i kraj. Przekonanie to zostało wyrażone w odpowiedzi na pytanie: „Czy uważa Pan/Pani jako wyszkolony cywilny posiadacz broni palnej, że Pana/Pani gotowość bojowa do udzielenia wsparcia Siłom Zbrojnym RP w czasie konfliktu zbrojnego na terenie Polski ma realny wpływ na bezpieczeństwo państwa?”, gdzie 55% respondentów uważa siebie za czynnik zwiększający bezpieczeństwo państwa.

Nie należy pomijać faktu, iż osoby, które deklarują omawianą gotowość bojową, szkołą się w swoim wolnym czasie i kupują wyposażenie za swoje prywatne pieniądze. Nie odczuwają żadnego przymusu ze strony systemu, a mimo to działają i rozwijają

rowany system”, *Leksykon wiedzy wojskowej*, oprac. M. Laprus, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1979, s. 102.

¹⁰ S. Koziej, *Teoria sztuki wojennej*, Bellona, Warszawa 2011, s. 26.

¹¹ *Broń – pozwolenia*, <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/bron/186394,Bron-pozwolenia.html> [dostęp: 22.09.2024].

¹² „M. Istel, *Błaszczak: Wojsko Polskie „liczy ponad 175 tysięcy żołnierzy pod bronią”. Dane NATO tego nie potwierdzają*, 12.07.2023, <https://konkret24.tvn24.pl/polska/mariusz-blaszczak-wojsko-polskie-liczy-ponad-175-tysiecy-zolnierzy-pod-bronia-dane-nato-nie-potwierdzaja-st7217732> [dostęp: 2.04.2024].

się w tym kierunku. Patrząc na coroczny przyrost liczby wydawanych decyzji o pozwoleniu na broń, takich ludzi będzie coraz więcej – przekonanych o słuszności swojego nastawienia, silnie zmotywowanych do działania. Należałoby zatem postawić pytanie: czy system bezpieczeństwa państwa jest na tyle zasobny w siłę ludzką, że może sobie pozwolić na pomijanie dziesiątek tysięcy wyszkolonych, zmotywowanych ludzi pod własną bronią, gotowych do działania? Oby odpowiedź na to pytanie pojawiła się w okolicznościach innych niż konflikt zbrojny na terenie Polski.

Bibliografia

- Bacia B., *Prawo dostępu do broni palnej*, Oficyna Wydawnicza Oikos, Warszawa 2018.
- Broni – pozwolenia*, <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/bron/186394,Bron- pozwolenia.html> [dostęp: 22.09.2024].
- Istel M., *Błaszczak: Wojsko Polskie „liczy ponad 175 tysięcy żołnierzy pod bronią.” Dane NATO tego nie potwierdzają*, 12.07.2023, <https://konkret24.tvn24.pl/polska/mariusz-blaszczak-wojsko-polskie-liczy-ponad-175-tysiecy-zolnierzy-pod-bronia-dane-nato-nie-potwierdzaja-st7217732> [dostęp: 2.04.2024].
- Jakubczak R., *Obrona narodowa w tworzeniu bezpieczeństwa III RP*, Bellona, Warszawa 2003.
- Koziej S., *Teoria sztuki wojennej*, Bellona, Warszawa 2011.
- Leksykon wiedzy wojskowej*, oprac. M. Laprus, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1979.
- Żemła E., *Posiadacze broni jako druga linia rezerwy na czas wojny? Były oficer GROM komentuje projekt*, 9.03.2022, <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/posiadacze-broni-jako-druga-linia-rezerwy-byly-oficer-grom-komentuje/e6gwdr> [dostęp: 2.04.2024].

Akty prawne

- Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1967 r. nr 44, poz. 220 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 – Prawo o stowarzyszeniach, tekst jedn.: Dz.U. z 2020 r., poz. 2261.
- Ustawa z dnia 11 marca 2022 r. o obronie Ojczyzny, tekst jedn.: Dz.U. z 2024 r., poz. 248.

Gotowość wyszkolonych cywilnych posiadaczy broni palnej do wsparcia Sił Zbrojnych RP w czasie konfliktu zbrojnego na terenie Polski *Streszczenie*

Artykuł porusza kwestię wzmocnienia obronności państwa poprzez wykorzystanie potencjału, jakim są cywilni posiadacze broni palnej. Materiał badawczy pozyskano z badań własnych przeprowadzonych przez autora. Uzyskane wyniki badań jednoznacznie wskazują na chęć obrony kraju przez cywilnych posiadaczy broni palnej w przypadku konfliktu zbrojnego na terenie Polski. W artykule omówiono także zagadnienie związane z zaniedbaniami legislacyjnymi w zakresie współpracy wyszkolonych cywilnych posiadaczy broni palnej z SZ RP na rzecz obronności państwa.

Słowa kluczowe: gotowość bojowa, broń palna, bezpieczeństwo narodowe, współpraca z SZ RP, cywilny posiadacz broni palnej

Readiness to provide support to the Armed Forces of the Republic of Poland by trained civilian firearms owners during an armed conflict on the territory of Poland

Abstract

This article addresses the issue of strengthening the defence of the country by using the potential of civilian firearms owners. The research material was obtained from the author's own research. The results of the research unequivocally indicate the willingness of civilian firearms owners to defend the country in the event of an armed conflict on Polish territory. The article also talks about the issue of legislative negligence in the field of cooperation of trained civilian firearms owners with the Polish Armed Forces for the defence of the country.

Key words: combat readiness, firearms, national security, cooperation with Polish Armed Forces, civilian possession of firearms

Jerzy Gut

gen. bryg. w st. spocz., dr. prof. UAFM, Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0002-6682-864X>

Atak Hamasu na Izrael – zaskoczenie czy przewidywalny skutek dotychczasowej polityki

Wprowadzenie

W dniu 7 października 2023 r. we wczesnych godzinach rannych, bojownicy radykalnego palestyńskiego ugrupowania terrorystycznego Hamas, przeniknęli na terytorium Izraela ze strefy Gazy, rozpoczynając swoją najkrwawszą w dotychczasowej historii operację zbrojną przeciwko Izraelowi nazwaną „Powódź Al-Aksa” (*Tufan Al-Aqsa*). Bojownicy brygad Al-Qassam – militarnego skrzydła Hamasu, oraz Palestyńskiego Islamskiego Dżihadu zaatakowali Izraelskie wioski i osiedla oraz wojskowe instalacje graniczące ze Strefą Gazy. Do przerzutu bojowników wykorzystano wszystkie możliwe środki, takie jak motocykle, pikapy, a nawet parolotnie. Termin ataku nie był przypadkowy i został celowo ustalony na dzień dokładnie 50 lat po niespodziewanym ataku Egiptu i Syrii na Izrael, który wywołał wojnę Jom Kippur w 1973 r. Palestyńscy bojownicy w przygranicznych rejonach zabili ok. 1,2 tys. osób, głównie bezbronnych cywilów, w tym wiele dzieci oraz żołnierzy izraelskich. Około 5 tys. osób zostało rannych, a ok. 230 osób – porwanych i zabranych do Strefy Gazy jako zakładnicy Hamasu. W czasie ataku prowadzono również zmasowane ostrzały terytorium Izraela tysiącami rakiet¹.

Skala ataku była bezprecedensowa, ponieważ w ciągu zaledwie kilku godzin śmierć poniosło dwudziestokrotnie więcej osób niż suma żydowskich ofiar konfliktu

¹ Congressional Research Service, *Israel and Hamas October 2023 Conflict: Frequently Asked Questions (FAQs)*, 20.10.2023, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R47754> [dostęp: 25.01.2024].

z Palestyńczykami w latach 2008–2018, gdy zginęło 52 żołnierzy. Atak okazał się całkowitym zaskoczeniem dla Izraela, co należy traktować jako porażkę służb wywiadowczych tego państwa. Ten nowy wymiar przemocy ze strony Hamasu spowodował także niespotykaną w dotychczasowej historii odpowiedź strony izraelskiej. Izrael rozpoczął bombardowania w Strefie Gazy, atakując i niszcząc domniemane obiekty i instalacje Hamasu, ale także obiekty cywilne. 9 października Izrael zablokował wszelkie dostawy dla Strefy Gazy, powodując poważne braki w dostępie do wody, żywności i leków. Dwa dni później Izrael odciął Strefę Gazy od zasilania w energię elektryczną, co z kolei spowodowało paraliż pracy szpitali oraz usług sanitarnych. 26 października 2023 r., armia izraelska (Armia Obrony Izraela) rozpoczęła lądową operację w Strefie Gazy, zmuszając ok. 1,8 mln. Palestyńczyków do opuszczenia swoich domów i udania się na południe Gazy. Zamknięcie przejść granicznych z Izraelem oraz Egiptem oznacza, że Palestyńczycy zostali praktycznie odizolowani, a wręcz uwięzieni w Strefie Gazy. Ze względu na duże zagrożenie, pomoc humanitarna społeczności międzynarodowej dla Palestyńczyków jest utrudniona. Wymienione powyżej działania doprowadziły w efekcie do poważnego kryzysu humanitarnego w Strefie Gazy². Dowództwo Hamasu po około trzech miesiącach od zaatakowania Izraela podało informację, że łączna liczba ofiar po stronie palestyńskiej (cywilów i bojowników) wynosi ok. 24 tys. zabitych i ponad 60 tys. rannych. Natomiast na Zachodnim Brzegu – po 7 października zginęło w starciach z izraelskimi osadnikami i wojskiem ok. 350 Palestyńczyków. Pomimo ogromu ofiar i zniszczeń Izrael konsekwentnie odrzuca wezwania do zawieszenia broni i udzielenia pomocy humanitarnej dla ludności Strefy Gazy. Obecnie wiele państw i organizacji międzynarodowych uważa, że sposób, w jaki Izrael prowadzi swoje działania wojenne w Strefie Gazy, narusza w sposób drastyczny Międzynarodowe prawo humanitarne (MPH)³. Przyczyn tego, co wydarzyło się 7 października 2023 r., i w ślad za tym militarnej odpowiedzi Izraela, należy szukać w skomplikowanej historii tych dwóch narodów.

Celem artykułu jest próba znalezienia odpowiedzi na następujące pytania (problemy badawcze):

1. Jakie są główne przyczyny konfliktu między społecznością palestyńską a żydowską?
2. Dlaczego Hamas tak brutalnie zaatakował Izrael w dniu 7 października 2023 r.?

Odpowiedź na tak postawione pytania powinna pozwolić na zrozumienie podłoża konfliktu między Izraelem a Palestyńczykami. Autor w procesie badawczym skupił się na gromadzeniu, selekcji, opisie i naukowej interpretacji skutków zaistniałych zdarzeń historycznych udokumentowanych głównie w raportach organizacji międzynarodowych i relacjach dziennikarskich.

² *Amnesty International Report 2022/23. The state of the world's human rights*, London 2023, s. 206–210.

³ M. Wojnarowicz, *Izrael po 100 dniach wojny z Hamasem*, „Biuletyn PISM”, nr 5 (2815), 18.01.2024, <https://www.pism.pl/publikacje/izrael-po-100-dniach-wojny-z-hamasem> [dostęp: 26.01.2024].

Relacje żydowsko-palestyńskie – zarzewie konfliktu

Pełne zrozumienie przyczyn współcześnie toczącego się konfliktu między Palestyńczykami a Żydami, o niespotykanym dotąd poziomie brutalności i wzajemnej nienawiści, wymaga przesłedzenia relacji tych dwóch narodów, poczynając od roku 1917. Wtedy to wojska brytyjskie przejęły kontrolę nad terytorium palestyńskim, wyrażając w Deklaracji Balfoura poparcie dla „utworzenia w Palestynie narodowej siedziby narodu żydowskiego”⁴. Liga Narodów w 1920 r. przekazała oficjalnie terytorium Palestyny w administrowanie Wielkiej Brytanii. W okresie brytyjskiej administracji w latach 1918–1947 populacja Żydów w Palestynie w stosunku do pozostałej ludności zamieszkującej ten obszar wzrosła z 6% do 33%. Nasilająca się migracja Żydów na te tereny miała związek z ich nazistowskimi prześladowaniami w Europie. Tylko w 1935 r. do Palestyny przybyło około 61 tys. żydowskich imigrantów. Ta masowa migracja na ziemi palestyńskiej doprowadziła do wzrostu napięcia między Żydami a zamieszkującą te tereny ludnością arabską i wybuchu palestyńskiego powstania w roku 1936. Obie strony konfliktu dysponowały bojówkami, które napadały, podpały i niszczyły osiedla wrogiej nacji. Ludność arabska występowała także przeciwko brytyjskiej władzy kolonialnej, która przez wysokie podatki doprowadziła ją (szczególnie arabskich chłopów) do skrajnego ubóstwa. Palestyńska rewolta, z różnym nasileniem walk, trwała do 1939 r. W jej wyniku zginęło 5 tys. Palestyńczyków, a około 15 tys. zostało rannych. Zginęło także ok. 400 Żydów i ok. 200 brytyjskich żołnierzy⁵.

Problemy Palestyny zostały przejęte od Brytyjczyków przez Organizację Narodów Zjednoczonych (ONZ), której Zgromadzenie Ogólne w dniu 29 listopada 1947 r. Rezolucją nr 181 zdecydowało o podziale obszaru Palestyny na część żydowską i część arabską oraz strefę międzynarodową, w skład której wchodziła Jerozolima. Państwo żydowskie otrzymało ok. 55% terytorium Palestyny, natomiast Arabowie zamieszkujący ten teren – ok. 45% obszaru ze Strefy Gazy i Zachodniego Brzegu Jordanu. Miasto Jerozolima zostało określone jako *corpus separatum* pozostające pod specjalnym międzynarodowym nadzorem i administracją Narodów

⁴ Deklaracja Balfoura – oświadczenie rządu brytyjskiego z 2.11.1917 r. w sprawie żydowskiej siedziby narodowej, przekazane w liście ministra spraw zagranicznych A.J. Balfoura do lorda L. Rothschilda. Była m.in. wynikiem rozmów prowadzonych przez Organizację Syjonistyczną z rządem brytyjskim oraz presji wywieranej na rząd brytyjski przez środowiska żydowskie. Wyrażała poparcie dla idei utworzenia w Palestynie siedziby narodowej dla Żydów (*national home for the Jewish people*). Deklaracja przyczyniła się do przyznania Wielkiej Brytanii mandatu Ligi Narodów nad Palestyną w 1920 r. i stała się ważnym etapem na drodze do utworzenia państwa izraelskiego, choć była zdecydowanie krytykowana przez Arabów, *Deklaracja Balfoura*, [hasło w:] Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Balfoura-deklaracja;3873661.html> [dostęp: 26.01.2024].

⁵ *The history of Palestinian revolts*, Al Jazeera, 9.12.2003, <https://www.aljazeera.com/news/2003/12/9/the-history-of-palestinian-revolts> [dostęp: 26.02.2024].

Zjednoczonych. Pomimo że ludność arabska stanowiła zdecydowaną większość na obszarze historycznej Palestyny, to jednak otrzymała znacznie mniejsze terytorium. Takie rozwiązanie zostało zaakceptowane przez społeczność żydowską, natomiast Palestyńczycy oraz sąsiednie państwa arabskie kategorycznie odrzuciły tę propozycję. 14 maja 1948 r. w Tel Awiwie ogłoszono Deklarację Niepodległości i proklamowano państwo Izrael. Już następnego dnia państwa arabskie zaatakowały nowo powstałe państwo, doprowadzając do pierwszej wojny izraelsko-arabskiej, nazywanej przez Izrael „pierwszą wojną o niepodległość”. W wyniku działań wojennych Izrael zajął 77% terytorium Palestyny, a także doprowadził do wysiedlenia bądź ucieczki z terytorium dzisiejszego Izraela ok. 750 tys. Palestyńczyków, bez możliwości powrotu ani odzyskania utraconego mienia. W wyniku działań wojennych Izrael zniszczył bezpowrotnie około 300 palestyńskich wiosek oraz przejął wiele palestyńskich ośrodków gospodarczych i kulturalnych, szczególnie w rejonie Hajfy i Jaffy. Ludzie wypędzeni z terytorium mandatowego Palestyny w latach 1947–1948, a dzisiejszego Izraela, znaleźli się w Libanie, Syrii, Jordanii i dzisiejszej Strefie Gazy oraz na Zachodnim Brzegu. Z perspektywy historycznej wypędzenie Palestyńczyków było „zamierzonym” efektem wojny, mającym na celu poprawę wskaźników demograficznych na korzyść ludności żydowskiej. Palestyńczycy nazwali ten masowy exodus i degradację większości swojego społeczeństwa w Izraelu „katastrofą” (*Nakba*), która pozostaje do dziś traumatycznym wydarzeniem w świadomości narodu palestyńskiego. W ramach odwetu ościenne państwa arabskie wyгнаły ze swojego terytorium zamieszkującą tam ludność żydowską⁶.

W celu reprezentowania interesów Palestyńczyków na arenie międzynarodowej i kontynuacji ich walki o samostanowienie w 1964 r. powstała Organizacja Wyzwolenia Palestyny (OWP), uznana przez państwa arabskie i zaakceptowana przez ONZ. Narastający konflikt między Izraelem a sąsiadującymi państwami arabskimi, które otwarcie przygotowywały się do inwazji, spowodował w czerwcu 1967 r. wyprzedzające uderzenie Izraela na Egipt oraz Jordanię i Syrię. Izrael w wyniku błyskawicznej operacji powietrzno-lądowej opanował syryjskie Wzgórza Golan, obszary Zachodniego Brzegu Jordanu, a także Wschodnią Jerozolimę. Wojna, nazywana często przez historyków „wojną sześciodniową”, spowodowała drugi exodus Palestyńczyków, szacowany na około 500 tys. ludzi. Organizacja Narodów Zjednoczonych w dniu 22 listopada 1967 r. wydała rezolucję nr 242, w której potępiała okupację arabskich ziem i domagała się opuszczenia tych terenów przez Izrael⁷. Rezolucja przedstawiała także zasady sprawiedliwego i trwałego pokoju, oraz

⁶ Ch. McGreal, *What are the roots of the Israel-Palestine conflict?*, The Guardian, 16.11.2023, <https://www.theguardian.com/world/2023/nov/09/why-israel-palestine-conflict-history> [dostęp: 26.02.2024].

⁷ Resolution 242 (1967), adopted by the Security Council at its 1382nd meeting, of 22 November 1967, <https://digitallibrary.un.org/record/90717?v=pdf> [dostęp: 28.02.2024].

rozwiązania problemu uchodźców i zakończenia wszelkich roszczeń. Izrael nie tylko nie wykonał ww. rezolucji, ale na okupowanych terytoriach Zachodniego Brzegu rozpoczął budowę nielegalnych osiedli, który to proces trwa nieprzerwanie do dziś⁸.

W 1987 r., wkrótce po rozpoczęciu pierwszej intifady⁹ w Strefie Gazy, na bazie działającego w Egipcie stowarzyszenia Braci Muzułmanów powstało islamskie ugrupowanie palestyńskie Hamas (Islamski Ruch Oporu). Hamas od początku miał na celu zniszczenie państwa Izrael i ustanowienie na całym terytorium historycznej Palestyny islamskiego państwa opartego na prawie szariat¹⁰. Dla osiągnięcia tego celu Hamas prowadzi aktywne działania w trzech obszarach:

- realizacja szerokiego wachlarza usług w zakresie opieki społecznej w Strefie Gazy, która ma budować oddolne poparcie dla organizacji;
- działalność polityczna mająca na celu zdobycie władzy w Strefie Gazy i degradację polityczną innych palestyńskich ugrupowań takich jak OWP czy też Al-Fatah;
- atakowanie żołnierzy i ludności cywilnej Izraela (prowadzenie zamachów terrorystycznych i ostrzału terenów przyległych do Strefy Gazy¹¹).

Ataki terrorystyczne organizowane przez Hamas na terytorium Izraela były postrzegane przez większość Palestyńczyków jako zemsta za odebranie im ziemi i budowanie żydowskich osiedli na Zachodnim Brzegu Jordanu. Na początku lat 90. XX w. Hamas zyskał rozgłos, sprzeciwiając się porozumieniom pokojowym z Oslo, na mocy których utworzono Autonomię Palestyńską na Zachodnim Brzegu i w Strefie Gazy. Izrael do 2005 r. wycofał swoje wojska i osadników ze Strefy Gazy. Natomiast Hamas, realizujący z powodzeniem swoją strategię opartą na trzech obszarach aktywności, w 2006 r. wygrał pierwsze od 10 lat wybory parlamentarne w Autonomii Palestyńskiej. Organizacja nie zmieniła swojej narracji i utrzymywała ideologię głoszącą konieczność zniszczenia Izraela. Efektem takiego stanowiska

⁸ United Nations, *History of the Question of Palestine*, <https://www.un.org/unispal/history> [dostęp: 28.02.2024].

⁹ Intifady to dwa palestyńskie powstania przeciwko Izraelowi. Pierwsze wybuchło w 1987 r., a drugie we wrześniu 2000 r. Intifady wywarły dramatyczny wpływ na stosunki izraelsko-palestyńskie, zwłaszcza druga jest powszechnie postrzegana jako dramatyczne zakończenie procesu negocjacyjnego z lat 90. XX w. Taktyka Palestyńczyków, szczególnie w czasie drugiej intifady, skupiała się na samobójczych zamachach bombowych, atakach rakietowych i ostrzale snajperskim – na które Izrael odpowiedział zdecydowanymi atakami w Strefie Gazy. Konflikt wygasł dopiero w 2005 r., ale wcześniej zginęło około tysiąca Izraelczyków i 3,2 tys. Palestyńczyków, zob. Z. Beauchamp, *What were the intifadas?*, Vox, 14.05.2018, <https://www.vox.com/2018/11/20/18080066/israel-palestine-intifadas-first-second> [dostęp: 29.02.2024].

¹⁰ Szariat (arab. šarī‘a ‘droga prowadząca do wodopoju’) – prawo normujące życie religijne i świeckie wyznawców islamu.

¹¹ M. Levitt, *Hamas. Polityka, dobroczynność i terroryzm w służbie dżihadu*, tłum. Ł. Müller, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 11–20.

były cyklicznie powtarzające się starcia między bojownikami Hamasu i ich zwolennikami a żołnierzami izraelskimi. Tylko w 2014 r. w ciągu 50 dni walk zginęło około 2250 Palestyńczyków oraz 67 żołnierzy izraelskich i sześć osób cywilnych¹².

Eskalacja konfliktu izraelsko-palestyńskiego w trzeciej dekadzie XXI wieku

Z kolejnym nasileniem konfliktu między społecznością żydowską a Palestyńczykami mieliśmy do czynienia w maju 2021 r. W związku z próbą wysiedlenia Palestyńczyków z ich domów w okupowanej Jerozolimie Wschodniej doszło do kolejnych masowych starć między izraelskimi siłami policyjnymi a Palestyńczykami. Impulsem, który jeszcze bardziej zaognił sytuację, było wtargnięcie izraelskich sił do meczetu Al Aksa, w wyniku czego ponad 300 osób zostało rannych. Przekazany przez media obraz bezczeszczenia przez izraelskich żołnierzy miejsca świętego dla muzułmanów oraz niespełnienie żądania strony palestyńskiej dotyczącego natychmiastowego opuszczenia meczetu spowodował wzburzenie społeczności muzułmańskiej. Wydarzenia te doprowadziły do wystrzelenia przez Hamas z terytorium Strefy Gazy ponad 4 tys. rakiet w kierunku Izraela i spowodowanie śmierci 12 osób. Działania Hamasu spotkały się ze zdecydowaną odpowiedzią Izraela, który uderzył w około 1500 celów w Strefie Gazy, w wyniku czego zginęło około 260 osób, w tym 66 dzieci, a 2200 osób zostało rannych. Sytuacja na Zachodnim Brzegu Jordanu także była napięta. Według Biura ONZ ds. Koordynacji Pomocy Humanitarnej (Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, OCHA), tylko ciągu pierwszych ośmiu miesięcy 2021 r. władze izraelskie zburzyły ponad 660 palestyńskich domów i innych obiektów na Zachodnim Brzegu, zmuszając kolejne ponad 900 osób do opuszczenia tych terenów. Łącznie liczba palestyńskich obywateli zmuszonych do opuszczenia swoich domów na Zachodnim Brzegu w porównaniu z tym samym okresem w 2020 r. wzrosła o 38%¹³. Proces burzenia palestyńskich budynków jest prowadzony przez izraelską administrację ze względu na brak stosownych pozwoleń na budowę – pozwoleń, których zdobycie od władz izraelskich na tym obszarze jest praktycznie niemożliwe¹⁴.

¹² *Hamas – organizacja terrorystyczna, partia i ruch islamistyczny*, INFOR, <https://www.infor.pl/prawo/encyklopedia-prawa/h/6332986,hamas-organizacja-terrorystyczna-partia-i-ruch-isl-amistyczny.html> [dostęp: 29.02.2024].

¹³ *Israel and Palestine Events of 2021*, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/israel-and-palestine> [dostęp: 29.02.2024].

¹⁴ Trudności w uzyskaniu izraelskich pozwoleń na budowę we Wschodniej Jerozolimie i na terytorium 60% Zachodniego Brzegu, który jest pod wyłączną kontrolą Izraela (Obszar C), doprowadziły Palestyńczyków do budowy domów, które są stale zagrożone rozbiorą lub konfiskatą za brak oficjalnego zezwolenia. Według OCHA tego powodu 46 palestyńskich wiosek na Zachodnim Brzegu oraz ponad 100 tys. Palestyńczyków we Wschodniej Jerozolimie jest

Kolejne lata przyniosły dalszą eskalację napięcia i wzrost liczby ofiar po obu stronach konfliktu. W marcu 2022 r. Specjalny Sprawozdawca ONZ ds. sytuacji praw człowieka na Okupowanych Terytoriach Palestyńskich (OPT) ustalił, że „system polityczny ugruntowanych rządów” w Strefie Gazy i na okupowanym Zachodnim Brzegu „spełnia dominujące standardy dowodowe potwierdzające istnienie apartheidu”¹⁵. Niemal w tym samym czasie władze izraelskie w celu utrzymania żydowskiej większości przedłużyły ważność ustawy o obywatelstwie i wjeździe do Izraela, która nakłada restrykcyjne ograniczenia na łączenie rodzin palestyńskich pomiędzy obywatelami lub rezydentami Izraela a ich małżonkami pochodzącymi z OPT. Natomiast w lipcu izraelski Sąd Najwyższy przedłużył ważność ustawy obowiązującej od 2008 r., która upoważnia ministra spraw wewnętrznych do pozbawienia obywateli obywatelstwa w przypadku skazania za czyny związane z „naruszeniem lojalności wobec państwa”. W marcu 2022 r. izraelskie samoloty przeprowadziły opryski herbicydami w strefie buforowej Gazy, niszcząc palestyńskie pola uprawne. W dniu 5 sierpnia 2022 r. Izrael rozpoczął w Strefie Gazy operację, której celem był lider Palestyńskiego Islamskiego Dżihadu i jego zbrojne skrzydło. W wyniku działań zginęło 49 Palestyńczyków oraz zniszczono lub uszkodzono około 1,7 tys. palestyńskich domów. Według OCHA w 2022 r. przerwy w dostawie prądu wynosiły około 12 godzin dziennie, co miało destrukcyjny wpływ na poziom życia mieszkańców. Według ONZ siły izraelskie na okupowanym Zachodnim Brzegu i Wschodniej Jerozolimie w 2022 r. zabiły 151 oraz raniły 9875 Palestyńczyków w wyniku działań wojskowych, które wiązały się często z nadmiernym użyciem siły¹⁶. Władze izraelskie zburzyły ponad 950 palestyńskich zabudowań i wysiedliły ponad 1000 Palestyńczyków. Z kolei do końca listopada na Zachodnim Brzegu Palestyńczycy zabili sześciu izraelskich osadników i raniły około 130. Także w sierpniu Izrael na podstawie przepisów o sytuacji nadzwyczajnej zamknął siedem palestyńskich organizacji społeczeństwa obywatelskiego w Ramallah, niszcząc ich sprzęt i przejmując akta. W listopadzie 2022 r. w wyborach do Knesetu wygrał blok prawicowy pod przewodnictwem Binjamina Netanjahu, który w grudniu utworzył nowy rząd koalicji religijno-nacjonalistycznej¹⁷. Według danych strony izraelskiej na koniec 2022 r. w izraelskich więzieniach przetrzymywano ponad 4,6 tys. Palestyńczyków za przestępstwa związane z „naruszeniem bezpieczeństwa”¹⁸.

zagrożonych wysiedleniem. Międzynarodowa organizacja Save the Children uważa, że ponad 50 przedszkoli i szkół podstawowych, do których uczęszcza ponad 5 tys. palestyńskich dzieci na Zachodnim Brzegu, jest zagrożonych rozbiórką, *ibidem*.

¹⁵ *Amnesty International Report 2022/23. The state of the world's human rights, op. cit.*, s. 207.

¹⁶ *Ibidem*, s. 208.

¹⁷ *Ibidem*, s. 208–211.

¹⁸ *Israel and Palestine. Events of 2022*, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/israel-and-palestine-0> [dostęp: 2.03.2024].

Tylko w pierwszej połowie 2023 r. izraelski rząd zatwierdził budowę kolejnych ponad 12,8 tys. nowych mieszkań na okupowanym Zachodnim Brzegu, co jest najwyższą liczbą od 2012 r.¹⁹. Należy zaznaczyć, że z godnie z art. 49 IV konwencji genewskiej „mocarstwo okupacyjne nie może dokonywać deportacji lub przesiedlenia części własnej ludności cywilnej na terytorium przez nie okupowane”²⁰. Szacunki wskazują, że około 700 tys. izraelskich osadników mieszka w około 300 nielegalnych osadach na okupowanym Zachodnim Brzegu i Wschodniej Jerozolimie. Natomiast tylko w okresie od 7 października do 13 grudnia wysiedlono ponad 1,2 tys. osób. Nasiliły się także represje w stosunku do ludności palestyńskiej. Według ONZ na Zachodnim Brzegu w 2023 r. siły izraelskie zabiły 464 Palestyńczyków, w tym 109 dzieci. Według OCHA do 7 października izraelscy osadnicy zabili 15 Palestyńczyków, a w okresie od 7 października do 28 listopada zaatakowali 93 osady palestyńskie. Z kolei Palestyńczycy na tych terenach zabili 24 izraelskich cywilów.

Należy podkreślić, że sytuacja ludności w Gazie zaczęła się pogarszać już w momencie przejścia władzy przez Hamas w 2007 r. Już wtedy władze izraelskie zdecydowanie ograniczyły ludności Gazy podróżowanie przez przejście graniczne Erez, które jest jedynym przejściem z Gazy do Izraela i dalej na Zachodni Brzeg. Należy także zwrócić uwagę na fakt, że Strefa Gazy jest całkowicie uzależniona od dostaw wody z terytorium Izraela, ponieważ ponad 96% wód gruntowych w Gazie nie nadaje się do spożycia przez ludzi. Ogromne bezrobocie i bieda mieszkańców Strefy Gazy powoduje, że około 80% populacji Gazy korzystało z pomocy humanitarnej. Hamas sprawuje rządy twardej ręki – od 2007 r. 203 osoby w Gazie, najczęściej podejrzane o kolaborację z Izraelem, zostały skazane na śmierć²¹.

Przedstawione powyżej wybrane działania i skutki polityki Izraela względem społeczności palestyńskiej zamieszkującej Strefę Gazy, Zachodni Brzeg Jordanu oraz Wschodnią Jerozolimę, a także działania społeczności palestyńskiej, w tym aktywność terrorystyczna Hamasu, uświadamiają nam niezwykle złożony problem przyczyn i skutków konfliktu pomiędzy Izraelem a Palestyńczykami.

Zakończenie

Z przeprowadzonej analizy wynika, że u podstaw nieprzerwanego pasma przemocy pomiędzy Palestyńczykami a państwem żydowskim w głównej mierze leży niespełnienie od ponad 75 lat „prawa narodu palestyńskiego do samostanowienia”. W tym

¹⁹ *Israel and Palestine. Events of 2023*, Human Rights Watch, <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/israel-and-palestine> [dostęp: 2.03.2024].

²⁰ Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny (IV konwencja genewska), art. 49, Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz.U. z 1956 r., nr 38, poz. 171, załącznik.

²¹ *Israel and Palestine. Events of 2023*, *op. cit.*

konflikcie początkiem wszystkich problemów było wspieranie przez Wielką Brytanię imigracji żydowskiej na terytorium Palestyny przy jednoczesnym ignorowaniu żądań i potrzeb ludności palestyńskiej. Przejęcie w 1967 r. przez Izrael całkowitej kontroli nad obszarami zamieszkałymi przez Palestyńczyków (Strefa Gazy i Zachodni Brzeg) zdecydowanie pogorszyło ich los i odsunęło perspektywy budowy państwowości. Izrael, wykorzystując nieusprawiedliwioną uległość i przyzwolenie społeczności międzynarodowej na swoje agresywne, a czasami bezprawne działania, przejmował kolejne tereny palestyńskie, wypędzając zamieszkałą tam ludność i zezwalając w tych miejscach na budowanie żydowskich osiedli wbrew konwencjom genewskim. Budowa izraelskich osiedli i muru oddzielającego na terytoriach okupowanych oraz ustanowienie licznych punktów kontrolnych znacznie ograniczyło mobilność i utrudniło wzajemne kontakty Palestyńczyków. Izraelski parlament od wielu lat konsekwentnie uchwała prawo, które dyskryminuje ludność palestyńską. Do tego typu aktów prawnych należą m.in.: prawo odmowy odzyskania własności utraconych przez ludność palestyńską przed 29 listopada 1947 r.; prawo odmowy zezwoleń na budowę nowych domów i obiektów użyteczności publicznej na Zachodnim Brzegu; prawo odmowy pobytu z powodu „naruszenia lojalności” wobec Izraela, czy też prawo zakazu łączenia rodzin. Organizacja Narodów Zjednoczonych oraz inne niezależne organizacje praw człowieka, takie jak Amnesty International, Human Rights Watch i izraelska B’Tselem, opublikowały w ostatnich latach raporty, które oskarżają Izrael o apartheid²². Ponadto Strefa Gazy, w której zostało „zamkniętych” ok. 2,1 mln Palestyńczyków, została całkowicie uzależniona od Izraela, z którego terytorium dostarczana jest woda pitna, prąd, pomoc humanitarna oraz inne produkty i materiały niezbędne do zabezpieczenia życia mieszkańców. Izrael w pełni kontroluje import do Gazy produktów tzw. podwójnego zastosowania, czyli produktów o potencjalnym przeznaczeniu wojskowym i cywilnym. Z tego powodu trudne do wyjaśnienia ograniczenia obowiązują niektóre materiały budowlane, wybrany sprzęt medyczny, a nawet produkty spożywcze. Pomimo że Strefa Gazy ma szeroki dostęp do morza (ok. 50 km), to Izrael nie zezwala na budowę żadnych portów morskich oraz zakazuje lub ogranicza import kluczowych czynników produkcji i nowych technologii. Takie działania strony izraelskiej uniemożliwiają jakikolwiek rozwój w Strefie Gazy, prowadząc do wzrastającego ubóstwa ludności i bezrobocia wynoszącego ok. 50%. W latach 2006–2022 PKB na mieszkańca Gazy spadło o 27%²³. Każdorazowo przy nasileniu konfliktu, oprócz ataków na cele Hamasu, Strefa Gazy jest dodatkowo „karana zbiorowo”

²² K. Robinson, *Who is in charge of Gaza and the West Bank?*, PBS News, 20.01.2024, <https://www.pbs.org/newshour/world/what-is-the-governing-structure-of-gaza-the-west-bank-and-jerusalem> [dostęp: 5.03.2024].

²³ *Preliminary Assessment of the Economic Impact of the Destruction in Gaza and Prospects for Economic Recovery*, UNCTAD Rapid Assessment, January 2024, <https://unctad.org/publication/preliminary-assessment-economic-impact-destruction-gaza-and-prospects-economic-recovery> [dostęp: 6.03.2024].

poprzez zmniejszanie dostaw pomocy humanitarnej i innych produktów, lub np. odcinanie dopływu prądu.

Izrael jest cały czas bezkrytycznie popierany w swoich działaniach przez Stany Zjednoczone, czego wyrazem było m.in. symboliczne uznanie w 2017 r. przez prezydenta Donalda Trumpa Jerozolimy za stolicę Izraela i przeniesienie tam amerykańskiej ambasady. Decyzja o jednostronnym uznaniu suwerenności Izraela nad tym miastem oznaczała co najmniej zerwanie powszechnej solidarności międzynarodowej w sprawie statusu Jerozolimy i zlekceważenie opinii społeczności palestyńskiej w tej sprawie. Ponadto Izrael w ostatnich latach – przy wydatnym wsparciu amerykańskiej administracji – nawiązał oficjalne stosunki dyplomatyczne ze Zjednoczonymi Emiratami Arabskimi i Bahrajnem oraz z Marokiem, które wcześniej pozostawały w opozycji do polityki Izraela i wspierały dążenia Palestyńczyków do ustanowienia swojej państwowości. Jednak podpisane porozumienia normalizacyjne między krajami arabskimi a Izraelem oznaczały dla Palestyńczyków, że kwestia palestyńska zeszała w regionie na dalszy plan, a dotychczasowi sojusznicy są mniej zaniepokojeni ich losem.

Opisane powyżej działania strony izraelskiej i wynikające z tego skutki, a także niewielkie zainteresowanie kwestią palestyńską międzynarodowej opinii publicznej, szczególnie w ostatnich latach, odbierało stopniowo nadzieję Palestyńczykom na poprawę ich losu. Ta beznadziejna sytuacja i brak perspektyw oraz ciągle pogarszająca się sytuacja nie tylko w Strefie Gazy, ale także na Zachodnim Brzegu Jordanu i we Wschodniej Jerozolimie, prowadziła do coraz większego niezadowolenia i radykalizacji Palestyńczyków.

Zdaniem autora prawdopodobnymi celami strategicznymi ataku palestyńskich bojowników w dniu 7 października 2023 r. na sąsiadujące ze Strefą Gazy izraelskie wioski było zakłócenie arabsko-izraelskich wysiłków normalizacyjnych oraz powtórne skierowanie uwagi środowiska międzynarodowego na kwestię palestyńską, a także pokazanie niezdolności Izraela do skutecznej ochrony swoich obywateli na własnym terytorium i podważenie jego wizerunku jako państwa niepokonanego. Uprowadzeni zakładnicy mieli natomiast służyć jako karta przetargowa w negocjacjach między Hamasem a izraelskim rządem. Wydaje się jednak, że izraelski prawicowy rząd chce wykorzystać tę sytuację do ostatecznego rozprawienia się z Hamasem, stawiając na drugim miejscu sprawę uwolnienia zakładników, a także marginalizując ogrom ofiar ludności palestyńskiej. Należy jednak podkreślić, że nie ma usprawiedliwienia dla okrucieństw wobec ludności cywilnej po którejkolwiek ze stron. Zabijanie bezbronnych cywilów przez bojowników Hamasu jest barbarzyństwem i aktem terrorystycznym wymagającym największego potępienia. Także tragedia ludzi w Strefie Gazy, która w tej chwili rozgrywa się na naszych oczach, jest wynikiem bierności społeczności międzynarodowej, która w przeszłości zaakceptowała status quo Palestyńczyków, a kwestię palestyńską potraktowała jako wewnętrzną sprawę Izraela. Większość ekspertów uważa, że podstawą porozumienia pokojowego pomiędzy Izraelem

a Palestyńczykami powinno być wprowadzenie rozwiązania dwupaństwowego, normującego w sposób zadawalający także sprawę uchodźców palestyńskich, a w którym Jerozolima jest stolicą obu państw. Jednak o zaprowadzenie pokoju w tym rejonie oraz znalezienie dobrych rozwiązań na przyszłość będzie bardzo trudno, mając na uwadze to, co wydarzyło się po 7 października 2023 r.

Bibliografia

- Amnesty International Report 2022/23. The state of the world's human rights*, London 2023.
- Beauchamp Z., *What were the intifadas?*, Vox, 14.05.2018, <https://www.vox.com/2018/11/20/18080066/israel-palestine-intifadas-first-second> [dostęp: 29.02.2024].
- Congressional Research Service, *Israel and Hamas October 2023 Conflict: Frequently Asked Questions (FAQs)*, 20.10.2023, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R47754> [dostęp: 25.01.2024].
- Hamas – organizacja terrorystyczna, partia i ruch islamistyczny*, INFOR, <https://www.infor.pl/prawo/encyklopedia-prawa/h/6332986,hamas-organizacja-terrorystyczna-partia-i-ruch-islamistyczny.html> [dostęp: 29.02.2024].
- The history of Palestinian revolts*, Al Jazeera, 9.12.2003, <https://www.aljazeera.com/news/2003/12/9/the-history-of-palestinian-revolts> [dostęp: 26.02.2024].
- Human Rights Watch, *Israel and Palestine. Events of 2021*, <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/israel-and-palestine> [dostęp: 2.03.2024].
- Human Rights Watch, *Israel and Palestine. Events of 2022*, <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/israel-and-palestine-0> [dostęp: 2.03.2024].
- Human Rights Watch, *Israel and Palestine. Events of 2023*, <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/israel-and-palestine> [dostęp: 2.03.2024].
- Levitt M., *Hamas. Polityka, dobroczynność i terroryzm w służbie dżihadu*, tłum. Ł. Müller, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- McGreal Ch., *What are the roots of the Israel-Palestine conflict?*, The Guardian, 16.11.2023, <https://www.theguardian.com/world/2023/nov/09/why-israel-palestine-conflict-history> [dostęp: 26.02.2024].
- Preliminary Assessment of the Economic Impact of the Destruction in Gaza and Prospects for Economic Recovery*, UNCTAD Rapid Assessment, January 2024, <https://unctad.org/publication/preliminary-assessment-economic-impact-destruction-gaza-and-prospects-economic-recovery> [dostęp: 6.03.2024].
- Resolution 242 (1967), adopted by the Security Council at its 1382nd meeting, of 22 November 1967, <https://digitallibrary.un.org/record/90717?v=pdf> [dostęp: 28.02.2024].
- Robinson K., *Who is in charge of Gaza and the West Bank?*, PBS News, 20.01.2024, <https://www.pbs.org/newshour/world/what-is-the-governing-structure-of-gaza-the-west-bank-and-jerusalem> [dostęp: 5.03.2024].
- United Nations, *History of the Question of Palestine*, <https://www.un.org/unispal/history> [dostęp: 28.02.2024].
- Wojnarowicz M., *Izrael po 100 dniach wojny z Hamasem*, „Biuletyn PISM”, nr 5 (2815), 18.01.2024, <https://www.pism.pl/publikacje/izrael-po-100-dniach-wojny-z-hamasem> [dostęp: 26.01.2024].

Akty prawne

Konwencja genewska o ochronie osób cywilnych podczas wojny (IV konwencja genewska), art. 49, Konwencje o ochronie ofiar wojny, podpisane w Genewie dnia 12 sierpnia 1949 r., Dz.U. z 1956 r., nr 38, poz. 171, załącznik.

Atak Hamasu na Izrael – zaskoczenie czy przewidywalny skutek dotychczasowej polityki

Streszczenie

Konflikt żydowsko-palestyński trwa nieprzerwanie od 1948 r., co jakiś czas przybierając na sile i prowadząc do kolejnych ofiar. Do najbardziej tragicznego w historii zaostrenia konfliktu doszło po 7 października 2023 r., kiedy to palestyńscy terroryści z ugrupowania Hamas zaatakowali z lądu, powietrza i morza zamieszkałe tereny Izraela w pobliżu Strefy Gazy. Ten atak terrorystyczny zakończył się śmiercią ponad 1,2 tys. obywateli żydowskich oraz porwaniem ok. 250 osób. Izrael w kilka dni później przystąpił do lądowej operacji w Strefie Gazy, aby ostatecznie rozprawić się z Hamasem. Jednak w wyniku izraelskiej odpowiedzi militarnej dotychczas zginęło lub zostało rannych kilkadziesiąt tysięcy palestyńskich cywilów i doszło do poważnego kryzysu humanitarnego, co budzi wiele wątpliwości w kontekście przestrzegania przez Izrael prawa konfliktów zbrojnych. Celem artykułu jest próba diagnozy przyczyn tego konfliktu, którego społeczność międzynarodowa nie jest w stanie skutecznie rozwiązać od dziesięcioleci.

Słowa kluczowe: Hamas, Izrael, konflikt, kwestia palestyńska, terroryzm

Hamas attack on Israel: a surprise or a predictable result of the previous policy

Abstract

The Jewish-Palestinian conflict has been ongoing since 1948, increasing in intensity from time to time and leading to new victims. The most tragic intensification of the conflict in its history occurred after October 7, 2023, when Palestinian terrorists from the Hamas group attacked the inhabited areas of Israel near the Gaza Strip from land, air and sea. This terrorist attack resulted in the death of over 1.2 thousand Jewish citizens and the kidnapping of approximately 250 people. A few days later, Israel launched a land operation in the Gaza Strip to finally deal with Hamas. However, as a result of the Israeli military response, several tens of thousands of Palestinian civilians have been killed or injured so far and a serious humanitarian crisis has occurred, which raises many doubts in the context of Israel's compliance with the law of armed conflict. The aim of the article is to attempt to diagnose the causes of this conflict, which the international community has not been able to effectively resolve for decades.

Keywords: Hamas, Israel, conflict, Palestinian issue, terrorism

Małgorzata Dobrzańska

mgr, Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
<https://orcid.org/0009-0005-6298-2702>

Rola kobiet w wybranych organizacjach terrorystycznych¹

Wprowadzenie

Uległość, brak wrodzonej gwałtowności oraz mniejsza skłonność do przemocy to cechy, które stereotypowo przypisuje się kobietom. Nie zawsze jednak takie twierdzenie jest prawdziwe. Właśnie ten stereotyp jest wykorzystywany przez organizacje terrorystyczne w celu ułatwienia wykonania przez kobiety zamachu terrorystycznego. Należy zdawać sobie sprawę, że kobiety, choć np. w islamie przedstawiane głównie jako żony i matki, są zdolne do popełniania wielu czynów na równi z mężczyznami, niezależnie od narodowości czy wyznawanej religii. Od wielu lat biorą czynny udział w działalności terrorystycznej, niekiedy wchodzą nawet w rolę przywódczą. Chcąc pokazać swoją wartość, przydatność społeczną i znaczenie, są w stanie porwać za sobą rzesze ludzi, oddać swoje zdrowie, wolność, a nawet życie w imię głoszonych idei.

Pierwsze znane przypadki znaczącego udziału kobiet w działaniach terrorystycznych miały miejsce już w pierwszej fali anarchistycznego terroryzmu z drugiej połowy XIX w. Przykładem może być tu rosyjska organizacja rewolucyjna Narodnaja Wola, w skład której wchodziło około 25% kobiet, na czele z wyróżniającymi się aktywistkami Wierą Nikolajewną Figner i Zofią Lwowną Perowską. Aktywność kobiet

¹ Artykuł powstał na podstawie pracy licencjackiej autorki pt. *Rola kobiet w wybranych organizacjach terrorystycznych*, napisanej w 2022 r. pod kierunkiem dra Jerzego Guta, prof. KAAFM (obecnie UAFM), na Wydziale Nauk o Bezpieczeństwie Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego (od 1 września 2024 r.: Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie).

walczących w ruchach anarchistycznych, rewolucyjnych i emancypacyjnych była wyjątkowo wysoka na przełomie wieków, aby następnie zmaleć i ponownie odrodzić się w latach 60. XX w., głównie w nurtach świeckich, lewicowych oraz narodowowyzwoleńczych i separatystycznych².

Jedną z organizacji terrorystycznych masowo werbujących młode kobiety były powstałe w 1976 r. Tamilskie Tygrysy (Tygrysy Wyzwolenia Tamilskiego Ilamu, *Liberation Tigers of Tamil Eelam*, LTTE), grupa żądająca utworzenia w północnej części Sri Lanki niepodległego państwa tamilskiego Ilamu. W początkowej fazie jej działalności kobiety pełniły funkcje sanitariuszek, ale z czasem dołączyły do oddziałów bojowych wykonujących ataki terrorystyczne, włącznie z zamachami samobójczymi. W ostatniej fazie konfliktu blisko połowę członków LTTE stanowiły kobiety, które jednak coraz częściej były wcielane do organizacji siłą ze względu na deficyt bojowników³.

Fala terroryzmu w latach 70. i 80. XX w.⁴ przyniosła apogeum działalności lewicowych organizacji terrorystycznych, często z licznym udziałem kobiet. Przykładem tego typu organizacji terrorystycznej aktywnie działającej na terenie Europy była Frakcja Czerwonej Armii (RAF), która za swój główny cel uznawała walkę z uciskiem kapitalistycznego państwa. Nazywana była także Grupą Baader-Meinhof – od nazwisk współzałożycieli grupy: Andreasa Baadera i Ulrike Meinhof, która była nie tylko autorką manifestów ideologicznych RAF, uzasadniających używanie przemocy w imię wyższego celu, ale brała również czynny udział w akcjach terrorystycznych – i z czasem stała się swoistym symbolem swojej organizacji⁶. Kolejną znaną kobietą tzw. „drugiej generacji” RAF była Brigitte Mohnhaupt, która zasłynęła szczególną brutalnością swoich działań, a pod koniec lat 70. XX w. przejęła dowodzenie organizacją⁷. Ówczesna fala feminizmu przyniosła także gwałtowny wzrost udziału kobiet w przemocy politycznej, co doprowadziło do łączenia feminizmu z terroryzmem (niem. *Feminismus*=*Terrorismus*). Obecność kobiet w terroryzmie

² B.A. Carroll, *Vera Figner (1852–1942)*, [w:] *Women's Political and Social Thought: An Anthology*, red. H.L. Smith, B.A. Carroll, Indiana University Press, Bloomington 2000, s. 233–242.

³ Amnesty International, *Sri Lanka: Tamilskie Tygrysy napadają rodziny by rekrutować dzieci-żołnierzy*, <https://amnesty.org.pl/sri-lanka-tamilskie-tygrysy-napadaj%C4%85-rodziny-by-rekrutowa%C4%87-dzieci-%C5%BCo%C5%82nierzy> [dostęp: 20.04.2024].

⁴ Jej kulminacyjnym momentem była „Niemiecka jesień” (5.09–18.10.1977), uważana za jeden z najpoważniejszych kryzysów w historii Republiki Federalnej Niemiec.

⁵ Ç. Gül Yesevi, *Female terrorism*, „European Scientific Journal” 2014, vol. 10, nr 14, s. 582–583, https://www.researchgate.net/publication/310597248_FEMALE_TERRORISM [dostęp: 10.06.2024].

⁶ A. Walecka-Rynduch, *Dziewczyny z bronią, czyli rzecz o kobiecym obliczu terroryzmu na przykładzie działalności społeczno-politycznej Ulrike Meinhof*, [w:] *Kobiety wobec polityki – kobiety w polityce. Historia, realia, perspektywy*, red. A. Frątczak, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2009, s. 146–159.

⁷ B. Łazarz, *Powrót terrorystki. Przypadek Brigitte Mohnhaupt*, „Teksty Drugie” 2016, nr 2, s. 363–375, <https://journals.openedition.org/td/7955> [dostęp: 10.06.2024].

często była postrzegana jako wyraz skrajnego feminizmu, co sprawiło, że radykalny feminizm zaczął być utożsamiany z agresją i przemocą⁸.

Kolejną organizacją terrorystyczną powstałą na fali lewicowych i komunistycznych idei, gdzie kobiety odgrywały znaczącą rolę, była Japońska Armia Czerwona (*Japanese Red Army*, JRA). Jej głównym celem było obalenie rządu i monarchii Japonii oraz wzniesienie światowej rewolucji komunistycznej. Organizacja wślawiła się atakami bombowymi na ambasady USA i Wielkiej Brytanii w Rzymie, klub wojskowy w Neapolu, ambasadę amerykańską w Madrycie oraz siedziby znanych japońskich firm. Przywódczyni grupy Fusako Shigenobu była jedną z najbardziej wpływowych kobiety w świecie terroryzmu⁹.

Terroryzm wśród kobiet miał także podłoże ideologiczno-religijne, związane z ruchami nacjonalistycznymi i niepodległościowymi. Przykładem takiej grupy są „Czarne Wdowy” – organizacja skupiająca kobiety czeczeńskich bojowników poległych w walce z rosyjską armią okupacyjną. Głównym motywem ich działań terrorystycznych była chęć zemsty na Rosjanach za popełnione zbrodnie. Wzięły one udział w spektakularnym ataku terrorystycznym na Teatr na Dubrowce w Moskwie w październiku 2002 r. Wprowadzenie prawa szariatu na terenie Czeczenii w 1999 r. otworzyło drzwi do rekrutacji bojowników i bojowniczek, a zamachy samobójcze kobiet zaczęły być moralnie usprawiedliwione w oczach terrorystów¹⁰.

W dwóch pierwszych dekadach XXI w. najważniejszym czynnikiem powodującym przeprowadzanie zamachów terrorystycznych przez kobiety była motywacja religijna. Głównym terytorium tego typu praktyk był obszar Bliskiego Wschodu. Jedną z najbardziej brutalnych organizacji terrorystycznych, tzw. Państwo Islamskie (*Islamic State of Iraq and Syria*, ISIS), również zaangażowało kobiety do swojej zbrodniczej działalności. Już w 2014 r. ISIS założyło swój pierwszy uzbrojony batalion kobiet pod nazwą „Brygady Al-Khansaa”. Kobiety te uczestniczyły w ponad 200 operacjach terrorystycznych, wykonywały zadania policyjne w kalifacie i promowały ideologię tzw. Państwa Islamskiego. Kobiety ISIS były aktywne w rekrutowaniu innych kobiet, rozpowszechnianiu propagandy oraz zbieraniu funduszy na rzecz organizacji¹¹.

⁸ A. Gasztold, *Udział kobiet w organizacjach terrorystycznych. Hiperkobieta – hiperterrorystka*, „e-Politikon. Kwartalnik Naukowy OAP UW” 2019, nr 30, s. 29–49, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/17171> [dostęp: 23.04.2024].

⁹ M. Netczuk-Gwoździewicz, M. Bodziany, *Terrorist Activity of Women – an Outline of the Problem*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2019, nr 72 (4), s. 68, https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-0a181de2-2f83-45ed-a3f5-1718e141a4fe/c/5._Gwo_C5_BAdziewicz_i_Bodziany_TERRORIST.pdf [dostęp: 25.04.2024].

¹⁰ M. Adamczuk, *Czeczeńskie kobiety w strategii działania bojowników kaukaskich*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2013, vol. 5, nr 8, s. 64–82, <http://www.abw.gov.pl/download/1/1732/MAdamczuk.pdf> [dostęp: 23.04.2024].

¹¹ J. Saleh, *The Women of ISIS and the Al-Hol Camp*, 2.08.2021, Fikra Forum, Washington Institute for Near East Policy, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/women-isis-and-al-hol-camp> [dostęp: 25.04.2024].

Dostępne dane z 80 krajów pokazały, że spośród ok. 41 tys. osób, które podróżowały do Iraku i Syrii i stały się członkami ISIS, około 13% stanowiły kobiety¹².

Głównym celem niniejszego artykułu jest próba określenia roli, jaką odgrywały kobiety w różnych organizacjach terrorystycznych – co powinno ułatwić zrozumienie często marginalizowanego tematu kobiecej strony terroryzmu. W artykule zastosowano teoretyczne metody badań naukowych, takie jak analiza, synteza, indukcja i dedukcja.

Rekrutacja i motywy kobiet wstępujących do organizacji terrorystycznych

Przyczyny dołączania kobiet do organizacji terrorystycznych są bardzo zróżnicowane i zależą od wielu czynników. Jako główne wyszczególnić można motywacje o podłożu religijnym, kulturowym i zwyczajowym. Mogą one mieć także podłoże emocjonalne – w tym przypadku jako główne czynniki motywujące występować będą rozwód lub separacja, konflikt rodzinny, zafascynowanie nową ideologią i podatność na manipulacje, ale także wybór na partnera życiowego mężczyzny, który jest terrorystą. Inną kategorią jest motywacja wynikająca z osobistych traum (np. związanych z tragicznymi przeżyciami rodzinnymi) wywołujących nieodpartą chęć zemsty. Motywacją może być też chęć zaimponowania otoczeniu i rodzinie, pragnienie uczestniczenia „w czymś ważnym”. Dodatkowo może wystąpić motywacja materialna, w tym chęć zabezpieczenia finansowego rodziny.

Sposób rekrutacji zmienia się wraz ze zmianami zachodzącymi we współczesnym świecie i coraz bardziej powszechnym wykorzystywaniem nowych narzędzi komunikacyjnych, przede wszystkim Internetu i mediów społecznościowych. Dzisiejsze organizacje terrorystyczne w sposób profesjonalny posługują się tymi narzędziami i są często liderami w ich wykorzystaniu, pozostawiając w tyle instytucje państwowe.

Terroryzm, pomimo swojej „uniwersalności”, jest często kojarzony z regionami zdominowanymi przez islam. W takich społecznościach los kobiet, które tracą swoich mężczyzn, jest zwykle tragiczny. Jednak dla samotnych kobiet istnieje alternatywa w postaci „islamskiego nieba”, gdzie po męczeńskiej śmierci w walce z niewiernymi mają otrzymać wieczną nagrodę.

Podłoże religijne, ściśle powiązane z kulturą i zwyczajami, często staje się dla kobiet motywem do wstąpienia na drogę terroryzmu, zwłaszcza w tradycyjnych patriarchalnych społeczeństwach. Kobiety z takich środowisk widzą w terroryzmie szansę na wprowadzenie zmian w swoim trudnym i monotonnym życiu. Naiwnie zakładają, że poprzez zaangażowanie w terroryzm mogą poprawić swoje położenie

¹² J. Cook, G. Vale, *From Daesh to 'Diaspora': Tracing the Women and Minors of Islamic State*, ICSR, London 2018, s. 3.

i odmienić los, gdyż w dotychczasowych warunkach nie mają możliwości zdobycia wykształcenia ani intratnego i poważanego zawodu.

Kobiety są również skłonne poświęcić swoje życie w zamachu terrorystycznym, aby „odzyskać dobre imię”, zwłaszcza jeśli wcześniej zostały wykorzystane seksualnie. Przykład Sri Lanki i Tamiłskich Tygrysów jest tutaj znamieny. Wiele tamiłskich kobiet zostało zgwałconych, co – zgodnie z lokalnymi zwyczajami – odebrało im cześć. Możliwość „oczyszczenia” poprzez rolę terrorysty samobójcy była w tym regionie zrozumiałą i akceptowaną ofertą dla kobiety. Rodziny często wręcz zachęcały ofiary gwałtów do wstąpienia do LTTE, aby poprzez śmierć w zamachu zmyć hańbę z rodziny¹³.

Czynniki społeczne, takie jak skrajne ubóstwo, codzienna wegetacja czy poczucie wyobcowania, zwłaszcza wśród uchodźców i emigrantów przebywających przez długi czas w specjalnych obozach, również są wykorzystywane przez rekruterów organizacji terrorystycznych. Kobiety stają przed wyborem: dalsze życie w trudnych warunkach lub wstąpienie do organizacji terrorystycznej – i często nie zdają sobie sprawy, że ich rola została już zaplanowana jako jednorazowych zamachowców samobójców. Motywacja ta jest wzmacniana przez brak znajomości języka kraju, do którego uchodźczynie przybyły, brak wykształcenia i przydatnego zawodu, co łącznie składa się na brak perspektyw na przyszłość. Dotyczy to na przykład organizacji palestyńskich działających w Strefie Gazy i na Zachodnim Brzegu Jordanu. Kobiety przyłączają się do terroryzmu, aby na miarę swoich możliwości wyrazić chęć zaangażowania w wydarzenia, które mogą wiele zmienić w ich kraju czy regionie. Środki masowego przekazu, a zwłaszcza Internet, ukazują im alternatywne sposoby życia, co dodatkowo motywuje do działania. W ostatnich latach kierownictwo ISIS zalecało skoncentrowanie działań rekrutacyjnych w Europie na kobietach i uchodźcach. W zależności od potrzeb organizacji kobiety mogą być wyznaczane do różnych zadań, takich jak zbieranie informacji, przygotowywanie scenariuszy ataków, zabezpieczenie logistyczne, rekrutacja nowych członków organizacji terrorystycznych, pozyskiwanie funduszy, oraz aktywnie uczestniczyć w aktach terrorystycznych, w tym zamachach samobójczych. W społeczeństwach zachodnich kobiety są traktowane z dużym szacunkiem, co umożliwia im realizację tych działań bez większych trudności i wzbudzania podejrzeń¹⁴.

Motywy uczuciowe i emocjonalne towarzyszące procesowi motywacji i rekrutacji były dominujące wśród kobiet dołączających do tzw. Państwa Islamskiego. Młode, często nawet niepełnoletnie kobiety, posiadające obywatelstwo kraju europejskiego, wyjeżdżały z Europy na tereny Syrii i Iraku, gdzie najczęściej szybko wychodziły za mąż, stając się żonami bojowników. Choć ich główną rolą było służenie swojemu

¹³ Amnesty International, *Sri Lanka: Tamiłskie Tygrysy napadają rodziny...*, *op. cit.*

¹⁴ K. Duchna, *Kobiety w strukturach ISIS – realne zagrożenie czy niewinne ofiary?*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2023, vol. 15, nr 28, s. 192–193.

mężowi i rodzenie dzieci, to jednak niektóre z nich z czasem same zaczęły stosować przemoc (do popełniania zabójstw włącznie). Niektóre z nich w sposób nieświadomy były użyte do przeprowadzenia zamachów terrorystycznych, np. dostarczały pod określony adres przesyłkę, która następnie była zdalnie detonowana. Doskonałym przykładem konwertytki, która porzuciła dotychczasowe życie na rzecz ISIS, jest Shamima Begum, nazywana „Panną Młodą Dżihadu”. Urodzona w Wielkiej Brytanii w rodzinie muzułmańskich imigrantów z Bangladeszu kobieta w wieku 15 lat przybyła do Syrii, aby dołączyć do grupy terrorystycznej. Niedługo po przybyciu do tzw. Państwa Islamskiego poślubiła 23-letniego, pochodzącego z Holandii członka ugrupowania, a następnie urodziła mu trójkę dzieci¹⁵. Według doniesień dziennika „The Daily Telegraph” kobieta należała do „policji moralności” ISIS, która rygorystycznie egzekwowała prawo szariatu wśród kobiet lokalnej społeczności¹⁶.

Zamachem przeprowadzonym na podłożu traumatycznych osobistych przeżyć był atak z 29 listopada 2001 r. w mieście Urus-Martan (Czeczenia). Osiemnastoletnia Aisan Gazujewa, zaczęła na ulicy rosyjskiego komendanta miasta, generała Gajdara Gadżijewa. Gdy ten się zatrzymał, Gazujewa spowodowała eksplozję ładunku ukrytego pod ubraniem, w wyniku czego zginęli oboje (oraz dwóch towarzyszących generałowi żołnierzy). Okazało się później, że mąż Gazujewy był jedną z ofiar tzw. zacystek (łapanek) i pewnego dnia po prostu zniknął. Przez kilka miesięcy Gazujewa regularnie odwiedzała siedzibę rosyjskich władz, próbując dowiedzieć się o losie męża. W końcu generał Gadżijew osobiście ją przyjął. Przyprowadzono skatowanego męża, a Gadżijew na jej oczach zabił go bagnetem. Kilka dni później jej brat został zastrzelony przez pijanych rosyjskich żołnierzy. Krewni i znajomi Gazujewy twierdzili, że to właśnie te wydarzenia skłoniły ją do przeprowadzenia samobójczego zamachu. Traumatyczne doświadczenia wielu czeczeńskich kobiet budziły w nich nieodpartą chęć zemsty. Żony, siostry i córki zamordowanych były gotowe zrobić wszystko, by ukarać sprawców swoich nieszczęść¹⁷.

Analizując motywację kobiet, które wstępują w szeregi organizacji terrorystycznych, i sposób ich rekrutacji, można dostrzec, że kobietami kierują inne niż mężczyznami motywy przystąpienia do organizacji – zdecydowanie częściej są one werbowane i przygotowywane przez znajomych lub członków rodzin, których głównym celem jest walka i chęć zdobycia władzy. Kobiety nie posiadają często odpowiedniego wykształcenia, pochodzą z nizin społecznych, oraz są mocno podatne na działania

¹⁵ Shamima Begum: *‘We should live in Holland’ says IS husband*, BBC, 3.03.2019, <https://www.bbc.com/news/uk-47431249> [dostęp: 6.05.2024].

¹⁶ R. Hall, L. Dearden, *Shamima Begum ‘was member of feared Isis morality police’ in Syria*, Independent, 14.04.2019, <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/shamima-begum-isis-syria-morality-police-suicide-belts-a8869016.html> [dostęp: 6.05.2024].

¹⁷ B. Patlewicz, *W przededniu igrzysk olimpijskich w Soczi „Czarne Wdowy” z północnego Kaukazu*, „Athenaeum” 2014, vol. 42, s. 159–160, <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/apsp/42/apsp4210.pdf> [dostęp: 25.04.2024].

ideologiczne. Widać także, że grupy terrorystyczne generalnie nie stosują specjalnych metod werbunku w stosunku do kobiet, a głównymi sposobami zachęcania do wstąpienia w szeregi wybranych organizacji terrorystycznych są działania propagandowe w mediach (prasie i telewizji) oraz rekrutacja w internetowych mediach społecznościowych, meczetach i miejscach modlitw.

Zadania kobiet w wybranych organizacjach terrorystycznych

Trudno jest precyzyjnie określić rolę kobiet w organizacjach terrorystycznych od początku XX w. W ostatnich latach coraz częściej można zauważyć, że ugrupowania terrorystyczne wykorzystują kobiety do różnych zadań, takich jak prowadzenie działań rozpoznawczych, udział w bezpośrednich działaniach zbrojnych, pełnienie funkcji logistycznych oraz udzielanie wsparcia medycznego. W wielu przypadkach kobiety są również bezpośrednimi wykonawcami zamachów terrorystycznych.

Pomimo wybitnie patriarchalnej struktury społecznej na Sri Lance, kobiety w LTTE nie były dyskryminowane ze względu na płeć. Przygotowywano je do walki na równi z mężczyznami: były umundurowane, dostawały broń i uczono je, jak się nią posługiwać. Kobiety, które poświęcały życie dla wspólnoty, były uważane za bohaterki. W mediach i kulturze LTTE promowała udział kobiet w walce, a bojowniczkę nazywano „uzbrojonymi dziewczycami”. Kobiety w LTTE wykonywały wszystkie zadania na równi z mężczyznami, jednak ich „specjalnością” z czasem stały się zamachy samobójcze. Preferowano ich udział ze względu na ich niezbudzący podejrzęni wygląd, a na czas misji były wyposażane w truciznę na wypadek schwytania. Francuski filozof Bernard-Henri Lévy, badający udział kobiet w LTTE, zauważył, że część szkolenia była przeznaczona wyłącznie dla kobiet z powodów anatomicznych. Obejmowało to np. umiejętność ukrywania granatów ręcznych w miejscach intymnych, co z powodów kulturowych dotyczyło tylko zamężnych kobiet lub wdów. Atakiem samobójczym przeprowadzonym przez kobietę było zabicie premiera Indii Rajiva Gandhiego 21 maja 1991 r. w czasie kampanii wyborczej. Zamachowcem okazała się młoda Tamilka Thenmozhi Rajaratnam (bardziej znana pod imieniem Dhanu), która ukryła ładunek wybuchowy pod luźnym kobiecym okryciem¹⁸. To przykład wykorzystywania przez organizacje terrorystyczne stereotypowego postrzegania kobiet, które wzbudzają mniej podejrzeń i mają dzięki temu możliwość łatwiejszego przenikania do chronionych obszarów. Tego typu zamachy pokazują wieloaspektowe zaangażowanie kobiet w działalność terrorystyczną, gdzie nie ograniczają się one jedynie do wsparcia logistycznego, ale odgrywają kluczowe role operacyjne¹⁹.

¹⁸ H. Hyena, *The Human Bombs of Sri Lanka*, <http://www.gettingit.com/article/31> [dostęp: 26.05.2024].

¹⁹ Ch. Reuter, *Zamachowcy-samobójcy. Współczesność i historia*, tłum. R. Wojnakowski, Świat książki, Warszawa 2003, s. 294.

Rola kobiet w LTTE była na tyle istotna, że przywódca organizacji, Velupillai Prabhakaran, utworzył specjalne kobiece komando nazwane Ptakami Wolności. Badania wskazują, że osobiste motywacje, takie jak bycie się ofiarą gwałtu czy pragnienie wolności, były kluczowe dla kobiet wstępujących do LTTE. Poświęcenie dla rodziny i dzieci również odgrywało istotną rolę. Gwałt, uznawany za hańbę, mógł skłonić kobiety do podjęcia działań terrorystycznych, aby przezwyciężyć upokorzenie. Takie metody nie były jednak unikatowe wyłącznie dla LTTE. Podobne technikę zastosowały palestyńskie terrorystki (Ruma Isa Tanus i Tirza Ish'ah Halasah Samirah) z organizacji Czarny Wrzesień, które 8 maja 1972 r. wniosły na pokład porwanego samolotu belgijskich linii lotniczych SABENA materiały wybuchowe ukryte w miejscach intymnych. Społeczne i psychologiczne motywacje kobiet-członkiń LTTE były podobne do motywacji palestyńskich terrorystek. LTTE wykorzystwała ideologię lewicową i feminizm, aby pozyskać więcej kobiet, podobnie jak niemiecka RAF²⁰.

W terroryzmie lewicowym rola kobiet była zupełnie inna – były one bojowniczkami zajmującymi kierownicze stanowiska. Często wykorzystywano ich inny sposób postrzegania świata, żarliwość i oddanie dla organizacji, a same kobiety korzystały z możliwości emancypacji, jeszcze gorliwiej wykonując swoje zadania. Ulrike Meinhof, jedna z założycielek niemieckiej RAF, stała się symbolem walki przeciwko kapitalistycznemu uciskowi. Jej śmierć w 1976 r. w niewyjaśnionych okolicznościach w trakcie wielomiesięcznych przesłuchań sprawiła, że została uznana za lewicową męczennicę, a jej naśladowcy założyli organizację Kommando Ulrike Meinhof²¹. Inną znaną członkinią Frakcji była Brigitte Mohnhaupt, przedstawicielka tzw. drugiej generacji RAF, która zasłynęła szczególną brutalnością działań. Prawdopodobnie została osobiście wybrana i przygotowana przez Andreasa Baadera na jego następcę, a po wyjściu z więzienia w 1977 r. objęła kierownictwo organizacji. Mohnhaupt była zaangażowana w liczne ataki, w tym zamach na Prokuratora Generalnego RFN Siegfrieda Bubacka w kwietniu 1977 r., zabójstwo przewodniczącego zarządu Deutsche Banku Jürgena Ponto w lipcu 1977 r. oraz porwanie i zamordowanie przewodniczącego Niemieckiego Związku Pracodawców Hannsa Martina Schleyera we wrześniu 1977 r. Ponadto zorganizowała dwa (nieudane) zamachy: na szefa NATO Alexandra Haiga (1979) i na dowódcę 7 Armii w Heidelbergu, generała armii amerykańskiej Fredericka Kroesena (1981). Ostatecznie została aresztowana w 1982 r. i skazana na pięciokrotną karę dożywocia²².

Irlandia Północna, szczególnie w okresie konfliktu politycznego znanego jako *The Troubles* (od lat 60. XX w.), była terenem aktywności terrorystycznej wielu kobiet. Dotyczyło to zwłaszcza Irlandzkiej Armii Republikańskiej (IRA), ale kobiety wspierały działania po obu stronach: nacjonalistycznej i związkowej. Niektóre z nich

²⁰ Ç. Gül Yesevi, *op. cit.*, s. 585–586.

²¹ A. Walecka-Rynduch, *op. cit.*, s. 146–159.

²² B. Łazarz, *op. cit.*

stosowały taktyki specyficzne dla płci, takie jak ukrywanie materiałów wybuchowych pod przykrywką ciąży. Pomimo ryzyka aresztowań, kobiety organizowały patrole i używały codziennych przedmiotów, takich jak garnki i patelnie, aby ostrzegać bojowników przed zbliżającymi się siłami bezpieczeństwa. W grupach paramilitarnych były mniej widoczne, choć jednostki kobiece istniały w Stowarzyszeniu Obrony Ulsteru (*Ulster Defence Association*). Ponadto grupy kierowane przez kobiety, takie jak *Derry Peace Women*, *Peace People* i *Women Together*, mobilizowały tysiące ludzi w proteście przeciwko przemocy paramilitarnej i apelowały o poważne negocjacje pokojowe. Północnoirlandzka Koalicja Kobiet (*Northern Ireland Women's Coalition*) dążyła do włączenia różnych stron do rozmów i odegrała istotną rolę w sukcesie porozumienia wielkopiątkowego (*Good Friday Agreement*, 10 kwietnia 1998 r.), m.in. dbając o uwzględnienie przepisów dotyczących praw człowieka w celu zapobieżenia przemocy ekstremistycznej w przyszłości²³.

Japońska Armia Czerwona (JRA), powstała w 1969 r. przez oddzielenie się od Japońskiej Ligi Terrorystów; pierwotnie miała na celu obalenie rządu i monarchii w Japonii, ale szybko skoncentrowała się na kwestii palestyńskiej. Liderka grupy, Fusako Shigenobu, nawiązała kontakty z terrorystami z Bliskiego Wschodu i wspierała Ludowy Front Wyzwolenia Palestyny. JRA przeprowadziła szereg spektakularnych ataków, m.in. zamach na lotnisko Lod w Tel Awiwie w 1972 r., atak na ambasadę francuską w Hadze w 1974 r. oraz na konsulat amerykański w Kuala Lumpur. JRA zakończyła działalność w latach 90. XX w., większość członków została zdemaskowana przez japońskie służby, a Shigenobu została aresztowana w 2000 r. Podczas procesu wyraziła skruchę za ofiary zamachu na lotnisku w Lod i stwierdziła, że jej ideały przeminęły. Została skazana na 20 lat więzienia za próbę zabójstwa w związku z atakiem na francuską ambasadę w Holandii w 1974 r.²⁴. W JRA także inne kobiety odgrywały istotną rolę w zapewnieniu grupie wsparcia w procesie pozyskiwania informacji wywiadowczych, przerzutu broni i w zabezpieczeniu logistycznym.

Porwanie samolotu przez Ludowy Front Wyzwolenia Palestyny w lipcu 1968 r. uznaje się za początek nowoczesnego terroryzmu. Już 29 sierpnia 1969 r. doszło do kolejnego porwania, tym razem samolotu linii TWA lecącego z Aten do Rzymu, który został zmuszony do lądowania w Damaszku w Syrii. Jednym z porywaczy była mająca wtedy 25 lat Lajla Chalid, która stała się pierwszą kobietą w historii dokonującą takiego aktu terrorystycznego. Z kolei należąca do Brygad Męczenników Al-Aksa Wafa Idris została pierwszą kobietą zamachowcem samobójcą w konflikcie izraelsko-palestyńskim. Dokonała zamachu 27 stycznia 2002 r., zabijając siebie i 81-letniego Izraelczyka. Ayat Akhras, również członkini Brygad Męczenników

²³ P. Chang et al., *Women Leading Peace: a Close Examination of Women's Political Participation in Peace Processes in Northern Ireland, Guatemala, Kenya, and the Philippines*, Georgetown Institute for Women, Peace, and Security, [Washington, D.C.] 2015, s. 31–50, <http://giwps.georgetown.edu/wp-content/uploads/2017/08/Women-Leading-Peace.pdf> [dostęp: 01.07.2024].

²⁴ M. Netczuk-Gwoździewicz, M. Bodziany, *op. cit.*, s. 68.

Al-Aksa, przeprowadziła podobny zamach 3 marca 2002 r., wysadzając się w powietrze przed supermarketem w Jerozolimie. Akhras oświadczyła, że skoro arabskie armie jedynie przyglądają się samotnie walczącym palestyńskim dziewczętom, to ona poprowadzi je do zwycięstwa. Obie kobiety, Idris i Akhras, mieszkały w obozach dla uchodźców²⁵. Po 2000 r. Palestynki były coraz częściej wykorzystywane do ataków samobójczych przeciwko Izraelowi. Aby wtopić się w lokalną społeczność i tym samym zwiększyć szanse na przeprowadzenie ataku samobójczego, stylizowały się na mieszkanki Izraela: nosiły europejskie ubrania, krótkie spódnice i nowoczesne akcesoria. Na przykład Ahlam Tamimi, która przywiozła zamachowca do restauracji Sbarro, udawała turystkę. Miała przy sobie kamerę i porozumiewała się w języku angielskim, aby zmylić czujność potencjalnych obserwatorów i izraelskich służb²⁶.

W palestyńskich atakach terrorystycznych z udziałem kobiet wykorzystywano strategicznie ich mniej podejrzany wygląd. Były szkolone i przygotowywane do akcji tak, by zminimalizować podejrzenia i uzyskać maksymalne zaskoczenie przeciwnika. Ich aktywny udział w zamachach dodatkowo przełamał stereotypy związane z płcią i przekonanie, że terroryzm jest wstydlivy i niehonorowy dla kobiet. Palestynkami początkowo kierowały pobudki nacjonalistyczne, ale zwłaszcza po drugiej intifadzie uwierzyły, że po śmierci – podobnie jak mężczyźni – zostaną męczennicami i postanowiły pomóc społeczeństwu, stając się zamachowcami samobójcami. Uważały, że jako członkinie organizacji terrorystycznych zostały wyzwolone.

Partia Pracujących Kurdystanu (PPK) przyjmowała kobiety bez żadnych specjalnych ograniczeń. Kobiety włączane były do procesów skoszarowania, szkolenia w surowych warunkach i miały status równy z mężczyznami. Organizacja ta również prowadziła szkolenia w zakresie przygotowania do zamachów samobójczych. Decyzja lidera PPK, Abdullaha Öcalana, była odpowiedzią na nierówności płciowe w sferze militarnej, gdzie kobiety miały trudności w konkurencji z mężczyznami, zwłaszcza pod względem siły fizycznej. Stąd też podjęto decyzję o wykorzystaniu ich kobiecości jako atutu, głównie w kontekście zamachów samobójczych, gdzie zakładano, że kobiety będą poddawane mniejszej kontroli, zwłaszcza jeśli będą wyglądać na ciężarne. Pierwszy akt samobójczy przeprowadzony przez kobietę udającą ciężarną został zorganizowany przez PPK w 1996 r. W wyniku zamachu zginęło sześciu tureckich żołnierzy, a rannych zostało 30 innych osób²⁷.

Czezeńskie terrorystki, określane jako „Czarne Wdowy”, często były do działań terrorystycznych (motywowanych głównie ideologią religijną) zmuszane lub

²⁵ Ç. Gül Yesevi, *op. cit.*, s. 583–585.

²⁶ W. Grabowski, *Emancypacja kobiet w sferze działań terrorystycznych*, [w:] *Oblicza współczesnego terroryzmu*, red. K. Kowalczyk, W. Wróblewski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 115–116.

²⁷ R.Y. Hulan, *Women suicide bombers: an invisible or viable threat?*, Canadian Forces College, <https://www.cfc.forces.gc.ca/259/290/297/286/hulan.pdf>, s. 15 [dostęp: 01.07.2024].

podstępnie nakłaniane przez mężczyzn – roztaczających wizję mającej nastąpić po męczeńskiej śmierci nagrody w raju. Niemniej jednak większość czeczeńskich kobiet nie popierała terroryzmu samobójczego, a ich działania były głównie motywowane przez pragnienie zemsty na Rosjanach. Najbardziej znany atak, w którym uczestniczyły kobiety, miał miejsce w 2002 r. w Moskwie w teatrze na Dubrowce, gdzie czeczeńskie komando, w tym 18 „czarnych wdów”, które miały na sobie ładunki wybuchowe, wzięło 800 osób jako zakładników. Ostatecznie w wyniku akcji rosyjskich sił antyterrorystycznych zginęło 130 zakładników i 40 terrorystów, w tym wszystkie terrorystki²⁸.

Somalijski radykalny islamistyczny Ruch Młodzieży Mudżahedińskiej (*Harakat asz-Szabab al-Mudżahidin*, dalej: Asz-Szabab) jest kolejnym z ugrupowań terrorystycznych, które dopuszczają w swoich działaniach udział kobiet. Organizacja prowadzi walkę z baz w południowej Somalii w celu obalenia wspieranego przez ONZ rządu i wprowadzenia prawa szariat. Kobiety w Asz-Szabab długo nie były uważane za kluczowych członków organizacji – aż do pojawienia się Brytyjki Samantha Lewthwaite, znanej również jako „Biała Wdowa”. Uważa się, że Lewthwaite kierowała atakami terrorystycznymi z użyciem samochodów i ładunków wybuchowych w Somalii i Kenii, w tym atakiem na Garissa University College, podczas którego zginęło 148 osób – głównie chrześcijańskich studentów. Prawdopodobnie kierowała także atakiem w centrum handlowym Nairobi Westgate Mall we wrześniu 2013 r., gdzie zginęło ponad 60 osób. Spekuluje się, że jej reputacja „inteligentnej kobiety dżihadystki” zainspirowała więcej młodych kobiet do przyłączenia się do Asz-Szabab, a za przyczyną jej działalności na przestrzeni lat zmalała niechęć członków grupy do kobiet rekrutów. Uważa się także, że w ataku na hotel DusitD2 w Nairobi w styczniu 2019 r. dwie kobiety z Asz-Szabab pomagały głównemu sprawcy w planowaniu i przeprowadzeniu śmiertelnego zamachu²⁹.

Inną organizacją terrorystyczną, której szeregi zasilane są przez kobiety, jest Hezbollah. Jednostka Organizacji Kobiet jest główną instytucją dbającą o kobiety i podlega Radzie Wykonawczej Hezbollahu. Jej celem jest wpajanie kobietom szyickiego islamu i irańskiego światopoglądu (postawy antyizraelskiej i antyzachodniej, odrzucenia wszelkich wpływów świata zachodniego), a także wzmacnianie w nich w przekonania o słuszności poparcia Hezbollahu i jego hegemonii w społeczeństwie szyickim. Organizacja podkreśla rolę kobiet w wychowaniu młodego pokolenia i we wspieraniu mężów w działalności na rzecz organizacji. W celu indoktrynacji kobiety biorą w udział różnych formach aktywności (zajęciach, kursach, warsztatach i wakacyjnych wyjazdach) z obszarów takich jak wychowywanie dzieci zgodnie z ideologią

²⁸ E. Wolska, *10 lat po tragedii na Dubrowce, czyli jak nie przeprowadzać akcji ratunkowej*, „Ostry Dyżur” 2013, vol. 6, nr 1, s. 29–31.

²⁹ S. West, *Asset or Victims: a Portrait of Women Within al-Shabaab*, „Terrorism Monitor” vol. 17, nr 6, s. 3–5.

Hezbollahu, funkcjonowanie jako matka lub żona szahida, a także jako głowa rodziny w przypadku śmierci męża. Wszystko to ma na celu zapewnienie wojownikom Hezbollahu komfortu i pewności, że jeśli zginą w walce, ich rodziny dzięki przygotowaniu kobiet będą dalej funkcjonować prawidłowo. Jednocześnie organizacja powstrzymuje się od rekrutowania kobiet do bezpośredniej walki³⁰.

Również w tzw. Państwie Islamskim (ISIS) zdecydowano się wykorzystać kobiety. Początkowo – zgodnie z rolą kobiety w islamie – jako „zabezpieczenie seksualne” bojowników. Nie dotyczyło to tylko tzw. niewolnic – czyli zmuszanych do czynności seksualnych kobiet pochodzących z podbitych przez ISIS terenów, ale również kobiet dobrowolnie dołączających do ISIS z pobudek religijnych i chcących w ten sposób „dbać o wysokie morale islamskich wojowników”. Znany jest jednak przypadek amerykańki z Kansas, Allison Fluke-Ekren, która prowadziła w latach 2014–2017 aktywną działalność terrorystyczną, szkoląc członkinie batalionu, który miał przede wszystkim odpowiadać za kontrolowanie zajętego przez ISIS terytorium. Szkolenie prowadzone przez amerykańkę obejmowało również umiejętności posługiwania się różnymi typami broni i materiałami wybuchowymi. Kobiety przygotowywane były również do przeprowadzania ataków samobójczych³¹.

Podsumowanie

Proces rekrutacji kobiet do organizacji terrorystycznych jest w głównych aspektach podobny jak w przypadku mężczyzn i bazuje na podłożu religijnym, kulturowym i zwyczajowym, a także na wykorzystaniu traumatycznych przeżyć jednostki i wynikającego z nich pragnienia zemsty. Jednocześnie metody rekrutacji zmieniają się wraz ze zamianami zachodzącymi we współczesnym świecie i szczególnie w ostatnich latach koncentrują się na wykorzystaniu Internetu i mediów społecznościowych.

Kobiety, które przyłączają się do organizacji prowadzących działalność terrorystyczną, mają różne motywacje. Częścią z nich kierują motywy religijne bądź ideologiczne, inne podążają za swoim partnerem życiowym, chcą poprawić swoją sytuację materialną, część kobiet zostaje niestety do takich działań zmuszona przez swoją rodzinę i sytuację życiową. Część grup terrorystycznych rozwija wewnątrz swojej organizacji struktury kobiece przeznaczone do bezpośrednich działań terrorystycznych, w tym dopuszcza możliwość przeprowadzania przez nie zamachów samobójczych. Fenomenem niektórych, głównie europejskich organizacji

³⁰ *Hezbollah's Women's Organizations Unit*, The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center, 11.08.2019, https://www.terrorism-info.org.il/app/uploads/2019/08/E_181_19.pdf [dostęp: 1.07.2024].

³¹ C. Corujo, R. Legare, *Kansas woman Allison Fluke-Ekren, who led all-female ISIS battalion, sentenced to 20 years in prison*, CBS News, 1.11.2022, <https://www.cbsnews.com/live-updates/female-isis-battalion-kansas-allison-fluke-ekren> [dostęp: 25.04.2024].

terrorystycznych było dopuszczenie kobiet do kierowania nimi i pełnienia w nich kluczowych ról. Kobiety były też założycielkami takich grup.

Funkcje pełnione przez kobiety w organizacjach terrorystycznych zależą od specyfiki danej grupy i charakteru jej działań, a także od położenia geograficznego organizacji, religii i uwarunkowań społecznych. W islamskich systemach patriarchalnych funkcje kobiet w organizacji są często zminimalizowane do działań logistycznych, kurierskich, odwiedzania więźniów w celu przekazywania informacji, udzielania wsparcia rodzinom terrorystów, a także – w szczególnych przypadkach – realizacji misji samobójczych. We wszystkich organizacjach terrorystycznych kobietom ze względu na szczególne predyspozycje społeczno-kulturowe powierza się funkcje i zadania dotyczące rekrutacji nowych członków i propagandy, a także role wywiadowcze i rozpoznawcze. Wydaje się, że w najbliższej przyszłości kobiety w dalszym ciągu będą wykorzystywane przez organizacje terrorystyczne w szerokim spektrum wykonywanych zadań i pełnionych funkcji, z uwzględnieniem ich kobiecych predyspozycji.

Bibliografia

- Adamczuk M., *Czeczeńskie kobiety w strategii działania bojowników kaukaskich*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2013, vol. 5, nr 8, s. 64–82, <http://www.abw.gov.pl/download/1/1732/MAdamczuk.pdf> [dostęp: 23.04.2024].
- Amnesty International, *Sri Lanka: Tamilskie Tygrysy napadają rodziny by rekrutować dzieci-żołnierzy*, <https://amnesty.org.pl/sri-lanka-tamilskie-tygrysy-napadaj%C4%85-rodziny-by-rekrutowa%C4%87-dzieci-%C5%BCo%C5%82nierzy> [dostęp: 20.04.2024].
- Chang P. et al., *Women Leading Peace: a Close Examination of Women's Political Participation in Peace Processes in Northern Ireland, Guatemala, Kenya, and the Philippines*, Georgetown Institute for Women, Peace, and Security, [Washington, D.C.] 2015, <http://giwps.georgetown.edu/wp-content/uploads/2017/08/Women-Leading-Peace.pdf> [dostęp: 01.07.2024].
- Cook J., Vale G., *From Daesh to 'Diaspora': Tracing the Women and Minors of Islamic State*, ICSR, London 2018.
- Corujo C., Legare R., *Kansas woman Allison Fluke-Ekren, who led all-female ISIS battalion, sentenced to 20 years in prison*, CBS News, 1.11.2022, <https://www.cbsnews.com/live-updates/female-isis-battalion-kansas-allison-fluke-ekren> [dostęp: 25.04.2024].
- Duchna K., *Kobiety w strukturach ISIS – realne zagrożenie czy niewinne ofiary?*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2023, vol. 15, nr 28, s. 187–206.
- Gasztold A., *Udział kobiet w organizacjach terrorystycznych. Hiperkobieta – hiperterrorystka*, „e-Politikon. Kwartalnik Naukowy OAP UW” 2019, nr 30, s. 29–49, <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/17171> [dostęp: 23.04.2024].
- Grabowski W., *Emancypacja kobiet w sferze działań terrorystycznych*, [w:] *Oblicza współczesnego terroryzmu*, red. K. Kowalczyk, W. Wróblewski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2006, s. 115–122.
- Gül Yesevi Ç., *Female terrorism*, „European Scientific Journal” 2014, vol. 10, nr 14, s. 579–594, https://www.researchgate.net/publication/310597248_FEMALE_TERRORISM [dostęp: 10.06.2024].

- Hall R., Dearden L., *Shamima Begum 'was member of feared Isis morality police' in Syria*, Independent, 14.04.2019, <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/shamima-begum-isis-syria-morality-police-suicide-belts-a8869016.html> [dostęp: 6.05.2024].
- Hezbollah's Women's Organizations Unit*, The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center, 11.08.2019, https://www.terrorism-info.org.il/app/uploads/2019/08/E_181_19.pdf [dostęp: 1.07.2024].
- Hulan R.Y., *Women suicide bombers: an invisible or viable threat?*, Canadian Forces College, <https://www.cfc.forces.gc.ca/259/290/297/286/hulan.pdf> [dostęp: 01.07.2024].
- Hyna H., *The Human Bombs of Sri Lanka*, <http://www.gettingit.com/article/31> [dostęp: 26.05.2024].
- Łazarz B., *Powrót terrorystki. Przypadek Brigitte Mohnhaupt*, „Teksty Drugie” 2016, nr 2, s. 363–375, <https://journals.openedition.org/td/7955> [dostęp: 10.06.2024].
- Netczuk-Gwoździewicz M., Bodziany M., *Terrorist Activity of Women – an Outline of the Problem*, „Zeszyty Naukowe SGSP” 2019, nr 72 (4), s. 57–77, https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-0a181de2-2f83-45ed-a3f5-1718e141a4fe/c/5_Gwo_C5_BAdziewicz_i_Bodziany_TERRORIST.pdf [dostęp: 25.04.2024].
- Patlewicz B., *W przededniu igrzysk olimpijskich w Soczi „Czarne Wdowy” z północnego Kaukazu*, „Athenaeum” 2014, vol. 42, s. 155–171, <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/apsp/42/apsp4210.pdf> [dostęp: 25.04.2024].
- Reuter Ch., *Zamachowcy-samobójcy. Współczesność i historia*, tłum. R. Wojnakowski, Świat książki, Warszawa 2003.
- Saleh J., *The Women of ISIS and the Al-Hol Camp*, 2.08.2021, Fikra Forum, Washington Institute for Near East Policy, <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/women-isis-and-al-hol-camp> [dostęp: 25.04.2024].
- Shamima Begum: 'We should live in Holland' says IS husband*, BBC 3.03.2019, <https://www.bbc.com/news/uk-47431249> [dostęp: 6.05.2024].
- Walecka-Rynduch A., *Dziewczyny z bronią, czyli rzecz o kobiecym obliczu terroryzmu na przykładzie działalności społeczno-politycznej Ulrike Meinhof*, [w:] *Kobiety wobec polityki – kobiety w polityce. Historia, realia, perspektywy*, red. A. Frątczak, Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2009, s. 146–159.
- West S., *Asset or Victims: a Portrait of Women Within al-Shabaab*, „Terrorism Monitor” vol. 17, nr 6, s. 3–5.
- Wolska E., *10 lat po tragedii na Dubrowce, czyli jak nie przeprowadzać akcji ratunkowej*, „Ostry Dyżur” 2013, vol. 6, nr 1, s. 29–31.
- Women's Political and Social Thought: An Anthology*, red. H.L. Smith, B.A. Carroll, Indiana University Press, Bloomington 2000.

Rola kobiet w wybranych organizacjach terrorystycznych

Streszczenie

Celem artykułu jest próba określenia udziału i roli kobiet w wybranych organizacjach terrorystycznych. W artykule przedstawiono przyczyny i motywy angażowania się kobiet w działalność terrorystyczną. Scharakteryzowano także szerokie spektrum aktywności kobiet w wybranych grupach terrorystycznych: od ról wspierających i logistycznych do przywództwa i aktywnego udziału w zamachach terrorystycznych włącznie. Artykuł powstał na podstawie pracy licencjackiej autorki o tym samym tytule.

Słowa kluczowe: terroryzm, feminizm, radykalizacja, terroryzm kobiecy

The role of women in selected terrorist organizations

Abstract

The aim of the article is to attempt to determine the participation and role of women in selected terrorist organizations. The article presents the causes and motives for women's involvement in terrorist activities. A wide spectrum of women's activities in selected terrorist groups was also characterized, ranging from supporting and logistic roles to leadership and active participation in terrorist attacks. This article is based on the author's bachelor's thesis with the same title.

Keywords: terrorism, feminism, radicalization, female terrorism

Janusz Liber

Ppłk (r.) dr inż., Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0003-4562-4661>

COINTELPRO – program kontrwywiadowczy FBI z lat 1956–1971. Założenia, realizacja i ocena przez Komisję Churcha z 1976 roku – wybrane elementy

Wprowadzenie

Ósmego marca 1971 r. osiem osób zorganizowało włamanie do biura FBI w Media w Pensylwanii, a następnie publiczną dystrybucję pozyskanych dokumentów. Grupa, której członkowie byli określani przez prasę jako „zwykli obywatele”¹, nazwała się Komisją Obywatelską do Zbadania Działań FBI. Celem włamywaczy było zebranie dowodów rządowej inwigilacji działaczy politycznych, która naruszała prawa wynikające z pierwszej poprawki² do Konstytucji Stanów Zjednoczonych. Skradzione dokumenty ujawniły, że FBI prowadziło szeroko zakrojone, nielegalne operacje mające na celu szerzenie paranoi i nieufności wśród wielu organizacji, m.in. Nowej

¹ FBI nie ustaliło sprawców i 11 marca 1976 r. zamknęło śledztwo w sprawie włamania.

² „Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the government for a redress of grievances”, *First Amendment*, Legal Information Institute, Cornell Law School, https://www.law.cornell.edu/constitution/first_amendment [dostęp: 18.03.2024]; „Kongres nie będzie tworzyć prawa o ustanawianiu religii, czy zabraniającego jej swobodnego praktykowania; ograniczającego wolność słowa bądź prasy, lub prawo narodu do pokojowych zgromadzeń, czy też wnioskowania do rządu o rekompensatę szkód”.

Lewicy³ oraz grup walczących o prawa Afroamerykanów. Grupa wysłała kopie dokumentów do różnych redakcji, jednak większość z nich zwróciła akta FBI i odmówiła publikacji artykułów dotyczących zawartości skradzionych dokumentów. Wyjątkiem był „The Washington Post”, który 24 marca 1971 r. zamieścił na pierwszej stronie artykuł o aktach⁴, które zostały przesłane dziennikarce Betty Medsger⁵. Prawdopodobnie najbardziej znaczącym elementem skradzionych materiałów okazał się pojedynczy dokument zawierający wzmiankę o COINTELPRO, tajnym programie nadzoru prowadzonym przez J. Edgara Hoovera. Pełny zbiór dokumentów pozyskanych z biura FBI w Media w Pensylwanii został po raz pierwszy opublikowany w marcu 1972 r. w „WIN Magazine”⁶. Po uzyskaniu informacji o COINTELPRO przez Specjalną Komisję Senatu Stanów Zjednoczonych do Badania Działania Rządowych w Odniesieniu do Działalności Wywiadowczej⁷, FBI przerwało prowadzenie operacji.

Celem artykułu jest ukazanie specyfiki operacji kontrwywiadowczych prowadzonych przez FBI w latach 1956–1971. Opisane zostały wybrane metody działania wyspecjalizowanych komórek operacyjnych służb specjalnych, naruszające regulacje prawne Stanów Zjednoczonych. W celu odpowiedzi na pytania:

1) Czy w społecznościach demokratycznych możliwe jest bezkarne naruszanie prawa przez służby kontrwywiadowcze?

2) Jakie formy i metody działań Federalne Biuro Śledcze stosowało w stosunku do inwigilowanych obywateli i organizacji?

3) Czy ruchy obywatelskie oraz wolne media mogą przyczyniać się do ograniczenia bezprawnych działań służb specjalnych?

– autor wykorzystał następujące techniki badawcze: systematyczny przegląd piśmiennictwa, krytyczny przegląd literatury oraz studium przypadku. Analizowaną literaturę

³ Nowa Lewica była ruchem politycznym, który wyłonił się z kontrkultury lat 60. i trwał do lat 70. XX w. Aktywiści ruchu prowadzili kampanię na rzecz kwestii społecznych, takich jak feminizm, prawa gejów, reformy polityki narkotykowej, odrzucenie tradycyjnych wartości rodzinnych, szerzej zob. E.G. Carmines, G.C. Layman, *Issue Evolution in Postwar American Politics*, [w:] *Present Discontents: American Politics in the Very Late Twentieth Century*, red. B.E. Shafer, Chatham House Publishers, Chatham, NJ 1997, C. Kaufman, *Ideas for Action: Relevant Theory for Radical Change*, South End Press, Cambridge, MA 2003.

⁴ D. Oshinsky, *Break in*, New York Times, 31.01.2014, <https://www.nytimes.com/2014/02/02/books/review/the-burglary-by-betty-medsger.html> [dostęp: 18.03.2024].

⁵ Betty Medsger – reporterka śledcza, autorka kilku książek, w tym *The Burglary: The Discovery of J. Edgar Hoover's Secret FBI* (2014). Medsger odegrała kluczową rolę w ujawnieniu COINTELPRO, szerzej zob. *Betty Medsger*, Investigating Power, <https://investigatingpower.org/betty-medsger> [dostęp: 17.03.2024].

⁶ Periodyk wydawany przez War Resisters League, zob. <https://www.warresisters.org> [dostęp: 16.03.2024].

⁷ U.S. Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities (The Church Committee), <https://www.senate.gov/about/powers-procedures/investigations/church-committee.htm> [dostęp: 16.03.2024].

podzielono na trzy podstawowe grupy: materiały dot. COINTELPRO będące wynikiem prac Komisji Senackiej Kongresu Stanów Zjednoczonych, opracowania dedykowane działaniom FBI w latach 1956–1971, jak również poufne dokumenty Biura, ujawnione przez aktywistów, a następnie na podstawie Freedom of Information Act (4.07.1966) i Privacy Act (31.12.1974).

Wybrane operacje prowadzone w ramach COINTELPRO

COINTELPRO (skrótowiec sylabowy od Counter Intelligence Program – Program kontrwywiadowczy) to seria niejawnych i nielegalnych⁸ operacji prowadzonych w latach 1956–1971 przez Federalne Biuro Śledcze Stanów Zjednoczonych (FBI), mających na celu inwigilację, infiltrację, dyskredytację i zakłócanie porządku w amerykańskich organizacjach politycznych, które FBI postrzegало jako wywrotowe⁹. FBI zainicjowało COINTELPRO w 1956 r. w celu osłabienia roli Komunistycznej Partii Stanów Zjednoczonych (Communist Party of the United States of America, CPUSA)¹⁰. Do grup i osób będących celem FBI zaliczało się też innych wiele ruchów, w tym organizacje feministyczne¹¹. Programy tajnych działań Biura były ukierunkowane na pięć głównych zagrożeń dla bezpieczeństwa wewnętrznego:

- „Komunistyczna Partia USA” (COINTELPRO-CPUSA) – program w ramach COINTELPRO w latach 1956–1971,
- „Socjalistyczna Partia Robotnicza” (COINTELPRO-SWP) – 1961–1969,
- „Grupa Białej Nienawiści” (COINTELPRO-WHITE HATE) – 1964–1971,
- „Grupa Nienawiści Czarnych Nacjonalistów” (COINTELPRO-BLACK HATE) – 1967–1971,
- „Nowa Lewica” (COINTELPRO-NEW LEFT) – 1968–1971.

⁸ Zob. Supplementary Detailed Staff Reports On Intelligence Activities And The Rights Of Americans, Book III, April 23 (under authority of the order of April 14), 1976, U.S. Government Printing Office, Washington 1976, https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/94755_III.pdf [dostęp: 15.03.2024].

⁹ Działalność wywrotowa (ang. *subversion*) odnosi się do procesu, w wyniku którego zaprzeczca się lub zmienia wartości i zasady obowiązującego systemu w celu sabotowania ustalonego porządku społecznego, struktur władzy, autorytetu, tradycji, hierarchii i norm społecznych, zob. P.W. Blackstock, *The Strategy of Subversion: Manipulating the Politics of Other Nations*, Quadrangle Books, Chicago, 1964, s. 56.

¹⁰ Akta FBI (COINTELPRO), FBI Records: The Vault, <https://vault.fbi.gov/cointel-pro?> [dostęp: 20.03.2024].

¹¹ R. Salper, *U.S. Government Surveillance and the Women's Liberation Movement, 1968–1973: A Case Study*, „Feminist Studies” 2008, vol. 34, nr 3, s. 431–455; *The Women's Liberation Movement and COINTELPRO*, <https://www.freedomarchives.org/Documents/Curr%20C101/Cointelpro%20and%20Women's%20Liberation.pdf> [dostęp: 14.03.2024].

Raport Komisji Senackiej Franka Churcha¹² podkreśla, że te „nazwy programów FBI nie powinny być przyjmowane bezkrytycznie. Sugerują precyzję definicji oraz precyzyjny wybór celu działań, co jednak nie miało miejsca”, np. „według funkcjonariusza nadzorującego program „Grupa Czarnych Nacjonalistów”, obejmował on «ogromną liczbę organizacji, których dzisiaj moglibyście nie określić jako czarnych nacjonalistów, ale rzeczywiście były one głównie czarne»¹³. Np. „pokojowa Konferencja Przywódców Chrześcijańskich Południa została włączona do «Grupy Nienawiści Czarnych Nacjonalistów»¹⁴, co więcej „nikt w Biurze nie potrafił zdefiniować «Nowej Lewicy»¹⁵. Faktyczne cele zostały wybrane ze znacznie szerszej grupy, niż wskazywałyby na to nazwy programów. Program „Komunistyczna Partia USA” był skierowany nie tylko przeciwko członkom partii komunistycznej, ale także przeciwko osobom wspierającym Krajowy Komitet ds. Zniesienia Komisji ds. Działalności Antyamerykańskiej w Izbie Reprezentantów¹⁶ oraz przywódcom grup ds. praw obywatelskich (rzekomo pozostających pod wpływem komunistów) lub po prostu wobec tych, którzy nie byli antykomunistami¹⁷. Program „Socialistyczna Partia Robotnicza” (Socialists Workers Party, SWP) obejmował też uczestników antywojennych demonstracji spoza SWP, które były współsponsorowane przez SWP lub Sojusz Młodych Socjalistów (The Young Socialist Alliance, YSA)¹⁸. Program „Grupa Nienawiści Czarnych Nacjonalistów” miał za cel szereg organizacji, od Czarnych Panter, przez Pokojowy Komitet Koordynacyjny Studentów (The Student Nonviolent Coordinating Committee, SNCC)¹⁹, po Pokojową Konferencję Przywódców Chrześcijan Południa²⁰ i obejmował większość grup afroamerykańskich studentów²¹. Program „Nowa Lewica” miał zasięg od Studentów na rzecz Demokratycznego Społeczeństwa (Students for a Democratic Society, SDS) po Międzyuczelniany Komitet ds. Debaty na temat Polityki Zagranicznej (*Inter-University Committee for Debate on Foreign Policy*), od Antioch College („awangarda Nowej Lewicy”) po Wolny Uniwersytet Nowego Meksyku i inne alternatywne szkoły²²

¹² Supplementary Detailed Staff Reports On Intelligence Activities And The Rights Of Americans, Book III, *op. cit.*, s. 4–5.

¹³ *Ibidem*, s. 4.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ The National Committee to Abolish the House Committee on Un-American Activities, zob. *Committee to Abolish HUAC Holds First National Convention*, Today in Civil Liberties History, <https://todayinclh.com/?event=committee-to-abolish-huac-holds-first-national-convention> [dostęp: 17.03.2024].

¹⁷ Supplementary Detailed Staff Reports On Intelligence Activities And The Rights Of Americans, Book III, *op. cit.*, s. 5.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

oraz od podziemnych publikacji po studentów protestujących przeciwko uniwersyteckiej cenzurze²³.

Jak wspomniano powyżej, pierwszy program realizowany przez FBI w ramach COINTELPRO był skierowany przeciwko Komunistycznej Partii USA²⁴. Działanie zostało zapoczątkowane memorandum dyrektora J. Edgara Hoovera do wybranej grupy urzędników kontrwywiadu i bezpieczeństwa wewnętrznego FBI w dniu 28 sierpnia 1956 r. W dokumencie polecono stworzenie pozaprawnych „programów działania” mających na celu zapobieżenie „uzyskaniu [przez CPUSA] wpływu na masy, zdolności do wywoływania kontrowersji prowadzących do zamieszania i braku jedności, penetracji określonych kanałów życia amerykańskiego, w których kształtuje się opinia publiczna, oraz szpiegostwu i sabotażowi”²⁵. Z wyjątkiem dwóch ostatnich obszarów, które wydają się dodane niemal pro forma, wszystkie założone cele „COINTELPRO-CPUSA” dotyczyły legalnej organizacji oraz działalności zgodnej z przepisami prawa. Celem przedsięwzięć było zatem rozbicie lub zniszczenie CPUSA jako podmiotu politycznego, a nie przestępczego. Taktyka działań FBI w stosunku do partii komunistycznej obejmowała m.in. nękanie anonimowymi rozmowami telefonicznymi i kontrolami Urzędu Skarbowego. Stworzono również dokumentację, która doprowadziła do wewnętrznego podziału amerykańskich komunistów²⁶. Dowodem na inwigilację innych ruchów i organizacji jest notatka Federalnego Biura Śledczego z 2 października 1956 r., w której J.E. Hoover polecał wzmocnić nadzór Biura nad „czarnymi działaczami” na rzecz praw obywatelskich. Terenowe biura FBI otrzymały ostrzeżenie, że CPUSA stara się zinfiltrować niniejsze organizacje²⁷.

²³ Zob. FBI Records: The Vault, <https://vault.fbi.gov/search?SearchableText=cointelpro> [dostęp: 18.03.2024].

²⁴ U.S. Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, Intelligence Activities and the Rights of Americans, Book II, 94th Congress, 2d Session, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C. 1976, s. 14, https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/94755_II.pdf [dostęp: 28.03.2024].

²⁵ U.S. Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, Hearings on Intelligence Activities, Vol. 6, The Federal Bureau of Investigation, 94th Congress, 1st Session, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C. 1975, s. 372–376

²⁶ William C. Sullivan opisał wrobienie przywódcy partii Williama Albertsona w dokumencie z dnia 30.06.1964 r.: „Moje memorandum z dnia 6/12/64 [12.06.1964] zostało zatwierdzone, co pozwoliło na wyjątkową operację kontrwywiadu obliczoną na rzucenie podejrzeń na członka Komitetu Narodowego Partii Komunistycznej i sekretarza wykonawczego Organizacji Okręgu Nowego Jorku, W. Albertsona. Naszą intencją było postawienie Albertsona w sytuacji nie do pozazdroszczenia: podejrzanego o bycie informatorem FBI poprzez wykorzystanie fałszywego raportu, przygotowanego przez nasze laboratorium, napisanego odręcznie piśmem Albertsona na papierze, którego używał, długopisem tego samego rodzaju, jakiego używa”, zob. *FBI HQ file 65-38100 – covering period from July 1951 through December 1990*, <https://archive.org/details/ALBERTSONWilliamHQ6538100/mode/2up> [dostęp: 23.03.2024]; szerzej zob. T. Weiner. *Enemies: A History of the FBI*, Random House, New York 2012.

²⁷ *Ibidem*, s. 198.

Celem działań FBI realizowanych w ramach COINTELPRO były nie tylko organizacje, lecz także liderzy rozpracowywanych ruchów. W 1956 r. Hoover wystosował list otwarty, w którym potępił doktora Theodore'a Roosevelta Masona Howarda, chirurga, przedsiębiorcę, działacza na rzecz praw obywatelskich, który skrytykował bierność FBI w rozwiązaniu spraw morderstw George'a W. Lee²⁸, Emmetta L. Tilla²⁹ i innych Afroamerykanów – zbrodni popełnionych na południu USA³⁰. Gdy w 1957 r. założono Konferencję Przywódców Chrześcijańskich Południa (Southern Christian Leadership Conference, SCLC), afroamerykańską organizację praw obywatelskich, FBI niemal natychmiast zaczęło monitorować i atakować tę grupę, skupiając się na jej przywódcach, szczególnie Martinie Lutherze Kingu Jr.³¹. Hoover nakazał agentom FBI „ujawnianie, zakłócanie, dyskredytowanie oraz neutralizowanie” działalności tych ruchów, a zwłaszcza ich przywódców³². Warto zauważyć, że prokurator generalny Robert F. Kennedy osobiście autoryzował niektóre przedsięwzięcia COINTELPRO, np. wydając pisemną zgodę na podsłuch telefonów Martina Luthera Kinga³³. Po marszu na Waszyngton w 1963 r.³⁴ Hoover wskazał Kinga jako główny cel COINTELPRO³⁵. Gdy King rozpoczął krytykę FBI za brak wystarczającej reakcji na działania (przemoc) zwolenników białej supremacji, Hoover publicznie nazwał Kinga „najbardziej znanym kłamcą” w Stanach

²⁸ George Wesley Lee – przywódca ruchu praw obywatelskich. Zamordowany w 1955 r.

²⁹ Emmett Louis Till – wprowadzony i zlinchowany w Missisipi w 1955 r., zob. D.L. Brown, *Emmett Till's mother opened his casket and sparked the civil rights movement*, The Washington Post, 12.07.2018, <https://www.washingtonpost.com/news/retropolis/wp/2018/07/12/emmett-tills-mother-opened-his-casket-and-sparked-the-civil-rights-movement> [dostęp: 21.03.2024].

³⁰ D.T. Beito, L.R. Beito, *Black Maverick: T.R.M. Howard's Fight for Civil Rights and Economic Power*, University of Illinois Press, Urbana, 2009, s. 148, 154–159.

³¹ T. Weiner, *op. cit.*, s. 200.

³² *COINTELPRO Revisited – Spying & Disruption*, FBI Domestic Intelligence Activities, <https://www.whatreallyhappened.com/RANCHO/POLITICS/COINTELPRO/COINTELPRO-FBI.docs.html> [dostęp: 21.03.2024].

³³ B. Hersh, *Bobby and J. Edgar: The Historic Face-Off Between the Kennedys and J. Edgar Hoover That Transformed America*, Basic Books, New York 2007.

³⁴ Marsz na Waszyngton na rzecz Pracy i Wolności (March on Washington for Jobs and Freedom), znany również jako Marsz na Waszyngton lub Wielki Marsz na Waszyngton, odbył się w Waszyngtonie 28 sierpnia 1963 r. Uczestnicy orędowali za prawami obywatelskimi i gospodarczymi Afroamerykanów. Podczas marszu ostatni mówca, dr Martin Luther King Jr., stojąc przed pomnikiem Lincolna, wygłosił swoje historyczne przemówienie „Mam marzenie”, w którym wezwał do położenia kresu rasizmowi i segregacji rasowej. Zob. M.L. King III, *Still striving for MLK's dream in the 21st century*, The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/08/24/AR2010082405003.html> [dostęp: 23.03.2024].

³⁵ William C. Sullivan napisał: „W świetle potężnej demagogicznej przemowy Kinga... Musimy go teraz oznaczyć, jeśli nie zrobiliśmy tego wcześniej, jako najniebezpieczniejszego Murzyna dla przyszłości narodu, z punktu widzenia komunizmu, i bezpieczeństwa narodowego”, T. Weiner, *op. cit.*, s. 235.

Zjednoczonych³⁶. W ramach rozpracowywania i dyskredytowania Kinga, oprócz realizacji różnorodnych przedsięwzięć, np. podsłuchów telefonicznych i pomieszczeń, w 1964 r. FBI wysłało do Kinga co najmniej jeden anonimowy list zachęcający go do popełnienia samobójstwa³⁷. W tym samym okresie celem programu był także Malcolm X³⁸. Choć rzecznik FBI zaprzeczył, jakoby FBI było „bezpośrednio” zaangażowane w morderstwo Malcolma X w 1965 r., udokumentowano, że Biuro pracowało nad „poszerzeniem różnic” między Malcolmem X a Elijah Muhammadem³⁹ poprzez infiltrację i „wywoływanie debaty wewnątrz organizacji”, rozsiewanie plotek oraz inne działania mające na celu podsycanie wewnętrznych sporów, które ostatecznie doprowadziły do zabójstwa Malcolma X⁴⁰.

Dokumenty COINTELPRO ukazują liczne przypadki udziału FBI w utrudnianiu i zakłócaniu protestów przeciwko wojnie w Wietnamie⁴¹. Działania obejmowały promowanie podziałów wśród sił antywojennych i zachęcanie do przemocy⁴².

³⁶ T. Branch, *Pillar of Fire: America in the King Years 1963–1965*, Simon & Schuster, New York 1999, s. 524–529.

³⁷ Anonimowy list i paczka zostały dostarczone 21 listopada 1964 r. List był częścią operacji FBI przeciwko Kingowi. Choć nazywa się go „listem samobójczym”, to bezpośrednio nie wzywa on Kinga do samobójstwa, jednakże King tak zinterpretował jego treść i zamiary nadawcy. List ujawniono w 2014 r. Zob. *What an Uncensored Letter to M.L.K. Reveals*, The New York Times, <https://www.nytimes.com/2014/11/16/magazine/what-an-uncensored-letter-to-mlk-reveals.html> [dostęp: 23.03.2024]. Paczka zawierała nagrania audio uzyskane z podsłuchu telefonu Kinga i podsłuchów w jego pokojach hotelowych prowadzonych przez dwa lata. Taśma dokumentowała zachowania i preferencje seksualne Kinga. Przesyłka powstała dwa dni po ogłoszeniu przyznania Kingowi Pokojowej Nagrody Nobla. Gdy King nie zastosował się do sugestii zawartych w liście, zastępca dyrektora FBI, Cartha D. DeLoach, rozpoczął kampanię medialną, udostępniając transkrypcję z nagrań różnym organizacjom informacyjnym – otrzymały ją m.in. Newsweek i Newsday. Zob. W. Churchill, J. Vander Wall, *The COINTELPRO Papers: Documents from the FBI's Secret Wars Against Dissent in the United States*, South End Press, Boston 1990, https://wzukusers.storage.googleapis.com/user-18715314/documents/56a91f-8ca91fcT3fmKp8/Cointelpro_Papers.pdf [dostęp: 13.03.2024].

³⁸ Malcolm X – amerykański muzułmanin i działacz na rzecz praw człowieka. Zamordowany 21 lutego 1965 r. w Nowym Jorku.

³⁹ Elijah Muhammad – amerykański przywódca religijny, który stał na czele Narodu Islamu (Nation of Islam, NOI) od 1934 r. aż do swojej śmierci w 1975 r.

⁴⁰ T. Branch, *op. cit.*, s. 243.

⁴¹ Demonstracje przeciwko zaangażowaniu Stanów Zjednoczonych w wojnę w Wietnamie rozpoczęły się w 1965 r. Sprzeciw w ciągu kilku następnych lat przekształcił się w szeroki ruch społeczny.

⁴² Istnieje co najmniej jeden przypadek, w którym FBI próbowało doprowadzić do fizycznych obrażeń członka SWP. Dotyczy to kandydata partii na prezydenta z 1968 r., Freda Halsteada, który włączył do swojej kampanii wizytę u żołnierzy amerykańskich w Wietnamie. W notatce z dnia 23 lipca 1968 r. zaproponowano, aby Biuro umieściło podżegające informacje w prasie wojskowej z myślą, że może to spowodować fizyczne ataki żołnierzy na Halsteada. Przedsięwzięcie zatwierdzono 25 lipca. Nic nie wskazuje na to, aby personel wojskowy zareagował w pożądanym sposób. Zob. W. Churchill, J. Vander Wall, *op. cit.*, s. 57; zob. N. Blackstock, *COINTELPRO: The FBI's Secret War on Political Freedom*, Pathfinder, New York 1975, s. 111.

W lipcu i sierpniu 1967 r. FBI rozpoczęło kampanię „COINTELPRO-BLACK HATE”, która skupiała się na kilku organizacjach, do których należały m.in.: Pokojowy Komitet Koordynacyjny Studentów (SNCC), Ruch Akcji Rewolucyjnej (Revolutionary Action Movement, RAM), Kongres Równości Rasowej (Congress of Racial Equality, CORE)⁴³. W ramach realizowanych przedsięwzięć, FBI ustanowiło Program Informatorów Getta⁴⁴ i zaleciło biurom terenowym, aby „zakłócały, błędnie kierowały, dyskredytowały lub w inny sposób neutralizowały działalność «czarnych» organizacji nacjonalistycznych”⁴⁵.

Prowadzone działania obejmowały m.in. dyskredytowanie celów poprzez operacje psychologiczne⁴⁶, oczernianie osób i grup za pomocą sfałszowanych dokumentów i umieszczanie fałszywych doniesień w mediach, bezprawne więzienie, przemoc i zabójstwa⁴⁷. Przykładem operacji prowadzonych w ramach COINTELPRO mogą być działania realizowane w stosunku do przywódców Partii Czarnych Panter⁴⁸, którzy

⁴³ *FBI Files on Black Extremist Organizations, Part 1: COINTELPRO Files on Black Hate Groups and Investigation of the Deacons for Defense and Justice*, https://web.archive.org/web/20130603094342/http://cisupa.proquest.com/ksc_assets/catalog/101095_FBIblackExtrOrgsPt1COINTELPRO.pdf [dostęp: 24.03.2024].

⁴⁴ Program Informatorów Getta (Ghetto Informant Program, GIP) był operacją wywiadowczą prowadzoną przez FBI w latach 1967–1973. Jego celem było zbieranie informacji dotyczących zamieszek i niepokojów społecznych. FBI wykorzystało ponad 7000 osób do infiltracji biednych, czarnych społeczności w USA. Wykorzystywano takie osoby jak „właściciel sklepu ze słodyczami lub fryzjer” na terenie getta. GIP działał bez nadzoru sądów i Kongresu. Informatorzy monitorowali „kluczowych czarnych ekstremistów”, takich jak Martin Luther King Jr., Malcolm X, Elijah Muhammad. Zob. G. McKnight, *The Last Crusade: Martin Luther King, Jr., the FBI, and the Poor People's Campaign*, Westview Press, Boulder, CO 1998, s. 22–24; S. Booker, *Key Black Extremists' Stalked, Wiretapped, Harassed by FBI: Report*, „Jet”, 17.06.1976, https://books.google.pl/books?id=UMADAAAAMBAJ&dq=ghetto+informant+program&pg=PA22&redir_esc=y#v=onepage&q=ghetto%20informant%20program&f=false [dostęp: 24.03.2024]; U.S. Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, *The Use of Informants in FBI Domestic Intelligence Investigations*, 23.04.1976, s. 228, 253, 254, <https://sites.google.com/site/cointelprodocs/the-use-of-informants-in-fbi-intelligence-investigations> [dostęp: 24.03.2024].

⁴⁵ *The FBI Sets Goals for COINTELPRO*, Social History for Every Classroom, <https://shcc.ashp.cuny.edu/items/show/814> [dostęp: 25.03.2024].

⁴⁶ Supplementary Detailed Staff Reports On Intelligence Activities And The Rights Of Americans, Book III, *op. cit.*, s. 5.

⁴⁷ K. Walby, J. Monaghan, *Private Eyes and Public Order: Policing and Surveillance in the Suppression of Animal Rights Activists in Canada*, [w:] *Rethinking Society in the 21st Century*, red. K. Bezanson, M. Webber, Canadian Scholars, Toronto 2016, s. 148; M.W. Swearingen, *FBI Secrets: An Agent's Exposé*, South End Press, Boston 2016.

⁴⁸ Byli to Fred Hampton, Mark Clark, Zayd Shakur, Geronimo Pratt, Mumia Abu-Jamal i Marshall Conway. Zob. FBI Records: The Vault, <https://vault.fbi.gov/cointel-pro/cointel-pro-black-extremists/cointelpro-black-extremists-part-07-of-1/view>, <https://vault.fbi.gov/cointel-pro/cointel-pro-black-extremists/cointelpro-black-extremists-part-12-1/view>, <https://vault.fbi.gov/cointel-pro/cointel-pro-black-extremists/cointelpro-black-extremists-part-13-1/view>

byli celem operacji od 1969 r.: „neutralizowano” ich poprzez zamachy, publiczną dyskredytację lub fałszywe oskarżenia o przestępstwa⁴⁹. W tym przypadku typowe taktyki stosowane przez COINTELPRO obejmowały krzywoprzysięstwo, nękanie i zastraszanie świadków oraz zatajanie dowodów⁵⁰.

Nielegalna inwigilacja – tajne wejścia/przeszukania

Przed 1966 r. FBI przeprowadziło ponad dwieście tajnych wejść/przeszukań⁵¹ w celach wywiadowczych innych niż instalacja podsłuchów – było to fizyczne przeszukiwanie obiektu, fotografowanie lub przejmowanie dokumentów. Od 1960 r. FBI przeprowadziło ponad pięćset „nielegalnych”⁵² instalacji urządzeń podsłuchowych

-09-of-1/view [dostęp: 20.03.2024]. FBI „spiskowało” z policją wielu amerykańskich miast, aby zachęcać ją do nalotów na domy członków Czarnych Panter. 4 grudnia 1969 r. policja zabiła przewodniczącego Chicagowskiej Partii Czarnych Panter Freda Hamptona. To, czy FBI usankcjonowało jego zabójstwo, pozostaje nieudowodnione. Przed śmiercią Hamptona wieloletni infiltrator William O’Neal udostępnił zespołowi COINTELPRO plany jego mieszkania. Następnie podał Hamptonowi dawkę sekobarbitalu, która spowodowała, że Hampton stracił przytomność podczas nalotu na jego dom. Zob. W. Churchill, J. Vander Wall, *op. cit.*; E. Brown, *A Taste of Power: A Black Woman’s Story*, Doubleday, New York 1992, s. 204–206.

⁴⁹ Elmer „Geronimo” Pratt, przywódca Partii Czarnych Panter, spędził 27 lat w więzieniu, zanim Sąd Najwyższy Kalifornii uniewinnił go w sprawie morderstwa. Stając przed sądem, agent FBI zeznał, że według niego Pratt został wrobiony, ponieważ zarówno FBI, jak i policja Los Angeles wiedziały, że nie było go w okolicy w momencie morderstwa, zob. B.D. Ayres Jr., *Former Black Panthers Leader Is Freed on Bail*, *The New York Times*, 11.06.1997, <https://www.nytimes.com/1997/06/11/us/former-black-panthers-leader-is-freed-on-bail.html> [dostęp: 26.03.2024].

⁵⁰ L.M. Corrigan, *Prison Power: How Prison Influenced the Movement for Black Liberation*, University Press of Mississippi, Jackson, MS 2016, s. 86–88.

⁵¹ *Black bag operations/black bag jobs* – tajne wejścia (bez wiedzy właściciela) do pomieszczeń w celu uzyskania informacji na potrzeby operacji wywiadowczych. Niektóre taktyki, techniki i procedury obejmują otwieranie zamków, pokonywanie zabezpieczeń, pobieranie odcisków palców, fotografowanie określonych przedmiotów, instalowanie elementów nadzoru elektronicznego (audio i wideo) itp. Zob. U.S. Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, *Warrantless Surreptitious Entries: FBI „Black Bag” Break-ins And Microphone Installations*, <https://sites.google.com/site/cointelprodocs/warrantless-surreptitious-entries-fbi-black-bag-break-ins-and-microphone-installations#n18> [dostęp: 25.03.2024].

⁵² Legalność tajnych wejść dokonywanych bez nakazu w celach wywiadowczych była wysoce wątpliwa. Urzędnik FBI, który w latach 60. XX w. zarządzał niejawnymi operacjami tajnych wejść wyraził opinię, że są one „w sposób oczywisty nielegalne”, mimo że memorandum z 1954 r. prokuratora generalnego Herberta Brownella do J. Edgara Hoovera nadało tajnym wejściom rangę prawną. Memorandum from William C. Sullivan to C.D. DeLoach, 7/19/66. This memorandum was written by Section Chief F.J. Baumgardner and approved on Sullivan’s behalf by his principal deputy, J.A. Sizoo, Memorandum from Brownell to Hoover, 5/20/54, [za:] Supplementary Detailed Staff Reports On Intelligence Activities And The Rights Of Americans, Book III, *op. cit.*, s. 356.

w ramach prowadzonych operacji kontrwywiadowczych. Chociaż kilku prokuratorów generalnych było świadomych praktyk FBI polegających na dokonywaniu włamań w celu zainstalowania elektronicznych urządzeń podsłuchowych, nic nie wskazuje na to, aby FBI informowało któregośkolwiek prokuratora generalnego o realizacji niniejszych przedsięwzięć. Stosowano procedurę „Do Not File”, zgodnie z którą większość dokumentów dotyczących tajnych wejść została zniszczona po realizacji przedsięwzięcia. Liczba dyskutowanych przedsięwzięć spadła po tym, jak J.E. Hoover zakazał ich realizacji w 1966 r. W 1970 r. zaproponowano złagodzenie ograniczeń dotyczących stosowania m.in. tajnego wejścia. Hoover sprzeciwił się tej propozycji, chociaż wyraził chęć przestrzegania zaleceń, jeśli będą realizowane za wiedzą Prokuratora Generalnego⁵³.

Od 1942 r. do kwietnia 1968 r. FBI identyfikowało dwie kategorie celów, w stosunku do których realizowano tajne wejście/przeszukanie: grupy i osoby powiązane z zagranicznym wywiadem i działaniami szpiegowskimi oraz krajowe organizacje wywrotowe i białe grupy nienawiści⁵⁴. W podsumowaniu rezultatów przedsięwzięć zrealizowanych przez FBI przeciwko grupom krajowym czytamy: „Wielokrotnie udało nam się uzyskać materiały utrzymywane w ścisłej tajemnicy i ściśle strzeżone przez grupy i organizacje wywrotowe, które dotyczyły list członków oraz list mailingowych tych organizacji⁵⁵”. W tym samym dokumencie przywołano rezultaty tajnego przeszukania przeprowadzonego w ramach rozpracowania Ku Klux Klanu: „Dzięki operacji uzyskaliśmy akta będące w posiadaniu trzech wysokich rangą urzędników organizacji. [...] Te zapisy dały nam pełne informacje dotyczące członków i finansów oraz działalności Ku Klux Klanu, które skutecznie wykorzystywaliśmy do skłócenia organizacji i w rzeczywistości doprowadzenia niemal do jej rozpadu⁵⁶”. Kolejnym przykładem organizacji, przeciwko której prowadzono tajne przeszukania/wejścia, jest Socjalistyczna Partia Robotnicza, która w latach 1960–1966 stała się obiektem 92 „włamań”⁵⁷.

⁵³ Memorandum from J. Edgar Hoover to Attorney General Mitchell, 27.07.1970, za: *ibidem*, s. 355.

⁵⁴ Memorandum from the FBI to the Select Committee, 23.09.1975, s. 1. FBI sporządziło listę krajowych organizacji wywrotowych, które miały być celami tajnych wejść. Lista powstała na podstawie „wiedzy agentów specjalnych, którzy mieli informacje o takich działaniach, oraz przeglądu akt zidentyfikowanych na podstawie tych informacji”, za: *ibidem*, s. 360.

⁵⁵ Memorandum from W.C. Sullivan to C. D. DeLoach, 19.07.1966, s. 2, za: *ibidem*, s. 360.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ Sixth Supplementary Response to Requests for Production of Documents of Defendant Director of the Federal Bureau of Investigations, Socialist Workers Party, et al., v. Attorney General, et al., 73 Civ. 3160 (S.D.N.Y.), 24.03.1976, za: *ibidem*, s. 361.

Zakończenie programu

Jak wspomniano we Wprowadzeniu, program COINTELPRO był tajny do 8 marca 1971 r., kiedy został ujawniony przez Komisję Obywatelską do Zbadania Działań FBI. Rok później dyrektor J. Edgar Hoover oświadczył, że scentralizowany program COINTELPRO dobiegł końca i że wszystkie przyszłe operacje kontrwywiadu będą rozpatrywane i realizowane indywidualnie⁵⁸.

W 1976 r. Komisja Specjalna Senatu Stanów Zjednoczonych do Badania Działań Rządowych w odniesieniu do Działalności Wywiadowczej, powszechnie nazywana „Komisją Churcha”, wszczęła szeroko zakrojone śledztwo w sprawie FBI i COINTELPRO. Raport końcowy komisji jednoznacznie potępił postępowanie społeczności wywiadowczej w jej operacjach krajowych⁵⁹. Dochodzenie przeprowadzone przez Komisję wykazały, że działania COINTELPRO przekroczyły ustawowe granice działalności FBI i naruszyły konstytucyjne gwarancje wolności słowa i zrzeszania się. W raporcie końcowym Komisji Churcha stwierdzono m.in.: „Rząd często podejmował tajną inwigilację obywateli na podstawie ich przekonań politycznych, nawet jeśli te przekonania nie stwarzały zagrożenia przemocą lub nielegalnymi działaniami w imieniu wrogiego obcego mocarstwa. Rząd, działając głównie za pośrednictwem tajnych i stronnicy informatorów, ale także stosując inne techniki, takie jak podsłuchy i włamania, uzyskał ogromne ilości informacji o życiu osobistym oraz poglądach obywateli amerykańskich. Dochodzenia w sprawie grup uznawanych za potencjalnie niebezpieczne – a nawet grup podejrzanych o współpracę z potencjalnie niebezpiecznymi organizacjami – trwają od dziesięcioleci, mimo że grupy te nie angażowały się w działalność niezgodną z prawem. Grupy i jednostki były ofiarami ataków, represji i nękania ze względu na ich poglądy polityczne, przekonania i styl życia. Dochodzenia opierały się na niejasnych standardach, których zakres sprawiał, że nadmierne zbieranie danych było nieuniknione. [...] Urzędnicy rządowi – w tym ci, których głównym obowiązkiem jest egzekwowanie prawa – przez długi czas naruszali lub ignorowali prawo oraz opowiadali się za swoimi uprawnieniami do łamania prawa. [...] Większość spraw związanych z wywiadem krajowym nie dotarła do sądów, a w przypadkach, w których dotarły do sądów, wymiar sprawiedliwości niechętnie się nimi zajmował”⁶⁰.

⁵⁸ T. Weiner, *op. cit.*, s. 293.

⁵⁹ Zob. U.S. Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, *Intelligence Activities and the Rights of Americans*, Book II, *op. cit.*, s. 10.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 5–6.

Podsumowanie

Mając na uwadze specyfikę działań FBI opisaną w niniejszym artykule stwierdzić należy, że przy „odpowiednich” uwarunkowaniach i argumentacji, co w analizowanym przypadku oznacza powoływanie się na szeroko rozumiane zapewnienie bezpieczeństwa narodowego, nawet w demokratycznych społeczeństwach możliwe jest prowadzenie przez służby kontrwywiadowcze nielegalnych operacji, szczególnie wtedy, gdy działania te są objęte klauzulą tajności.

Służby kontrwywiadowcze oprócz standardowych dla tych organizacji czynności operacyjnych – tajnych przeszukań, instalacji urządzeń podsłuchowych itp., które były stosowane niezgodnie z obowiązującymi procedurami – co najmniej godziły się na realizowanie przedsięwzięć spoza prawnie określonego katalogu ich uprawnień: fałszywych oskarżeń o popełnienie przestępstwa, krzywoprzysięstwa, nękania, zatajania dowodów itp.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że w analizowanym przypadku ujawnienie programu COINTELPRO było spowodowane działaniem grupy aktywistów. W konsekwencji rozpoczęło się dochodzenie w tej sprawie prowadzone przez Komisję Churcha, która uzyskała dowody na łamanie prawa przez Federalne Biuro Śledcze, w tym prowadzenie masowej inwigilacji. Warto zauważyć, że działania Komisji Obywatelskiej do Zbadania Działań FBI najprawdopodobniej nie doprowadziłyby do uzyskania pełnej wiedzy o skali oraz zakresie naruszania prawa przez służby kontrwywiadowcze, gdyby nie upublicznienie wiedzy o COINTELPRO przez niezależne media.

Można postawić hipotezę, że zorganizowani obywatele i niezależne media mogą wpływać na właściwe działanie służb specjalnych, m.in. poprzez ujawnianie przypadków łamania prawa przez te służby, a przez to – zapobieganie takim działaniom zarówno w bieżącej, jak i planowanej działalności operacyjnej. Istotnym czynnikiem jest tu odpowiednia reakcja organów ustawowo nadzorujących działalność służb specjalnych w przypadku ujawnienia przez osoby trzecie zdarzeń takich, jak opisane w artykule.

Bibliografia

- Ayres B.D., Jr., *Former Black Panthers Leader Is Freed on Bail*, The New York Times, 11.06.1997, <https://www.nytimes.com/1997/06/11/us/former-black-panthers-leader-is-freed-on-bail.html> [dostęp: 26.03.2024].
- Beito D.T., Beito L.R., *Black Maverick: T.R.M. Howard's Fight for Civil Rights and Economic Power*, University of Illinois Press, Urbana 2009.
- Betty Medsger, *Investigating Power*, <https://investigatingpower.org/betty-medsger> [dostęp: 17.03.2024].
- Blackstock N., *COINTELPRO: The FBI's Secret War on Political Freedom*, Pathfinder, New York 1975.

- Blackstock P.W., *The Strategy of Subversion: Manipulating the Politics of Other Nations*, Quadrangle Books, Chicago 1964.
- Booker S., *Key Black Extremists' Stalked, Wiretapped, Harassed by FBI: Report*, „Jet”, 17.06.1976, https://books.google.pl/books?id=UMADAAAAMBAJ&dq=ghetto+informant+program&pg=PA22&redir_esc=y#v=onepage&q=ghetto%20informant%20program&f=false [dostęp: 24.03.2024].
- Branch T., *Pillar of Fire: America in the King Years 1963–1965*, Simon & Schuster, New York 1999.
- Brown D.L., *Emmett Till's mother opened his casket and sparked the civil rights movement*, The Washington Post, 12.07.2018, <https://www.washingtonpost.com/news/retropolis/wp/2018/07/12/emmett-tills-mother-opened-his-casket-and-sparked-the-civil-rights-movement> [dostęp: 21.03.2024].
- Brown E., *A Taste of Power: A Black Woman's Story*, Doubleday, New York 1992.
- Carmines E.G., Layman G.C., *Issue Evolution in Postwar American Politics*, [w:] *Present Discontents: American Politics in the Very Late Twentieth Century*, red. B.E. Shafer, Chatham House Publishers, Chatham, NJ 1997.
- Churchill W., Vander Wall J., *The COINTELPRO Papers: Documents from the FBI's Secret Wars Against Dissent in the United States*, South End Press, Boston 1990, https://wzukusers.storage.googleapis.com/user-18715314/documents/56a91f8ca91fcT3fmKp8/Cointelpro_Papers.pdf [dostęp: 13.03.2024].
- COINTELPRO Revisited – Spying & Disruption*, FBI Domestic Intelligence Activities, <https://www.whatreallyhappened.com/RANCHO/POLITICS/COINTELPRO/COINTELPRO-FBI.docs.html> [dostęp: 21.03.2024].
- Corrigan L.M., *Prison Power: How Prison Influenced the Movement for Black Liberation*, University Press of Mississippi, Jackson, MS 2016.
- FBI Files on Black Extremist Organizations, Part 1: COINTELPRO Files on Black Hate Groups and Investigation of the Deacons for Defense and Justice*, https://web.archive.org/web/20130603094342/http://cisupa.proquest.com/ksc_assets/catalog/101095_FBIBlackExtOrgsPt1COINTELPRO.pdf [dostęp: 24.03.2024].
- FBI HQ file 65-38100 – covering period from July 1951 through December 1990*, <https://archive.org/details/ALBERTSONWilliamHQ6538100/mode/2up> [dostęp: 23.03.2024].
- FBI Records: The Vault, <https://vault.fbi.gov> [dostęp: 20.03.2024].
- The FBI Sets Goals for COINTELPRO*, Social History for Every Classroom, <https://shec.ashp.cuny.edu/items/show/814> [dostęp: 25.03.2024].
- First Amendment*, Legal Information Institute, Cornell Law School, https://www.law.cornell.edu/constitution/first_amendment [dostęp: 18.03.2024].
- Hersh B., *Bobby and J. Edgar: The Historic Face-Off Between the Kennedys and J. Edgar Hoover That Transformed America*, Basic Books, New York 2007.
- Kaufman C., *Ideas for Action: Relevant Theory for Radical Change*, South End Press, Cambridge, MA 2003.
- King M.L. III, *Still striving for MLK's dream in the 21st century*, The Washington Post, <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2010/08/24/AR2010082405003.html> [dostęp: 23.03.2024].
- McKnight G., *The Last Crusade: Martin Luther King, Jr., the FBI, and the Poor People's Campaign*, Westview Press, Boulder, CO 1998.
- Medsker B., *The Burglary: The Discovery of J. Edgar Hoover's Secret FBI*, Alfred A. Knopf, New York 2014.
- Memorandum from W.C. Sullivan to C. D. DeLoach, 19.07/1966.

- Memorandum from J. Edgar Hoover to Attorney General Mitchell, 27.07.1970.
- Memorandum from the FBI to the Select Committee, 23.09.1975.
- The National Committee to Abolish the House Committee on Un-American Activities, zob. *Committee to Abolish HUAC Holds First National Convention*, Today in Civil Liberties History, <https://todayinclh.com/?event=committee-to-abolish-huac-holds-first-national-convention> [dostęp: 17.03.2024].
- Oshinsky D., *Break in*, New York Times, 31.01.2014, <https://www.nytimes.com/2014/02/02/books/review/the-burglary-by-betty-medsger.html> [dostęp: 18.03.2024].
- Salper R., *U.S. Government Surveillance and the Women's Liberation Movement, 1968–1973: A Case Study*, „Feminist Studies” 2008, vol. 34, nr 3, s. 431–455.
- Sixth Supplementary Response to Requests for Production of Documents of Defendant Director of the Federal Bureau of Investigations, Socialist Workers Party, et al., v. Attorney General, et al., 73 Civ. 3160 (S.D.N.Y.), 24.03.1976.
- Supplementary Detailed Staff Reports On Intelligence Activities And The Rights Of Americans Book III, April 23 (under authority of the order of April 14), 1976, U.S. Government Printing Office, Washington, 1976. https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/94755_III.pdf [dostęp: 15.03.2024].
- Swearingin M.W., *FBI Secrets: An Agent's Exposé*, South End Press, Boston 2016.
- U.S. Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities (The Church Committee), <https://www.senate.gov/about/powers-procedures/investigations/church-committee.htm> [dostęp: 16.03.2024].
- U.S. Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, Intelligence Activities and the Rights of Americans, Book II, 94th Congress, 2d Session, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C. 1976, https://www.intelligence.senate.gov/sites/default/files/94755_II.pdf [dostęp: 28.03.2024].
- U.S. Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, Hearings on Intelligence Activities, Vol. 6, The Federal Bureau of Investigation, 94th Congress, 1st Session, U.S. Government Printing Office, Washington, D.C. 1975.
- U.S. Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, The Use of Informants in FBI Domestic Intelligence Investigations, 23.04.1976, <https://sites.google.com/site/cointelprodocs/the-use-of-informants-in-fbi-intelligence-investigations> [dostęp: 24.03.2024].
- Walby K., Monaghan J., *Private Eyes and Public Order: Policing and Surveillance in the Suppression of Animal Rights Activists in Canada*, [w:] *Rethinking Society in the 21st Century*, red. K. Bezanson, M. Webber, Canadian Scholars, Toronto 2016.
- War Resisters League, <https://www.warresisters.org> [dostęp: 16.03.2024].
- Weiner T., *Enemies: A History of the FBI*, Random House, New York 2012.
- What an Uncensored Letter to M.L.K. Reveals*, The New York Times, <https://www.nytimes.com/2014/11/16/magazine/what-an-uncensored-letter-to-mlk-reveals.html> [dostęp: 23.03.2024].
- The Women's Liberation Movement and COINTELPRO*, <https://www.freedomarchives.org/Documents/Curr%20C101/Cointelpro%20and%20Women's%20Liberation.pdf> [dostęp: 14.03.2024].

COINTELPRO – program kontrwywiadowczy FBI z lat 1956–1971. Założenia, realizacja i ocena przez Komisję Churcha z 1976 roku – wybrane elementy
Streszczenie

Artykuł ukazuje specyfikę operacji kontrwywiadowczych Federalnego Biura Śledczego prowadzonych w ramach programu o kryptonimie COINTELPRO w latach 1956–1971. W opracowaniu scharakteryzowano nielegalne i bezprawne działania FBI podejmowane w stosunku do organizacji legalnie działających na terenie USA oraz ich przywódców. Autor opisuje okoliczności ujawnienia tych operacji, jak również przyczyny ich zakończenia. Opracowanie wskazuje, że nawet w demokratycznych społeczeństwach możliwe jest prowadzenie nielegalnych operacji przez służby kontrwywiadowcze, szczególnie gdy takie działania są objęte klauzulą tajności. Z artykułu wynika, że świadomi i zorganizowani obywatele, jak również niezależne media, mają wpływ na ujawnianie bezprawnych operacji służb specjalnych, a właściwie sprawowana kontrola, w tym przypadku parlamentarna, jest w stanie spowodować zakończenie takiej działalności. Artykuł uzupełnia lukę poznawczą z przedmiotowego obszaru – dotychczas w Polsce nie publikowano artykułów dotyczących działalności FBI w ramach programu COINTELPRO.

Słowa kluczowe: kontrwywiad, FBI, masowa inwigilacja, podsłuch, tajne przeszukiwanie, tajne wejście, organizacje wywrotowe, operacje psychologiczne

*FBI COINTELPRO counterintelligence program of 1956–1971:
Assumptions, implementation, and evaluation by the 1976 Church Committee –
selected elements*

Abstract

This article presents the specificity of the counterintelligence operations of the Federal Bureau of Investigation under the code name COINTELPRO, conducted in the years 1956–1971. The study characterizes the illegal and unlawful activities of the FBI undertaken in relation to organizations legally operating in the USA and their leaders. The author describes the circumstances of the disclosure of these operations, as well as the reasons for their termination. The study indicates that even in democratic societies it is possible for counterintelligence services to conduct illegal operations, especially when these activities are classified. The article shows that conscious and organized citizens (whistleblowers), as well as independent media, have an influence on revealing illegal operations conducted by the secret services, and properly exercised control, in this case parliamentary control, is able to end such activities. The article fills the cognitive gap in the subject area – so far, no articles on the FBI's activities under the COINTELPRO program have been published in Poland.

Keywords: counterintelligence, FBI, mass surveillance, wiretapping, black bag jobs, black bag operations, subversive organizations, psychological operations

Marceli Herman

dr, Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
<https://orcid.org/0009-0004-8709-4632>

Analiza zagrożeń polskiej infrastruktury cybernetycznej w latach 2010–2024.

Część I: Lata 2010–2016

Wprowadzenie

Zagrożenia cybernetyczne polegają na zakłócaniu poprawnego działania infrastruktury państwowej oraz elementów składowych całego systemu bezpieczeństwa państwa. Instytucje i służby dysponujące odpowiednimi narzędziami do przeciwdziałania temu zjawisku nieustannie ewoluują, dostosowując swoje możliwości (prawne, techniczne, kooperacyjne itp.) do minimalizacji skutków tychże ataków bądź ich wczesnego wykrywania i neutralizacji.

Rzeczpospolita Polska jako kraj członkowski Unii Europejskiej, członek struktur bezpieczeństwa zbiorowego NATO, Organizacji Narodów Zjednoczonych, Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Światowej Organizacji Handlu oraz innych, w tym polsko-ukraińskiej współpracy wojskowej, jest narażona na liczne i wszechstronne zagrożenia cybernetyczne, jak również znajduje się w kręgu zainteresowania zewnętrznych podmiotów (ugrupowania hakerskie, służby specjalne itp.). Dlatego w celu optymalizacji bezpieczeństwa cybernetycznego w Polsce konieczne jest wypracowanie zmian o charakterze prawnym, organizacyjnym i technologicznym, zapewniających odpowiednią kooperację poszczególnych elementów systemu bezpieczeństwa państwa i pożądany poziom bezpieczeństwa cyberprze-strzeni oraz jej użytkowników.

W niniejszym artykule przeprowadzono analizę incydentów cybernetycznych oraz poziomu bezpieczeństwa witryn internetowych administracji publicznej, a także wskazano zasadnicze zagrożenia polskiej infrastruktury cybernetycznej w lata 2010–2016 r. Zastosowano porównawcze i statystyczne metody badawcze. Celem publikacji jest zwrócenie uwagi na proces ewolucji i intensyfikacji zagrożeń cybernetycznych, stanowiących problem dla zapewnienia optymalnego i pożądanego poziomu funkcjonowania państwa.

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/881 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie ENISA (Agencji Unii Europejskiej ds. Cyberbezpieczeństwa) definiuje pojęcie cyberbezpieczeństwa jako „działania niezbędne do ochrony sieci i systemów informatycznych, użytkowników takich systemów oraz innych osób przed cyberzagrożeniami”¹. Znacznie szerszy zakres ma definicja opracowana przez National Initiative for Cybersecurity Careers and Studies (NICCS), organizację podległą Cybersecurity and Infrastructure Security Agency (CISA), określająca cyberbezpieczeństwo jako: „strategię, politykę i normy dotyczące zarówno bezpieczeństwa cyberprzestrzeni, jak i działania w niej, obejmujące z jednej strony pełen zakres czynności ukierunkowanych na redukcję zagrożeń, zmniejszenie podatności na nie i odstraszenie, międzynarodowe zaangażowanie, reagowanie na zdarzenia, zaś z drugiej – elastyczną politykę prewencyjną, uwzględniającą odpowiednie operacje w sieci komputerowej, zapewnienie informacji, działania organów ścigania, dyplomacji, wojska, służb wywiadowczych, odnoszące się do bezpieczeństwa i stabilności globalnej infrastruktury informacyjnej i komunikacyjnej”².

Trudności definicyjne sprawiają, że niektóre dokumenty odnoszące się do cyberbezpieczeństwa unikają definiowania tego pojęcia, wskazując mniej lub bardziej jego cel i przedmiot ochrony.

Statystyki zgłoszeń faktycznych oraz potwierdzonych incydentów cybernetycznych w latach 2010–2016

Rządowy Zespół Reagowania na Incydenty Komputerowe CERT.GOV.PL jako podmiot odpowiedzialny za monitorowanie zagrożeń cyberbezpieczeństwa i incydentów komputerowych w roku 2010 odnotował 621 zgłoszeń faktycznych³, natomiast

¹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/881 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie ENISA (Agencji Unii Europejskiej ds. Cyberbezpieczeństwa) oraz certyfikacji cyberbezpieczeństwa w zakresie technologii informacyjno-komunikacyjnych oraz uchylenia rozporządzenia (UE) nr 526/2013 (akt o cyberbezpieczeństwie), Dz.U. L 151 z 7.06.2019, art. 2.

² Z. Chmielewski, *Polityka publiczna w zakresie ochrony cyberprzestrzeni w UE i państwach członkowskich*, „Studia z Polityki Publicznej” 2016, t. 3, nr 2(10), s. 108.

³ Wszystkie zgłoszenia, bez weryfikacji, oficjalnie przyjęte przez Rządowy Zespół Reagowania na Incydenty Komputerowe CERT.GOV.PL.

zakwalifikowanych i potwierdzonych incydentów⁴ było 155⁵. W 2011 r. zaobserwowano nieznaczny wzrost liczby zgłoszeń – 854, z których 249 zakwalifikowano jako incydenty faktyczne⁶. Dużą liczbę zgłoszeń wznoszących w 2012 r. (1168, z czego zakwalifikowanych zostało 457). Ten wzrost był wynikiem protestów internetowych w sprawie ratyfikacji umowy ACTA (Anti-Counterfeiting Trade Agreement)⁷. W roku 2013 widać było tendencję wzrostową liczby otrzymanych zgłoszeń i incydentów. Zarejestrowanych zostało 8817 zgłoszeń, z których 5670 zakwalifikowano jako incydenty⁸. Wzrost liczby zgłoszeń uwarunkowany był zastosowaniem nowych źródeł danych dostarczających informacji o wykrytych zdarzeniach cybernetycznych w sektorze administracji rządowej, co znacznie wzmocniło ich identyfikację, oraz obsługą dużej liczby zgłoszeń przy zastosowaniu platformy N6 (Network Security Incident eXchange)⁹. W 2014 r. zarejestrowano 12 017 zgłoszeń, z czego 7498 zakwalifikowano jako incydenty. Tak duże wartości spowodowane były upublicznieniem informacji o poważnym zagrożeniu cybernetycznym wynikającym z zaistnienia błędów bezpieczeństwa w popularnej bibliotece kryptograficznej OpenSSL, tzw. Heartbleed¹⁰. Wartości rejestrowanych zgłoszeń sukcesywnie wzrastały i tak w 2015 r. Rządowy Zespół Reagowania na Incydenty Komputerowe CERT.GOV.PL zarejestrował łącznie 16 123 zgłoszeń, z których 8914 zakwalifikowano jako faktyczne incydenty¹¹. W 2016 r. odnotowano 19 954 zgłoszenia o potencjalnym wystąpieniu incydentu komputerowego w obszarze kompetencyjnym Zespołu, jednak faktyczne naruszenie bezpieczeństwa teleinformatycznego wystąpiło w 9288 przypadkach¹².

⁴ Zweryfikowane i potwierdzone incydenty.

⁵ Rządowy Zespół Reagowania na Incydenty Komputerowe CERT.GOV.PL [dalej: CERT.GOV.PL], *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2010 r.*, Warszawa 2011, s. 7, <https://csirt.gov.pl/download/3/121/Analizaroczna2010.pdf> [dostęp: 11.03.2024].

⁶ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2011 r.*, Warszawa 2012, s. 7, <https://csirt.gov.pl/download/3/137/Raportroczny2011.pdf> [dostęp: 11.03.2024].

⁷ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2012 r.*, Warszawa 2013, s. 5, <https://csirt.gov.pl/download/3/158/RaportostaniebezpieczenstwacyberprzestrzeniRPw2012roku.pdf> [dostęp: 11.03.2024].

⁸ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2013 r.*, Warszawa 2014, s. 5, <https://csirt.gov.pl/download/3/165/RaportostaniebezpieczenstwacyberprzestrzeniRPw2013roku.pdf> [dostęp: 11.03.2024].

⁹ Dzięki tej usłudze przedsiębiorstwa i instytucje są informowane o problemach bezpieczeństwa w ich infrastrukturze cybernetycznej, w postaci: infekcji szkodliwym oprogramowaniem, hostowania szkodliwej treści (np. phishing) czy podatności w aplikacjach internetowych, zob. *n6*, CERT Polska, <https://cert.pl/n6> [dostęp: 09.02.2024].

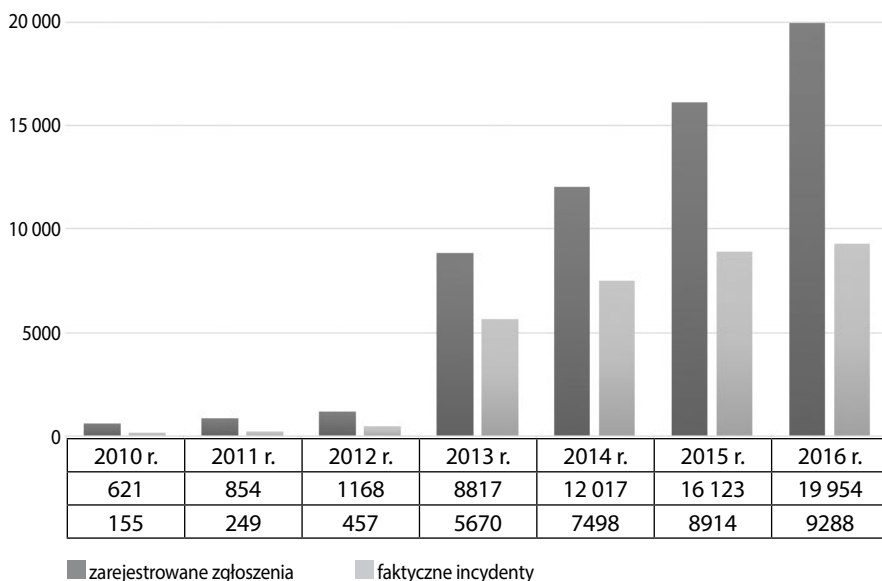
¹⁰ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w roku 2014*, Warszawa 2015, s. 6, <https://csirt.gov.pl/download/3/172/RaportostaniebezpieczenstwacyberprzestrzeniRPw2014roku.pdf> [dostęp: 11.03.2024].

¹¹ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2015 r.*, Warszawa 2016, s. 7, <https://csirt.gov.pl/download/3/183/RaportostaniebezpieczenstwacyberprzesytrzeniRPw2015roku.pdf> [dostęp: 11.03.2024].

¹² CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2016 r.*, Warszawa 2017,

Analizowaną statystykę zgłoszeń i incydentów w przestrzeni internetowej przedstawia wykres 1.

Wykres 1. Statystyki zgłoszeń i incydentów w latach 2010–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie Raportów o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w latach 2010–2016.

Badanie poziomu bezpieczeństwa witryn internetowych administracji publicznej z zastosowaniem systemu wczesnego ostrzegania ARAKIS-GOV

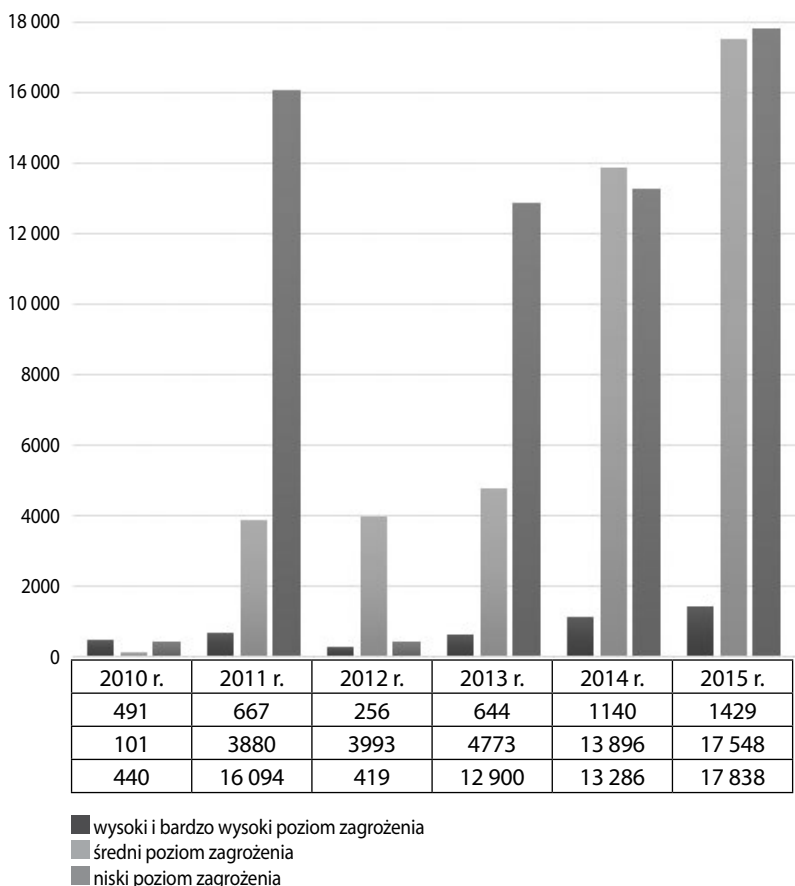
W związku z dużym zagrożeniem cybernetycznym w 2010 r. i zarejestrowaniem 28 109 alarmów infrastruktury cybernetycznej, przebadano przy użyciu system wczesnego ostrzegania ARAKIS-GOV 93 witryny należące do 63 instytucji państwowych. Stwierdzono 1277 błędów w tym: 451 błędów o bardzo wysokim poziomie zagrożenia, 40 błędów o wysokim poziomie zagrożenia, 440 błędów o niskim poziomie zagrożenia i 346 błędów oznaczonych jako informacyjne. Wśród podatności o wysokim lub bardzo wysokim poziomie zagrożenia przeważały błędy typu Cross Site Scripting, Blind SQL Injection oraz SQL/XPath Injection. Istotnym problemem było stosowanie nieaktualnych wersji oprogramowania¹³. W 2011 r. zarejestrowano spadek liczby rejestrowanych alarmów względem roku wcześniejszego – 20 634 alarmy.

s. 7–8, <https://www.csirt.gov.pl/download/3/185/RaportostaniebezpieczenstwacyberprzesytzeniRPw2016roku.pdf> [dostęp: 11.03.2024].

¹³ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2010 r.*, op. cit., s. 19.

Wykryto 667 błędów o bardzo wysokim poziomie zagrożenia (wzrost względem roku poprzedzającego uwarunkowany był zastosowaniem sond monitorujących przestrzeń cybernetyczną). Priorytet niski miało 77,96% ogółu incydentów (CERT.GOV.PL nie podał dokładnej ich liczby); odnotowano też 3880 błędów o średnim poziomie zagrożenia (niższe wartości wynikały z zastosowania udoskonalonej konfiguracji mechanizmów systemowych – korelacyjnych)¹⁴. W kolejnym roku (2012) przy wykorzystaniu systemu ARAKIS.GOV przebadano 67 witryn należących do 33 instytucji państwowych. Zarejestrowano 20 327 alarmów, stwierdzając 1 133 błędy, w tym: 188 o bardzo wysokim poziomie zagrożenia, 68 o wysokim poziomie zagrożenia, 419 o niskim poziomie zagrożenia oraz 458 błędów informacyjnych (wykres 2).

Wykres 2. Liczba alarmów wygenerowanych przez system ARAKIS.GOV w latach 2010–2015

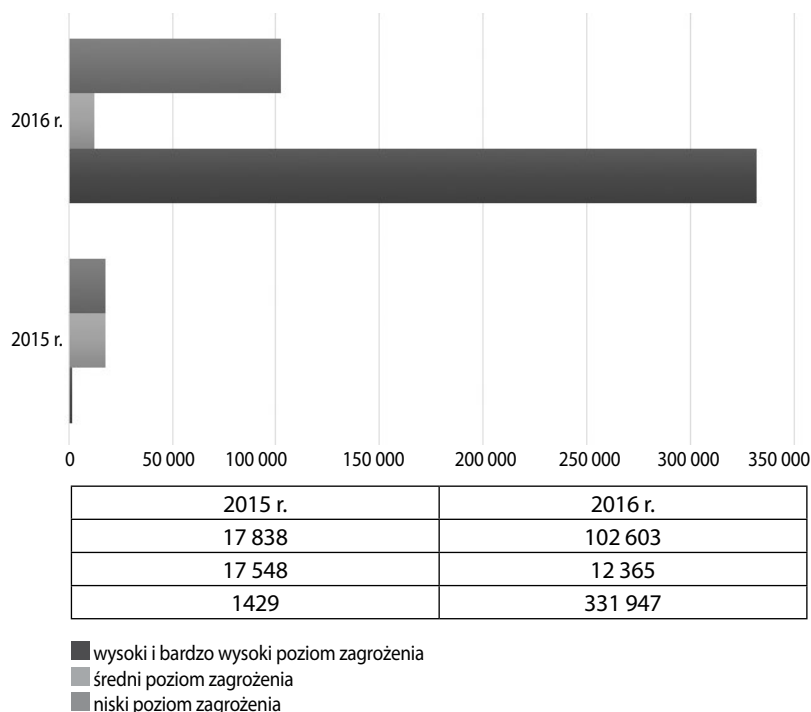

Źródło: opracowanie własne na podstawie Raportów o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w latach 2010–2015.

¹⁴ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2011 r.*, op. cit., s. 11.

Jako podatności o wysokim lub bardzo wysokim poziomie zagrożenia niezmienne przeważały błędy typu SQL Injection/Blind SQL oraz Cross Site Scripting. Ponadto istotnym problemem było również wykorzystywanie nieaktualnych wersji oprogramowania¹⁵.

Wykres 3. Liczba alarmów wygenerowanych przez system ARAKIS.GOV w latach 2015–2016

Źródło: opracowanie własne na podstawie Raportów o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w latach 2015–2016.

W 2013 r. zarejestrowano 18 317 alarmów. Wykryto 644 alarmy o wysokim poziomie zagrożenia, 4773 alarmy o średnim poziomie zagrożenia, a także 12 900 o niskim poziomie zagrożenia¹⁶. System ARAKIS-GOV w 2014 r. zarejestrował 28 322 alarmy, w tym: 1140 o wysokim poziomie zagrożenia, 13 896 o średnim poziomie zagrożenia, 13 286 o niskim poziomie zagrożenia¹⁷. W 2015 r. nastąpiła zdecydowana intensyfikacja zagrożeń cybernetycznych – zarejestrowano 36 815 alarmów. Wykryto 1429 alarmów o wysokim poziomie zagrożenia, 17 548

¹⁵ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2012 r.*, op. cit., s. 10–11.

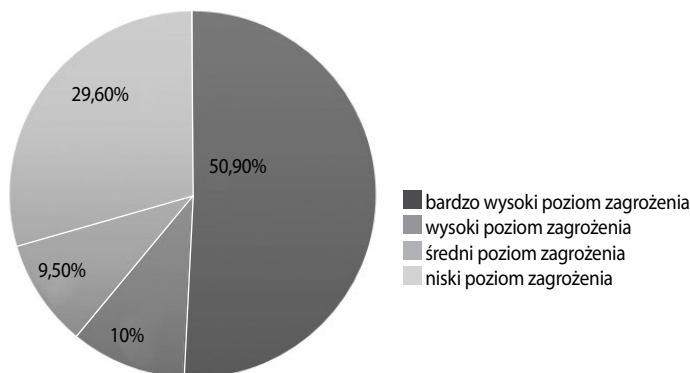
¹⁶ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2013 r.*, op. cit., s. 5.

¹⁷ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w roku 2014*, op. cit., s. 9.

o średnim poziomie zagrożenia oraz 17 838 o niskim poziomie zagrożenia¹⁸. Ponad dwunastokrotnie więcej alarmów zostało wygenerowanych w roku 2016, 446 915 zaistniałych przypadków. Liczbę alarmów wygenerowanych przez system ARAKIS.GOV w latach 2015–2016 przedstawia wykres 3.

Wśród zanotowanych alarmów wskazano: 279 181 alarmów o bardzo wysokim poziomie zagrożenia (wymagających natychmiastowej reakcji – duże ryzyko przełamania zabezpieczeń), 52 766 alarmów o wysokim poziomie zagrożenia (wymagających wzmożonej uwagi – średnie ryzyko przełamania zabezpieczeń), 12 365 alarmów o średnim poziomie zagrożenia (informujących o dobrze znanym zagrożeniu – małe ryzyko przełamania zabezpieczeń), 102 603 alarmy o niskim poziomie zagrożenia (alarmy informacyjne dotyczące aktualnej sytuacji sieci internetowej)¹⁹. Graficzne przedstawienie poziomu zagrożenia alarmów przedstawia wykres 4.

Wykres 4. Poziom zagrożeń cybernetycznych w latach 2010–2016.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Raportów o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w latach 2010–2016.

Zagrożenia polskiej infrastruktury cybernetycznej w latach 2010–2016

W roku 2010 zasadnicze rodzaje zagrożeń dla sieci instytucji państwowych ukierunkowane były na użytkowników sieci administracji publicznej, w postaci eksfiltracji dokumentów (szpiegostwo komputerowe opierające się na rozpowszechnianiu niewia-rygodnych/zainfekowanych załączników poczty elektronicznej, a także stosowanie socjotechniki). Ponadto dotyczyły wykorzystywania błędów w aplikacjach WWW (podmiany treści oficjalnych witryn internetowych instytucji administracji publicznej). Innym rodzajem ataków w 2010 r. było skanowanie przestrzeni adresowej

¹⁸ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2015 r.*, op. cit., s. 23–24.

¹⁹ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2016 r.*, op. cit., s. 7.

polegające na prowadzeniu rekonesansu topologii określonej sieci przed wykonaniem planowanego ataku cybernetycznego²⁰.

Charakterystyczne dla zagrożeń sfery cybernetycznej w 2011 r. było wykorzystywanie złośliwego oprogramowania (ZeuS, Spyeye) szpiegującego urządzenia mobilne. Wektorem infekcji były przeglądarki internetowe, a także załączniki w przesyłanych wiadomościach email. Ponadto rok 2011 charakteryzował się występowaniem ataków na centrale telefonii internetowej VoIP jednostek administracji publicznej, które przeprowadzano z zagranicznych przestrzeni adresowych, m.in. z: Palestyny, Azerbejdżanu, Korei Północnej i Afganistanu. W tym samym roku odnotowano intensyfikację ataków na urządzenia mobilne: automatyczne wysyłanie wiadomości tekstowych o podwyższonej płatności oraz kradzież danych wrażliwych²¹.

W 2012 r. zasadnicze zagrożenia środowiska „cyber” stanowiły botnety, klasyfikowane jako typ złośliwego oprogramowania wytworzonego w celu przejęcia zdalnej kontroli nad komputerem. Celem ataku były: kradzież informacji, atak na inne systemy, propagacja infekcji na inne komputery, rozsyłanie niepożądanego i zainfekowanej korespondencji, inwigilacja itp. W 2012 r. liczba wykrytych komputerów zainfekowanych złośliwym oprogramowaniem w sieciach instytucji administracji państwowej wynosiła 3837 przy zastosowaniu specjalistycznego oprogramowania, m.in.: ZeuS, Citadel, Rustock, Slenfbot, DNSChanger (największy procent infekcji: ZeuS-P2P – 73%, Citadel – 17%). Ponadto rok 2012 charakteryzował się częstym występowaniem zjawiska hakywizmu, ukierunkowanego na podmiany stron internetowych, przekierowania na fałszywe witryny internetowe, wysyłanie niechcianej poczty, ataki typu DDoS (Distributed Denial of Service), powodujące przeciążenie serwerów poprzez nieustanne wysyłanie pakietów, co uniemożliwia dostęp do zasobów własnych²².

Rok 2013 odznaczał się zwiększonym występowaniem zagrożeń cybernetycznych polegających na podatności serwerów DNS znajdujących się w przestrzeni adresowej instytucji administracji państwowej. Podmiot atakujący wysyłał zapytanie do serwerów DNS, dokonując zamiany adresu źródłowego na adres IP ofiary. Następnie serwery DNS wysyłały odpowiedzi na adresy IP ofiar, w wyniku czego bardzo duża liczba przesyłanych pakietów obciążała łącza serwerowe, powodując zakłócenie prawidłowego funkcjonowania (np. *amplification attack*, atak ze zwielokrotnieniem, będący jedną z odmian ataku DDoS)²³. Kolejnym rodzajem zagrożeń odznaczającym się największą częstotliwością infekowania infrastruktury cybernetycznej były opisywane już botnety. Polska cyberprzestrzeń w 2013 r. mierzyła się także z typologią ataków ukierunkowaną na usługi Microsoft Windows Internet Information Services (IIS) Server Translate Header attempt oraz Outbound Teredo traffic. Pierwszy rodzaj ataku

²⁰ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2010 r.*, op. cit., s. 50.

²¹ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2011 r.*, op. cit., s. 45–46.

²² CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2012 r.*, op. cit., s. 45–47.

²³ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2013 r.*, op. cit., s. 37–41.

polegał na wykorzystaniu żądania HTTP posiadającego spreparowane nagłówki, których celem była odmowa świadczenia usługi dla niektórych serwerów IIS. Skuteczność ataku miała swoje odzwierciedlenie w częstotliwości jego stosowania (18-proc. udział w statystykach w 2013 r.). Atak Outbound Teredo traffic omijał procedury zapory blokującej, w efekcie czego pozyskiwał informacje za pośrednictwem spreparowanego ruchu IPv6. To zagrożenie w 2013 r. i stanowiło 17% całości sklasyfikowanych ataków na infrastrukturę cybernetyczną²⁴.

W 2014 r. ataki na polską infrastrukturę cybernetyczną przybierały rozmaite formy. Jednym z nich była kampania phishingowa Energetic Bear, wymierzona w firmy sektora energetycznego²⁵. Zasadniczym jej celem było uzyskanie dostępu do określonej jednostki komputerowej/systemu teleinformatycznego poprzez zastosowanie trzech, kompatybilnych ze sobą wektorów ataków. Wykorzystywano wiadomości typu *spear phishing*, w których implementowane było złośliwe oprogramowanie jako załącznik. Dodatkowo jednym z wektorów ataku było zastosowanie techniki *watering hole* w celu infekcji potencjalnej ofiary złośliwym oprogramowaniem (*LightSOut exploit kit*), ściągniętym ze skompromitowanej wcześniej witryny internetowej. Trzecim wektorem ataku było umieszczenie złośliwego oprogramowania pod postacią aktualizacji do oprogramowania stosowanego w sterownikach przemysłowych, wykorzystując skompromitowane strony producentów. Obiektem ataku były amerykańskie i europejskie firmy energetyczne, sektor zbrojeniowy, sektor IT oraz agencje rządowe z 23 krajów świata, w tym z Polski²⁶. Kolejną kampanią cyberszpiegowską ukierunkowaną na struktury Sojuszu Północnoatlantyckiego, instytucje administracji publicznej, firmy energetyczne oraz telekomunikacyjne w krajach Unii Europejskiej i w Ukrainie, a także amerykańskie uczelnie wyższe była kampania SandWorm. Atakujący infekowali urządzenia poprzez wykorzystywanie szeregu podatności (m.in. CVE-2014-4114) w błędach mechanizmu Windows OLE. Do kompromitacji urządzenia wykorzystywano oprogramowanie BlackEnergy²⁷. W omawianych kampaniach korzystano z technik inżynierii społecznej (np. podszywania się pod znane wizerunki firm lub innych podmiotów) w celu wyłudzenia danych wrażliwych. Ataki kierowane były do instytucji administracji publicznej, używano wiadomości e-mail, zainfekowanych załączników i spreparowanych stron internetowych. Stosowano najczęściej języki skryptowe w postaci kodów zawierających zestaw poleceń dla określonej aplikacji (makro), tak aby zautomatyzować powtarzające się czynności i dokonać zmian systemowych, omijając interakcje z użytkownikiem. Wykorzystywano również pliki z rozszerzeniem .scr (Windows Screen Saver) oraz .pif (Program Information

²⁴ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2013 r.*, op. cit., s. 47.

²⁵ Nazwy alternatywne: Dragon Fly (nazwa nadana przez firmę Symantec) oraz Crouching Yeti (nazwa nadana przez firmę Kaspersky Lab).

²⁶ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w roku 2014*, op. cit., s. 16–17.

²⁷ *Ibidem*, s. 19–20.

File), imitujące dokumenty tekstowe²⁸. W 2015 r. zarejestrowano wzrost liczby incydentów phishingowych (257 wykrytych incydentów – wzrost o 116% względem 2014 r.). Wymienione ataki wykorzystywały wizerunki następujących podmiotów: Helpdesk, DHL, Poczta Polska, PKO, ING, Alior, Mbank, PKO BP S.A. Tematyka ataków dotyczyła kwestii nieuregulowanych wierzytelności, odbioru przesyłki, spraw urzędowych. Proces ataku polegał na przesyłaniu złośliwego oprogramowania w formacie wykonywalnym ukrytym w archiwach, wraz z hasłem przekazywanym w dalszej części wiadomości. Formatem dokumentu był .doc pakietu Microsoft Office lub odnośniki HTTP do zasobów hostujących złośliwe oprogramowanie²⁹. Helpdesk – atak polegał na wyłudzeniu danych uwierzytelniających w postaci loginu i hasła. Atakujący informowali o konieczności aktualizacji lub weryfikacji konta, przekroczeniu określonego limitu pojemności konta lub zawieszeniu konta, uzasadniając to kwestiami bezpieczeństwa; DHL – wektorem ataku była kompromitacja określonych witryn internetowych, następnie wykorzystanie ich jako serwery hostujące oprogramowanie złośliwe; Poczta Polska – wektor ataku obejmował oprogramowanie złośliwe (załącznik) oraz skompromitowane witryny Poczty Polskiej hostujące oprogramowanie złośliwe; PKO BP S.A. – wektor ataku ukierunkowany był na wykorzystanie skompromitowanych domen internetowych, podszywających się pod domeny atakowanego banku, w celu wyłudzenia danych wrażliwych (imię, nazwisko, PESEL, nr karty kredytowej, kod CVV itp.). Ujawniono następujące, skompromitowane domeny: [hxxp://autoryzacja-ipko.com](http://autoryzacja-ipko.com), [hxxp://weryfikacja-ipko.com](http://weryfikacja-ipko.com), [hxxp://www.ipko.com](http://www.ipko.com), [hxxp://ipko-weryfikacja.com](http://ipko-weryfikacja.com), [hxxp://pkobp-weryfikuj.com](http://pkobp-weryfikuj.com), [hxxp://informacja-ipko.com](http://informacja-ipko.com)³⁰. W kolejnym roku (2016) odnotowano 6-proc. wzrost incydentów względem 2015 r. co przekładało się na 4158 incydentów w skali rocznej. Najliczniej występującym rodzajem zagrożeń w 2016 r. był klient botnet (spadek liczby wykrytych zagrożeń z 4284 w 2015 r., do 2836 w 2016 r.). Poza tym wśród najczęściej występujących zagrożeń cybernetycznych były ataki z kategorii inżynieria społeczna (382 incydentów, co stanowiło wzrost względem roku poprzedniego o około 33%)³¹.

Podsumowanie

Wartym podkreślenia jest wskazanie przyczyn politycznych, militarnych oraz społecznych determinujących intensyfikację ataków lub zewnętrzne zainteresowanie polską infrastrukturą cybernetyczną. W analizowanym przedziale czasowym występowało wiele czynników zwracających uwagę świata lub regionu na Rzeczpospolitą Polską, których wykorzystanie mogło doprowadzić do osłabienia prawidłowego

²⁸ *Ibidem*, s. 21–25.

²⁹ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2015 r.*, *op. cit.*, s. 41–42.

³⁰ *Ibidem*, s. 43–49.

³¹ CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2016 r.*, *op. cit.*, s. 12–13.

funkcjonowania państwa, jego sił zbrojnych lub infrastruktury cybernetycznej. Zasadniczym czynnikiem w 2010 r. była Tragedia Smoleńska: spreparowane treści związane z tą tematyką służyły prowadzeniu walki informacyjnej i do ataków cybernetycznych na organy administracji publicznej lub instytucje państwa. Zainteresowanie polską przestrzenią cybernetyczną było potęgowane także przez aspekt militarny w postaci organizacji ćwiczeń Wojska Polskiego pod kryptonimem Anakonda 2010, Baltops 2010, Borsuk 2010 (organizowanych również systematycznie w kolejnych latach). Ponadto polskie kontyngenty wojskowe uczestniczyły w działaniach poza granicami państwa. Rok 2011 sprzyjał zainteresowaniu polską przestrzenią cybernetyczną ze względu na polskie przewodnictwo w Radzie Unii Europejskiej od 1 lipca do 31 grudnia 2011 r., co wiązało się z koniecznością zapewnienia bezpieczeństwa infrastruktury informatyczno-telekomunikacyjnej. Innym wydarzeniem była organizacja Mistrzostw Europy w Piłce Nożnej EURO 2012. W obszarze cyberprzestrzeni prowadzono liczne działania zmierzające do zapewnienia bezpieczeństwa teleinformatycznego imprezy, tj. koordynację reagowania na incydenty komputerowe lub obsługę zdarzeń w sieciach instytucji odpowiedzialnych za prawidłowy przebieg Mistrzostw. Podpisanie przez stronę polską porozumienia ACTA doprowadziło do zorganizowania w dniach 21–25 stycznia 2012 r. akcji protestacyjnych w całym kraju, w ramach których przeprowadzono liczne ataki cybernetyczne DDoS oraz *website defacement* (podmiany witryn internetowych) ukierunkowane na instytucje administracji państwowej, w tym: Kancelarię Sejmu RP, Kancelarię Prezydenta RP, Kancelarię Prezesa Rady Ministrów, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Ministerstwo Sprawiedliwości, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Kancelarię Senatu RP, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ministerstwo Obrony Narodowej, Komendę Główną Policji oraz Centralne Biuro Antykorupcyjne. Ponadto w 2012 r. została powołana inicjatywa społeczna zrzeszająca aktywistów internetowych sprzeciwiających się znacznemu ograniczeniu swobód obywatelskich na potrzeby zapewnienia bezpieczeństwa państwa. Przedmiotowa organizacja odnosiła się do walki z: projektem INDECT (Inteligentny system informacyjny wspierający obserwację, wyszukiwanie i detekcję dla celów bezpieczeństwa obywateli w środowisku miejskim), projektem Czysty Internet, Europejską Strategią na rzecz Lepszego Internetu dla Dzieci (ESNRLIDD), chipami RFID, nowelizacją ustawy o zgromadzeniach, zmianą ustawy o zapobieganiu epidemiom oraz ustawy o inspekcji sanitarnej. Innymi czynnikami polityczno-społecznymi wzbudzającymi chęć dokonania ataków cybernetycznych w Polsce była aneksja Półwyspu Krymskiego przez Rosję i konflikt militarny w Ukrainie (od 2014 r.), wybory prezydenckie i parlamentarne w Polsce (2015 r.). W lipcu 2016 r. zorganizowano dwa wydarzenia o znaczeniu międzynarodowym, które jednocześnie potencjalnie mogły generować możliwość wystąpienia większej niż zazwyczaj aktywności cyberprzestępców lub służb wywiadowczych w polskiej infrastrukturze

cybernetycznej: w Warszawie odbywał się Szczyt Sojuszu Północnoatlantyckiego NATO, a w Krakowie – Światowe Dni Młodzieży.

Cele ataków cybernetycznych są zróżnicowane – mogą być ukierunkowane na gromadzenie informacji niejawnych (lub jawnych), zakłócenie poprawności funkcjonowania określonego podmiotu (systemu bezpieczeństwa państwa, instytucji, obiektów użyteczności publicznej itp.), szerzenie dezinformacji w określonym kierunku (np. skłócenia społeczeństwa wokół kwestii mniejszości narodowych w danym państwie, wzmocnienia wizerunku danego państwa jako posiadacza znacznego i nowoczesnego potencjału militarnego i gospodarczego, zachęcenia bądź zniechęcenia społeczeństwa do rozpoczęcia działań wojennych itp.). Ponadto ataki cybernetyczne mogą przybierać charakter przestępczy (wyłudzenia środków finansowych, gromadzenie danych wrażliwych o osobach itp.). Dlatego istotą optymalnego funkcjonowania systemu przeciwdziałania zagrożeniom cybernetycznym jest sprawne funkcjonowanie wszystkich podsystemów bezpieczeństwa państwa. Ważnym aspektem jest zwiększenie świadomości społecznej dotyczącej zagrożeń i form ataków. W opisywanym przedziale czasowym 2010–2016 nie było jeszcze jednego aktu prawnego o randze ustawy normującego problematykę cyberbezpieczeństwa w Polsce. Ustawa o krajowym systemie cyberbezpieczeństwa została wdrożona w 2018 r., wcześniej bazowano na aktach prawnych rangi wykonawczej. W celu optymalizacji poziomu bezpieczeństwa cybernetycznego, zasadne jest dostosowywanie zakresu prawnego, kompetencji i możliwości technicznych służb (specjalnych, bezpieczeństwa publicznego), strategii bezpieczeństwa cybernetycznego państwa i świadomości społecznej oraz analizy informacji przekazywanych przez krajowe i zagraniczne agendy wywiadowcze o realnych lub potencjalnych zagrożeniach.

Bibliografia

Akty prawne i dokumenty

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 października 2005 r. w sprawie minimalnych wymagań dla systemów teleinformatycznych, Dz.U. z 2005 r., nr 212, poz. 1766.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 kwietnia 2012 r. w sprawie Krajowych Ram Interoperacyjności, minimalnych wymagań dla rejestrów publicznych i wymiany informacji w postaci elektronicznej oraz minimalnych wymagań dla systemów teleinformatycznych, tekst. jedn. Dz.U. z 2017 r., poz. 2247.
- Polityka ochrony cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, Warszawa 2013.
- Doktryna Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2015.
- Ustawa z dnia 10 czerwca 2016 r. o działaniach antyterrorystycznych, tekst jedn. Dz.U. z 2016 r., poz. 904.
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 25 lipca 2016 r. w sprawie zakresu przedsięwzięć wykonywanych w poszczególnych stopniach alarmowych i stopniach alarmowych CRP, tekst. jedn. Dz.U. z 2022 r., poz. 2065.

- Ustawa z dnia 5 lipca 2018 r. o krajowym systemie cyberbezpieczeństwa, tekst jedn. Dz.U. z 2023 r., poz. 913.
- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/881 z dnia 17 kwietnia 2019 r. w sprawie ENISA (Agencji Unii Europejskiej ds. Cyberbezpieczeństwa) oraz certyfikacji cyberbezpieczeństwa w zakresie technologii informacyjno-komunikacyjnych oraz uchylene rozporządzenia (UE) nr 526/2013 (akt o cyberbezpieczeństwie), Dz.U. L 151 z 7.06.2019.
- Strategia Cyberbezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej na lata 2019–2024, Ministerstwo Cyfryzacji, <https://www.gov.pl/web/cyfryzacja/strategia-cyberbezpieczenstwa-rzeczypospolitej-polskiej-na-lata-2019-2024> [dostęp: 16.02.2024].

Opracowania

- CERT Polska, <https://cert.pl> [dostęp: 9.02.2024].
- Chmielewski Z., *Polityka publiczna w zakresie ochrony cyberprzestrzeni w UE i państwach członkowskich*, „Studia z Polityki Publicznej” 2016, t. 3, nr 2(10), s. 103–128.
- Cyberbezpieczeństwo*, red. C. Banasiński, M. Rojszczak, Wolters Kluwer, Warszawa 2020.
- Czym jest PHISHING i jak nie dać się nabrać na podejrzane wiadomości e-mail oraz SMS-y?*, Portal GOV.pl, <https://www.gov.pl/web/baza-wiedzy/czym-jest-phishing-i-jak-nie-dac-sie-nabrac-na-podejrzane-widomosci-e-mail-oraz-sms-y> [dostęp: 16.02.2024].
- Kuc B., Ścibiorek Z., *Zarys metodologii nauk o bezpieczeństwie*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018.
- Liderman K., *Bezpieczeństwo informacyjne. Nowe wyzwania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2017.
- Rządowy Zespół Reagowania na Incydenty Komputerowe CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2010 r.*, Warszawa 2011, <https://csirt.gov.pl/download/3/121/Analizaroczna2010.pdf> [dostęp: 11.03.2024].
- Rządowy Zespół Reagowania na Incydenty Komputerowe CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2011 r.*, Warszawa 2012, <https://csirt.gov.pl/download/3/137/Raportroczny2011.pdf> [dostęp: 11.03.2024].
- Rządowy Zespół Reagowania na Incydenty Komputerowe CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2012 r.*, Warszawa 2013, <https://csirt.gov.pl/download/3/158/RaportostaniebezpieczenstwacyberprzestrzeniRPw2012roku.pdf> [dostęp: 11.03.2024].
- Rządowy Zespół Reagowania na Incydenty Komputerowe CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2013 r.*, Warszawa 2014, <https://csirt.gov.pl/download/3/165/RaportostaniebezpieczenstwacyberprzestrzeniRPw2013roku.pdf> [dostęp: 11.03.2024].
- Rządowy Zespół Reagowania na Incydenty Komputerowe CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w roku 2014*, Warszawa 2015, <https://csirt.gov.pl/download/3/172/RaportostaniebezpieczenstwacyberprzestrzeniRPw2014roku.pdf> [dostęp: 11.03.2024].
- Rządowy Zespół Reagowania na Incydenty Komputerowe CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2015 r.*, Warszawa 2016, <https://csirt.gov.pl/download/3/183/RaportostaniebezpieczenstwacyberprzestrzeniRPw2015roku.pdf> [dostęp: 11.03.2024].
- Rządowy Zespół Reagowania na Incydenty Komputerowe CERT.GOV.PL, *Raport o stanie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni RP w 2016 r.*, Warszawa 2017, <https://www.csirt.gov.pl/download/3/185/RaportostaniebezpieczenstwacyberprzestrzeniRPw2016roku.pdf> [dostęp: 11.03.2024].
- Stallings W., Brown L., *Bezpieczeństwo systemów informatycznych. Zasady i praktyka*, t. 1–2, tłum. Z. Płoski, R. Meryk, Helion, Gliwice 2019.

Tanner N.H., *Blue Team i cyberbezpieczeństwo*, tłum. A. Łapuć, Helion, Warszawa 2021.
Ustawa o krajowym systemie cyberbezpieczeństwa. Komentarz, Wolters Kluwer, red. G. Szpor,
A. Gryszczyńska, K. Czaplicki, Warszawa 2019.

Analiza zagrożeń polskiej infrastruktury cybernetycznej w latach 2010–2024.

Część I: Lata 2010–2016

Streszczenie

Zagrożenia wynikające z ciągłej zmienności w przestrzeni geopolitycznej, militarnej czy społecznej warunkują konieczność dostosowywania się infrastruktury cybernetycznej do współczesnych realiów. Zagrożenia cybernetyczne ewoluowały w ostatnich latach, rosła ich intensywność i były ukierunkowane na wiele płaszczyzn funkcjonowania państwa. Artykuł opisuje eskalację zasadniczych zagrożeń infrastruktury cybernetycznej w Polsce na przestrzeni 2010–2016 r., ponadto dokonuje analizy incydentów cybernetycznych oraz poziomu bezpieczeństwa witryn internetowych administracji publicznej. Warta podkreślenia jest tendencja wzrostowa liczby oficjalnych zgłoszeń i incydentów cybernetycznych potwierdzonych przez Rządowy Zespół Reagowania na Incydenty Komputerowe CERT.GOV.PL, a także alarmów cybernetycznych wygenerowanych przez system wczesnego ostrzegania o zagrożeniach w sieci internetowej ARAKIS.GOV. Powagę sytuacji wzmacnia fakt, iż ponad połowa wszystkich występujących zagrożeń cybernetycznych w polskiej przestrzeni internetowej w latach 2010–2016 miała status „wysokiego poziomu zagrożenia”, co stanowiło zasadnicze wyzwanie dla funkcjonowania państwa.

Słowa kluczowe: cyberbezpieczeństwo, cyberprzestrzeń, incydent cybernetyczny, infrastruktura cybernetyczna, system bezpieczeństwa państwa, zagrożenie cybernetyczne

Analysis of threats to Polish cyber infrastructure in 2010–2024:

part I (2010–2016)

Abstract

Threats resulting from constant variability in the geopolitical, military or social space determine the need to adapt the cyber infrastructure to contemporary realities. Cyber threats have evolved over the years, intensifying and directing their activities at many levels of the state's functioning. This article describes the escalation of the main threats to cyber infrastructure in Poland over the period from 2010 to 2016, and also analyzes cyber incidents and the level of security of public administration websites. It is worth emphasizing the increasing tendency in the number of official reports and confirmed cybernetic incidents by the CERT.GOV.PL incident response team, as well as cybernetic alarms generated by the early threat warning system on the internet network ARAKIS.GOV. The seriousness of cyber threats is reinforced by the fact that more than half of all cyber threats occurring in the Polish Internet space over the period from 2010 to 2016 were classified as “high threat”, which constituted a fundamental challenge to the functioning of the state.

Keywords: cybersecurity, cyberspace, cyber incident, cyber infrastructure, state security system, cyber threat

Piotr Gorzelańczyk

BEng, PhD, Associate Professor, Stanisław Staszic State University of Applied Sciences in Piła
<https://orcid.org/0000-0001-9662-400X>

Janusz Drzewiecki

BEng, MSc, Stanisław Staszic State University of Applied Sciences in Piła
<https://orcid.org/0009-0009-0173-0981>

Employing neural networks to predict the number of incidents on specific types of Polish roads

Literature review

Road accidents are situations that result in both property damage and injury or death to other motorists. Every year, 1.3 million people die in car accidents, according to the WHO. Road accidents cause a 3% GDP loss in the typical nation worldwide. Children and adults between the ages of 5 and 29 die most frequently from traffic accidents¹. By 2030, the UN General Assembly wants to see a 50% decrease in traffic accident fatalities and injuries.

A traffic collision's size is a factor in evaluating how serious it is. In order for the responsible authorities to develop road safety legislation with the intention of preventing accidents, minimizing injuries, fatalities, and property damage, it is critical to quantify the severity of accident.² Before implementing countermeasures to

¹ WHO Team, *The global status on road safety*, <https://www.who.int/publications/i/item/9789241565684> [accessed: 2.02.2024].

² T. Tambouratzis *et al.*, *Maximising accuracy and efficiency of traffic accident prediction combining information mining with computational intelligence approaches and decision trees*, "Jour-

prevent and minimize accident severity, it is vital to identify the critical components that influence accident severity.³ A multi-node Deep Neural Network (DNN) architecture is provided by Yang et al. for forecasting various degrees of injury, fatalities, and property loss. It makes it possible to fully and accurately assess the seriousness of traffic accidents.⁴

The accident numbers come from a number of sources. Typically, government officials use the pertinent government agencies to obtain and evaluate them. Numerous sources, including hospital files, insurance company databases, and police reports, are used to collect data. As a result, the transportation industry is conducting more extensive analyses of data related to traffic accidents.⁵

Currently, the most significant information source for the analysis and forecasting of traffic events is intelligent transportation systems. GPS equipment mounted on moving vehicles may be used to analyze this data.⁶ Roadside microwave vehicle detection systems may continually capture information about moving vehicles, such as speed, traffic volume, and vehicle type.⁷ Additionally, a lot of traffic data may be gathered over a predetermined period of time using a license plate recognition system.⁸ Social media is another possible source for information on traffic and accidents, albeit the accuracy of the reports may not be sufficient owing to the inexperience of the reporters.⁹

nal of Artificial Intelligence and Soft Computing Research” 2014, vol. 4, no. 1, pp. 31–42, <https://doi.org/10.2478/jaiscr-2014-0023>; L. Zhu et al., *Analysis of accident severity for curved roadways based on Bayesian networks*, “Sustainability” 2019, vol. 11, no. 8, 2223, <https://doi.org/10.3390/su11082223>.

³ C. Arteaga, A. Paz, J. Park, *Injury severity on traffic crashes: a text mining with an interpretable machine-learning approach*, “Safety Science” 2020, vol. 132, 104988. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2020.104988>.

⁴ Z. Yang, W. Zhang, J. Feng, *Predicting multiple types of traffic accident severity with explanations: a multi-task deep learning framework*, “Safety Science”, 2022, vol. 146, 105522, <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105522>.

⁵ P. Gorzelańczyk, D. Pyszewska, T. Kalina, M. Jurkovič, *Analysis of road traffic safety in the Pila Powiat*, “Scientific Journal of Silesian University of Technology. Series Transport” 2020, vol. 107, pp. 33–52, <https://doi.org/10.20858/sjsutst.2020.107.3>.

⁶ C. Chen, *Analysis and forecast of traffic accident big data*, “ITM Web of Conferences” 2017, vol. 12, 04029, <https://doi.org/10.1051/itmconf/20171204029>.

⁷ K.A. Khaliq et al., *Road accidents detection, data collection and data analysis using V2X communication and edge/cloud computing*, “Electronics” 2019, vol. 8, no. 8, 896, <https://doi.org/10.3390/electronics8080896>.

⁸ H. Rajput, T. Som, S. Kar, *An automated vehicle license plate recognition system*, “Computer” 2015, vol. 48, no. 8, pp. 56–61, <https://doi.org/10.1109/MC.2015.244>.

⁹ Z. Zheng et al., *Framework for fusing traffic information from social and physical transportation data*, “PLoS One” 2018, vol. 13, no. 8, e0201531, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0201531>.

Work with various data sources that need to be properly questioned in order for accident data to be of any value. Analytical outcomes can be more precise by integrating many data sources and combining diverse traffic accident data.¹⁰

To determine the severity of the issue and establish a connection between traffic participants and accidents, Vilaça et al.¹¹ carried out a statistical analysis. The study's findings include raising the bar for traffic safety rules and implementing more traffic safety precautions.

Based on the quantity of traffic accidents, which serves as a barometer for the investigation into accident causes, Bąk et al.¹² conducted a statistical analysis of traffic safety in a chosen Polish area. The study examined the safety variables of persons who cause accidents using multivariate statistical analysis.

The type of traffic problem being addressed determines the source of accident data to be used for analysis. The accuracy of accident prediction and accident elimination is increased by combining statistical models with additional data from real driving or other information collected from intelligent traffic systems.¹³

The literature has a number of techniques for predicting the probability of accidents. The most popular methodologies for forecasting accident frequency¹⁴ have the drawback of not allowing for the evaluation of prediction accuracy based on previous forecasts and the frequent residual component of autocorrelation.¹⁵ While Sunny et al.¹⁶ employed the Holt-Winters exponential smoothing approach,

¹⁰ E. Abdullah, A. Emam, *Traffic accidents analyzer using big data*, [in:] *Proceedings of 2015 International Conference on Computational Science and Computational Intelligence*, eds. H.R. Arabnia, L. Deligiannidis, Q.-N. Tran, IEEE, 2015, <https://doi.org/10.1109/CSCI.2015.187>.

¹¹ M. Vilaça, N. Silva, M.C. Coelho, *Statistical analysis of the occurrence and severity of crashes involving vulnerable road users*, "Transportation Research Procedia" 2017, vol. 27, p. 1113–1120, <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2017.12.113>.

¹² I. Bąk, K. Cheba, B. Szczecińska, *The statistical analysis of road traffic in cities of Poland*, "Transportation Research Procedia" 2019, vol. 39, pp. 14–23, <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2019.06.003>.

¹³ A. Chand, S. Jayesh, A.B. Bhasi, *Road traffic accidents: an overview of data sources, analysis techniques and contributing factors*, "Materials Today: Proceedings" 2021, vol. 47, no. 15, pp. 5135–5141, <https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.05.415>.

¹⁴ A.F. Helgason, *Fractional integration methods and short time series: evidence from a simulation study*, "Political Analysis" 2016, vol. 24, no. 1, pp. 59–68, <https://doi.org/10.1093/pan/mpv026>; S. Lavrenz et al., *Time series modeling in traffic safety research*, "Accident Analysis and Prevention" 2018, vol. 117, pp. 368–380, <https://doi.org/10.1016/j.aap.2017.11.030>.

¹⁵ [L. Kowalski], *Prognozowanie na podstawie szeregów czasowych*, <http://pis.rezolwenta.eu.org/Materialy/PiS-W-5.pdf> [accessed: 1.02.2024].

¹⁶ C.M. Sunny et al., *Forecasting of road accident in Kerala: a case study*, [in:] *2018 International Conference on Data Science and Engineering (ICDSE)*, IEEE, 2018, <https://doi.org/10.1109/ICDSE.2018.8527825>.

Procházka et al.¹⁷ used a multi-seasonality model. One of the model's drawbacks is that exogenous variables cannot be included.¹⁸

The frequency of traffic accidents has been predicted using the curve-fitting regression models of Al-Madani¹⁹ and Monedero et al. for analyzing the number of fatalities,²⁰ as well as the vector autoregressive model, which has the disadvantage of requiring many observations of variables to accurately estimate their parameters.²¹ Assuming the series are already stationary, these just require an order of autoregression²² and a few straightforward linear connections.²³

Random Forest regression was used by Biswas et al.²⁴ to forecast the frequency of traffic accidents. The approach and peak prediction are unstable,²⁵ the data comprise groups with related features that are as important to the original data, and smaller groups are preferred over bigger ones in this case.²⁶ For the proposed forecasting problem, Chudy-Laskowska and Pisula²⁷ employed an autoregressive quad-

¹⁷ J. Procházka, M. Čamaj, *Modelling the number of road accidents of uninsured drivers and their severity*, [in:] *International Academic Conferences*, 5408040, International Institute of Social and Economic Sciences, 2017, <https://ideas.repec.org/p/sek/iacpro/5408040.html> [accessed: 1.02.2024].

¹⁸ M. Szmuksta-Zawadzka, J. Zawadzki, *O prognozowaniu na podstawie modeli Holta-Wintersa dla pełnych i niepełnych danych*, "Ekonometria" 2009, vol. 24, no. 38, pp. 85–99, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=15648> [accessed: 1.02.2024].

¹⁹ H.M.N. Al-Madani, *Global road fatality trends' estimations based on country-wise micro level data*, "Accident Analysis and Prevention" 2018, vol. 111, pp. 297–310, <https://doi.org/10.1016/j.aap.2017.11.035>.

²⁰ B.D. Monedero, L.A. Gil-Alana, M.C.V. Martinez, *Road accidents in Spain: Are they persistent?*, "IATSS Research" 2021, vol. 45, no. 3, pp. 317–325, <https://doi.org/10.1016/j.iat-ssr.2021.01.002>.

²¹ A. Wójcik, *Modele wektorowo-autoregresyjne jako odpowiedź na krytykę strukturalnych wielorównaniowych modeli ekonometrycznych*, "Studia Economiczne" 2014, vol. 193, pp. 112–128, <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-538707d9-40cd-471b-a022-6190a01eb76f> [accessed: 2.02.2024].

²² M. Piłatowska, *Wybór rzędu autoregresji w zależności od parametrów modelu generującego*, "Ekonometria" 2012, vol. 4, no. 38, pp. 16–35, https://dbc.wroc.pl/Content/22753/Pilatowska_Wybor_Rzedu_Autoregresji_w_Zale%C5%BCnosci_Od_Parametrow.pdf [accessed: 1.02.2024].

²³ M. Mamczur, *Jak działa regresja liniowa? I czy warto ją stosować?*, <https://miroslawmamczur.pl/jak-dziala-regresja-liniowa-i-czy-warto-ja-stosowac/> [accessed: 2.02.2024].

²⁴ A.A. Biswas, J. Mia, A. Majumder, *Forecasting the number of road accidents and casualties using random forest regression in the context of Bangladesh*, [in:] *Proceedings of 10th International Conference on Computing, Communication and Networking Technologies (ICCCNT)*, IEEE, 2019, <https://doi.org/10.1109/ICCCNT45670.2019.8944500>.

²⁵ *Random forest*, https://en.wikipedia.org/wiki/Random_forest [accessed: 2.02.2024].

²⁶ K. Fijorek, et al., *Prognozowanie cen energii elektrycznej na Rynku Dnia Następnego metodami data mining*, "Rynek Energii" 2010, vol. 91, no. 6, pp. 46–50, https://www.cire.pl/pliki/2/prognozowanie_cen_rdn.pdf [accessed: 2.02.2024].

²⁷ K. Chudy-Laskowska, T. Pisula, *Prognozowanie liczby wypadków drogowych na Podkarpaciu*, „Logistyka” 2015, no. 4, pp. 2782–2796.

ratic trend model, a univariate periodic trend model, and an exponential smoothing model. The problem at hand may potentially be anticipated using a moving average model, however this approach has poor forecast accuracy, data loss within a sequence, and is unable to take into account trends and seasonal fluctuations.²⁸

The GARMA approach, which restricts the parameter space, was employed by Procházka et al.²⁹ to ensure that the process is stable. Forecasting frequently uses the ARMA model for stationary systems³⁰ and the ARIMA or SARIMA model for non-stationary phenomena. The benefit of these models is that they give the models under investigation a considerable deal of flexibility; nevertheless, the drawback is that they demand more advanced research skills from the researcher than, for instance, regression analysis.³¹ The linearity of the ARIMA model is another drawback.³²

In their study³³ Chudy-Laskowska and Pisula employed an ANOVA to forecast the frequency of traffic accidents. This approach's drawback is that it makes extra assumptions, most notably the assumption of sphericity, the failure of which could result in incorrect findings.³⁴ The incidence of vehicle accidents is also predicted using neural network approaches. Because ANNs are frequently referred to as "black boxes," where input data is entered and the model outputs results without being aware of the analysis, they have a number of drawbacks, including the requirement

²⁸ N. Kashpruk, *Badania porównawcze modeli statystycznych i obliczeń miękkich dla identyfikacji ciągów czasowych i prognoz*, PhD dissertation, Opole University of Technology, Opole 2010, https://dbc.wroc.pl/Content/108023/Praca%20Doktorska_%20Natalia%20Kashpruk_popr.pdf [accessed: 2.02.2024].

²⁹ J. Procházka et al., *Modelling the number of road accidents*, [in:] *20th AMSE. Applications of Mathematics and Statistics in Economics. International Scientific Conference: Szklarska Poręba, 30 August – 3 September 2017. Conference Proceedings. Full Text Papers*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2017, pp. 355–364, <https://doi.org/10.15611/amse.2017.20.29>.

³⁰ B. Dutta, M.P. Barman, A.N. Patowary, *Application of Arima model for forecasting road accident deaths in India*, "International Journal of Agricultural and Statistical Sciences" 2020, vol. 16, no. 2, pp. 607–615, <https://connectjournals.com/03899.2020.16.607>; M. Karlaftis, E. Vlahogianni, *Memory properties and fractional integration in transportation time-series*, "Transportation Research Part C: Emerging Technologies" 2009, vol. 17, no. 4, pp. 444–453, <https://doi.org/10.1016/j.trc.2009.03.001>.

³¹ S. Łobjko, K. Masłowska, R. Wojdan, *Analiza i prognozowanie szeregów czasowych z programem SAS*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2015.

³² M. Szmuksta-Zawadzka, J. Zawadzki, *op. cit.*

³³ K. Chudy-Laskowska, T. Pisula, *Prognoza liczby wypadków drogowych w Polsce*, "Logistyka" 2014, no. 6, p. 2710–2722.

³⁴ A. Gregorczyk, M. Swarczewicz, *Analiza wariancji w układzie powtarzanych pomiarów do określenia efektów czynników wpływających na pozostałości linuronu w glebie*, "Polish Journal of Agronomy" 2012, vol. 11, pp. 15–20, https://www.iung.pl/PJA/wydane/11/PJA11_3.pdf [accessed: 2.02.2024].

for prior expertise in this field³⁵, the dependence of the final result on the network's initial conditions, and the impossibility of conventionally interpreting results.³⁶

Kumar et al.³⁷ used the Hadoop model as a cutting-edge prediction technique. This strategy's drawback is that it is unable to handle tiny data sets.³⁸ The GARCH model was employed by Karlaftis and Vlahogianni³⁹ to provide predictions. This strategy's intricate model and complicated form are a problem.⁴⁰ However, McIlroy⁴¹ and his team's usage of the ADF test has the drawback of not having sufficient power to detect the autocorrelation of the random component.⁴²

The authors created predictions for the number of accidents on Polish roads based on the aforementioned data. In order to predict the amount of accidents, neural networks were deployed.

Materials and methods

On Polish roadways, several incidents happen every year. The epidemic has decreased the amount of auto accidents in recent years, which has an impact on the received prediction value. The number of traffic accidents is still too high despite the epidemic. Due to this, every effort should be made to lower this number and identify the kinds of routes where the majority of accidents will occur (Figure 1). On highways with one carriageway running in both directions, the majority of traffic accidents take place.

³⁵ K. Chudy-Laskowska, T. Pisula, *Prognoza liczby wypadków drogowych w Polsce, op. cit.*; M.S. Wróbel, *Zastosowanie neuronowych systemów rozmytych w chemii*, praca doktorska, Politechnika Śląska, Katowice 2011, https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/5266/1/Wrobel_Zastosowanie_neuronowych_systemow.pdf [accessed: 2.02.2024].

³⁶ *Techniki zgłębiania danych (data mining)*, StatSoft, https://www.statsoft.pl/textbook/stathome_stat.html?https%3A%2F%2Fwww.statsoft.pl%2Ftextbook%2Fstadmin.html [accessed: 2.02.2024].

³⁷ S. Kumar, V. Viswanadham, B. Bharathi, *Analysis of road accident*, "IOP Conference Series: Materials Science and Engineering" 2019, vol. 590, no. 1, 012029, <https://doi.org/10.1088/1757-899X/590/1/012029>.

³⁸ *Top advantages and disadvantages of Hadoop 3*, DataFlair, <https://data-flair.training/blogs/advantages-and-disadvantages-of-hadoop/> [accessed: 2.02.2024].

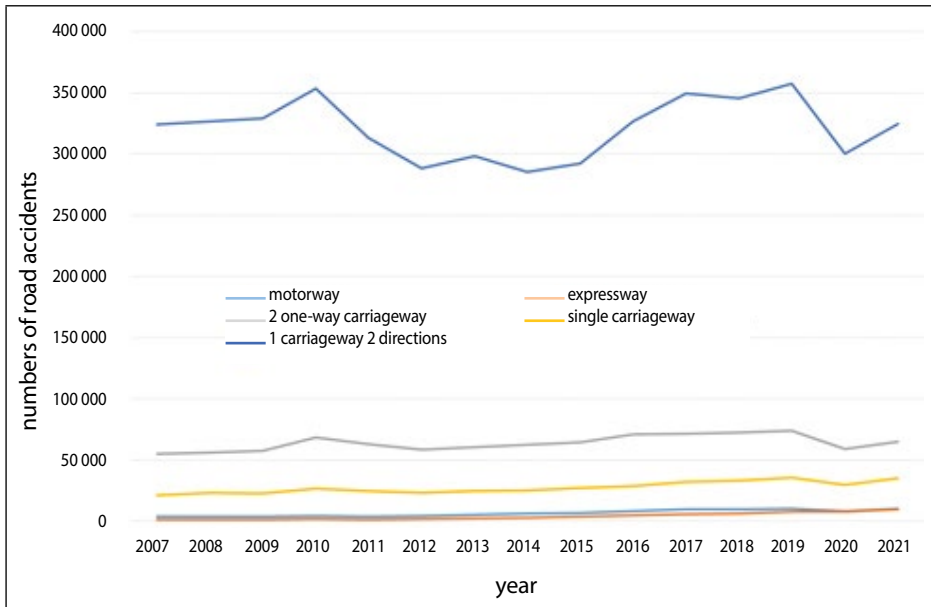
³⁹ S. Łobjko, K. Masłowska, R. Wojdan, *op. cit.*

⁴⁰ G. Perczak, P. Fiszedler, *Model GARCH – wykorzystanie dodatkowych informacji o cenach minimalnych i maksymalnych*, "Bank i Kredyt" 2014, vol. 45, no. 2, pp. 105–131, https://www.bankandcredit.nbp.pl/content/2014/02/bik_02_2014_02_art.pdf [accessed: 2.02.2024].

⁴¹ R.C. McIlroy, et al., *Who is responsible for global road safety? A cross-cultural comparison of Actor Maps*, "Accident Analysis and Prevention" 2019, vol. 122, pp. 8–18, <https://doi.org/10.1016/j.aap.2018.09.011>.

⁴² J. Mućk, *Ekonometria. Modelowanie szeregów czasowych. Stacjonarność. Testy pierwiastka jednostkowego. Modele ARDL*, <http://web.sgh.waw.pl/~jmuck/Ekonometria/EkonometriaPrezentacja5.pdf> [accessed: 2.02.2024].

Figure 1. Number of road accidents in Poland by road type in 2007–2021

Source: authors' own elaboration based on: *Wypadki drogowe – statystyki roczne*, <https://statystyka.policja.pl/st/ruch-drogowy/76562,Wypadki-drogowe-raporty-roczne.html> [accessed: 02.02.2024].

Depending on the kind of road, specific neural network models were employed to forecast how many accidents will occur on Polish roads. This approach has the benefit of simulating how the human brain functions. Nodes make up a neural network, and each node has inputs, weights, variances, and outputs. The Statistica program chose the best weights for the investigation. The model and its parameters that are selected will determine the outcome of predicting using the approach covered above.

Measures of analytical forecasting brilliance were computed using the forecasting errors derived from equations as follows:

- ME – mean error

$$ME = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (Y_i - Y_p) \quad (1)$$

- MAE – mean average error

$$MAE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n |Y_i - Y_p| \quad (2)$$

- MPE – mean percentage error

$$MPE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{Y_i - Y_p}{Y_i} \quad (3)$$

- MAPE – mean absolute percentage error

$$MAPE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{|Y_i - Y_p|}{Y_i} \quad (4)$$

- MSE – mean square error

$$MSE = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (Y_i - Y_p)^2 \tag{5}$$

where:

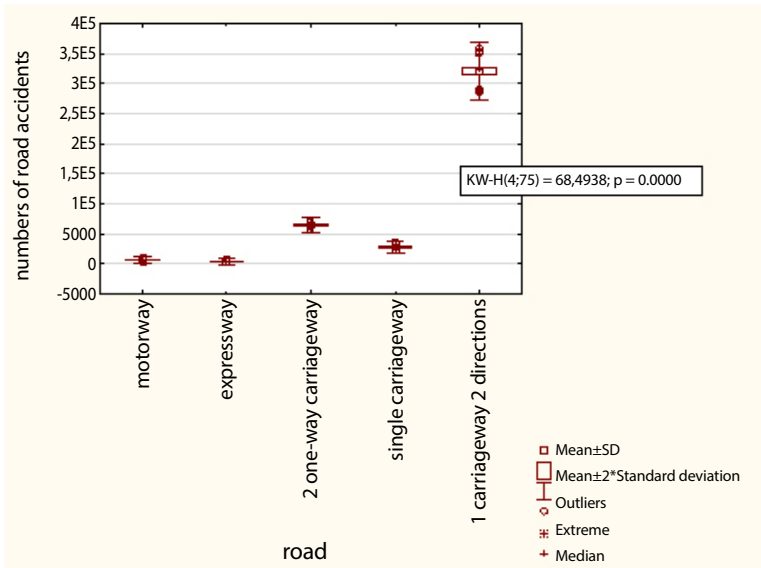
- n – the length of the forecast horizon,
- Y – observed value of road accidents,
- Y_p – forecasted value of road accidents.

The number of traffic accidents by type of road was predicted using the neural network models with the fewest mean absolute percentage error and mean percentage error.

Results

A statistical test was conducted to compare the variations in the number of traffic accidents across the studied period. With a test probability of p=0.05, the statistic for the examined non-parametric Kruskal-Wallis test is 68.5. As a result, we can rule out the idea that the average number of traffic accidents across all types of roads was similar over the study period (Figure 2).

Figure 2. From 2007 to 2021, the average number of accidents on Poland’s roads was compared by kind of road

Source: *Wypadki drogowe – statystyki roczne*, <https://statystyka.policja.pl/st/ruch-drogowy/76562,Wypadki-drogowe-raporty-roczne.html> [accessed: 02.02.2024].

The yearly number of traffic accidents in Poland was predicted based on the type of route using information from the Polish Police from 2007 to 2021⁴³. The research was carried out using Statistica software, using two different random sample sizes:

- teaching 70%, testing 15% and validation 15%.
 - teaching 80%, testing 10% and validation 10%,
- with the following number of learning networks: 20, 40, 60, 80, 100, 200, for which the MP error value was minimal (Table 1 and 2).

Table 1. Neural network learning summary for the random sample size case teaching 70%, testing 15% and validation 15%

Type of road	Network number	Network name	Quality (learning)	Quality (learning)	Quality (validation)	Learning algorithm	Activation (hidden)	Activation (output)	Errors				
									ME	MAE	MPE	MAPE	SSE
motorway	200	MLP 4-4-1	0,860209	0,00	1,000000	BFGS 4	Tanh	Exponential	148,860757	646,2109	0,14%	9,26%	829,6835
expressway	200	MLP 4-5-1	0,943807	0,00	1,000000	BFGS 0	Tanh	Tanh	119,16107	439,3001	0,55%	9,25%	579,3047595
2 single carriageways	80	MLP 4-7-1	0,688013	0,00	1,000000	BFGS 7	Exponential	Logistics	357,574337	2373,703	0,66%	3,69%	2900,535546
one-way	80	MLP 4-4-1	0,889765	0,00	-1,000000	BFGS 5	Linear	Tanh	240,536048	1437,768	0,88%	5,15%	2147,209989
1 carriageway 2 directions	60	MLP 4-7-1	0,769253	0,00	1,000000	BFGS 6	Logistics	Tanh	428,091314	13255,06	0,15%	4,18%	16147,18779

Source: authors' own elaboration.

Table 2. Neural network learning summary for the random sample size case teaching 80%, testing 10% and validation 10%

Type of road	Network number	Network name	Quality (learning)	Quality (learning)	Quality (validation)	Learning algorithm	Activation (hidden)	Activation (output)	Errors				
									ME	MAE	MPE	MAPE	SSE
motorway	20	MLP 4-8-1	0,896937	0,00	0,00	BFGS 3	Logistics	Linear	286,043436	830,1927	0,69%	11,54%	915,6960065
expressway	40	MLP 4-4-1	0,920674	0,00	0,00	BFGS 5	Logistics	Tanh	27,3902845	469,6358	0,93%	8,95%	686,2141408
2 single carriageways	60	MLP 4-4-1	0,823026	0,00	0,00	BFGS 18	Exponential	Logistics	332,171446	2193,8	0,51%	3,42%	2526,060222
one-way	20	MLP 4-7-1	0,874992	0,00	0,00	BFGS 1	Exponential	Logistics	540,759644	3736,17	0,27%	12,80%	4305,599907
1 carriageway 2 directions	20	MLP 4-5-1	0,912915	0,00	0,00	BFGS 8	Logistics	Linear	122,435598	6012,833	0,03%	1,90%	8468,116816

Source: authors' own elaboration.

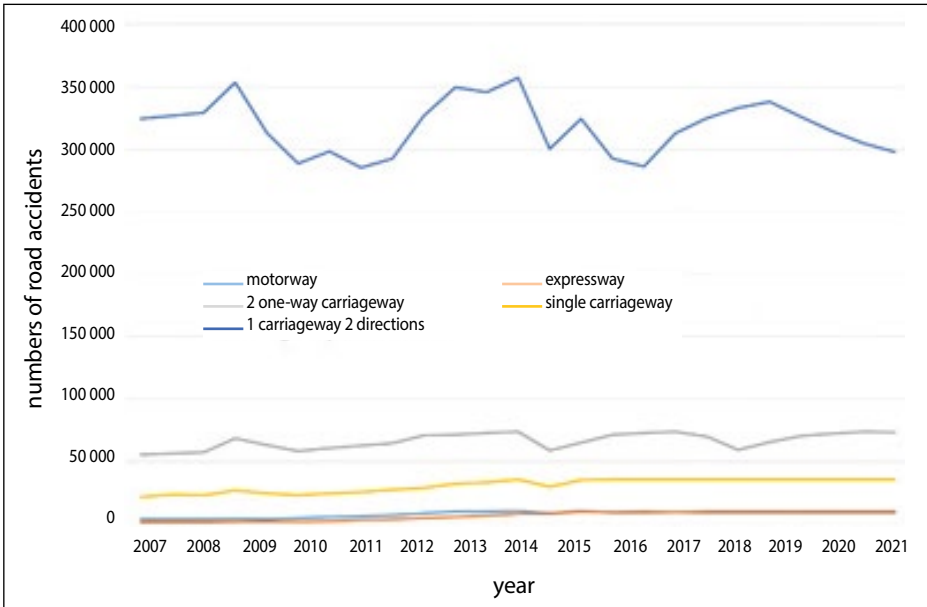
The offered research findings allow for the conclusion that, regardless of the kind of route, similar number of accidents will occur on Polish roads each year.

⁴³ *Wypadki drogowe – statystyki roczne*, <https://statystyka.policja.pl/> [accessed: 2.02.2024].

The choice of the random sample size affects the outcomes. The average percentage error is reduced by increasing the proportion of the learning group in comparison to the test and validation group. The error was 2.28% for a learning group made up of 70%, a test group made up of 15%, and a validation group made up of 15% in the ratio (70-15-15), whereas the error for the second test (80-10-10) was 0.55% (Figures 3 and 4).

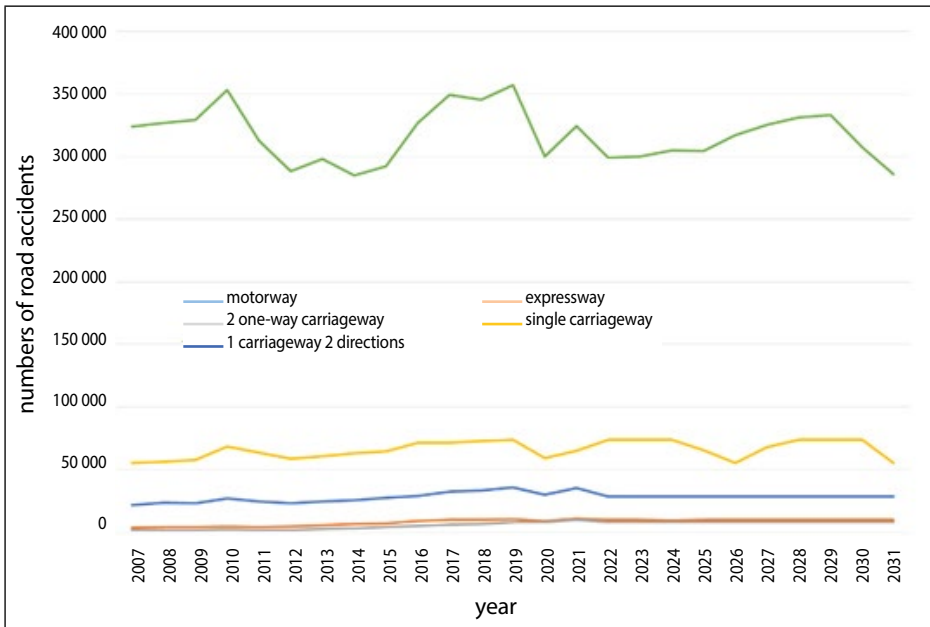
We may still anticipate a stabilization of the number of road accidents based on the data acquired on the expected number of accidents on various types of roads. This is impacted by the rise in traffic on Polish roads and the construction of new highways. It should be mentioned that the epidemic had an impact on the outcomes.

Figure 3. Forecasting number of road accidents for 2022–2040 for the 70-15-15 test group

Source: authors' own elaboration.

Figure 4. Forecasting number of road accidents for 2022–2040 for the 80-10-10 test group

Source: authors' own elaboration.

Conclusions

The study was conducted out in the Statistica environment and employed neural networks to forecast the frequency of accidents in Poland according to road type. The computer evaluated the weights used in the research to minimize the mean absolute error and the mean absolute percentage error.

It is clear from the data that we may still anticipate a stabilization in the number of traffic accidents. This is impacted by the expansion of highways and by the rise in the number of cars on Polish roads. The estimated forecasting errors demonstrate the validity of the used models.

Actions should be done to further reduce the number of road accidents based on the derived projections. These changes may include introducing harsher fines for traffic violations. The epidemic, which significantly reduced the frequency of accidents on the road, undoubtedly had an impact on the findings of the study.

In their follow-up study, the authors want to take into account more variables that affect the frequency of accidents and employ other statistical techniques to calculate the number of collisions. These might include the amount of traffic, the kind of weather, the age of the accident's perpetrator, and approaches that use exponential growth to calculate the frequency of accidents.

References

- Abdullah E., Emam A., *Traffic accidents analyzer using big data*, [in:] *Proceedings of 2015 International Conference on Computational Science and Computational Intelligence*, eds. H.R. Arabnia, L. Deligiannidis, Q.-N. Tran, IEEE, 2015, pp. 392–397, <https://doi.org/10.1109/CSCI.2015.187>.
- Al-Madani H.M.N., *Global road fatality trends' estimations based on country-wise micro level data*, "Accident Analysis and Prevention" 2018, vol. 111, pp. 297–310, <https://doi.org/10.1016/j.aap.2017.11.035>.
- Arteaga C., Paz A., Park J., *Injury severity on traffic crashes: a text mining with an interpretable machine-learning approach*, "Safety Science" 2020, vol. 132, 104988.
- Bąk I., Cheba K., Szczecińska B., *The statistical analysis of road traffic in cities of Poland*, "Transportation Research Procedia" 2019, vol. 39, pp. 14–23, <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2019.06.003>.
- Biswas A.A., Mia J., Majumder A., *Forecasting the number of road accidents and casualties using random forest regression in the context of Bangladesh*, [in:] *Proceedings of 10th International Conference on Computing, Communication and Networking Technologies (ICCCNT)*, IEEE, 2019, <https://doi.org/10.1109/ICCCNT45670.2019.8944500>.
- Chand A., Jayesh S., Bhasi A.B., *Road traffic accidents: an overview of data sources, analysis techniques and contributing factors*, "Materials Today: Proceedings" 2021, vol. 47, no. 15, pp. 5135–5141, <https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.05.415>.
- Chen C., *Analysis and forecast of traffic accident big data*, "ITM Web of Conferences" 2017, vol. 12, 04029, <https://doi.org/10.1051/itmconf/20171204029>.
- Chudy-Laskowska K., Pisula T., *Prognozowanie liczby wypadków drogowych na Podkarpaciu*, „Logistyka” 2015, no. 4, pp. 2782–2796.
- Chudy-Laskowska K., Pisula T., *Prognoza liczby wypadków drogowych w Polsce*, „Logistyka” 2014, no. 6, pp. 2710–2722.
- Dutta B., Barman M.P., Patowary A.N., *Application of Arima model for forecasting road accident deaths in India*, "International Journal of Agricultural and Statistical Sciences" 2020, vol. 16, no. 2, pp. 607–615, <https://connectjournals.com/03899.2020.16.607>.
- Fijorek K., Mróz K., Niedziela K., Fijorek D., *Prognozowanie cen energii elektrycznej na Rynku Dnia Następnego metodami data mining*, „Rynek Energii” 2010, vol. 91, no. 6, pp. 46–50, https://www.cire.pl/pliki/2/prognozowanie_cen_rdn.pdf [accessed: 02.02.2024].
- Gorzelańczyk P., Pyszewska D., Kalina T., Jurkovič M., *Analysis of road traffic safety in the Piła Powiat*, "Scientific Journal of Silesian University of Technology. Series Transport" 2020, vol. 107, pp. 33–52, <https://doi.org/10.20858/sjsutst.2020.107.3>.
- Gregorzczak A., Swarcewicz M., *Analiza wariancji w układzie powtarzanych pomiarów do określenia efektów czynników wpływających na pozostałości linuronu w glebie*, "Polish Journal of Agronomy" 2012, vol. 11, pp. 15–20, https://www.iung.pl/PJA/wydane/11/PJA11_3.pdf [accessed: 02.02.2024].
- Helgason A.F., *Fractional integration methods and short time series: evidence from a simulation study*, "Political Analysis" 2016, vol. 24, no. 1, pp. 59–68, <https://doi.org/10.1093/pan/mpv026>.
- Karlaftis M., Vlahogianni E., *Memory properties and fractional integration in transportation time-series*, "Transportation Research Part C: Emerging Technologies" 2009, vol. 17, no. 4, pp. 444–453, <https://doi.org/10.1016/j.trc.2009.03.001>.
- Kashpruk N., *Badania porównawcze modeli statystycznych i obliczeń miękkich dla identyfikacji ciągów czasowych i prognoz*, PhD dissertation, Opole University of Technology, Opole 2010,

- https://dbc.wroc.pl/Content/108023/Praca%20Doktorska_%20Natalia%20Kashpruk_popr.pdf [accessed: 02.02.2024].
- Khaliq K.A., Chughtai O., Shahwani A., Qayyum A., Pannek J., *Road accidents detection, data collection and data analysis using V2X communication and edge/cloud computing*, "Electronics" 2019, vol. 8, no. 8, 896, <https://doi.org/10.3390/electronics8080896>.
- [Kowalski L.], *Prognozowanie na podstawie szeregów czasowych*, <http://pis.rezolwenta.eu.org/Materialy/PiS-W-5.pdf> [accessed 02.02.2024].
- Kumar S., Viswanadham V., Bharathi B., *Analysis of road accident*, "IOP Conference Series: Materials Science and Engineering" 2019, vol. 590, no. 1, 012029, <https://doi.org/10.1088/1757-899X/590/1/012029>.
- Lavrenz S., Vlahogianni E., Gkritza K., Ke Y., *Time series modeling in traffic safety research*, "Accident Analysis and Prevention" 2018, vol. 117, pp. 368–380, <https://doi.org/10.1016/j.aap.2017.11.030>.
- Łobejko S., Masłowska K., Wojdan R., *Analiza i prognozowanie szeregów czasowych z programem SAS*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2015.
- Mamczur M., *Jak działa regresja liniowa? I czy warto ją stosować?*, <https://mirosławmamczur.pl/jak-dziala-regresja-liniowa-i-czy-warto-ja-stosowac/> [accessed 02.02.2024].
- McIlroy R.C., Plant K.A., Hoque M.S., Wu J., Kokwaro G.O., Nam V.H., Stanton N.A., *Who is responsible for global road safety? A cross-cultural comparison of Actor Maps*, "Accident Analysis and Prevention" 2019, vol. 122, pp. 8–18, <https://doi.org/10.1016/j.aap.2018.09.011>.
- Monedero B.D., Gil-Alana L.A., Martínez M.C.V., *Road accidents in Spain: Are they persistent?*, "IATSS Research" 2021, vol. 45, no. 3, pp. 317–325, <https://doi.org/10.1016/j.iatssr.2021.01.002>.
- Mućk J., *Ekonometria. Modelowanie szeregów czasowych. Stacjonarność. Testy pierwiastka jednostkowego. Modele ARDL*, <http://web.sgh.waw.pl/~jmuck/Ekonometria/EkonometriaPrezentacja5.pdf> [accessed: 02.02.2024].
- Perczak G., Fiszeder P., *Model GARCH – wykorzystanie dodatkowych informacji o cenach minimalnych i maksymalnych*, "Bank i Kredyt" 2014, vol. 45, no. 2, pp. 105–131, https://www.bankandcredit.nbp.pl/content/2014/02/bik_02_2014_02_art.pdf [accessed: 02.02.2024].
- Pilatowska M., *Wybór rzędu autoregresji w zależności od parametrów modelu generującego*, "Ekonometria" 2012, vol. 4, no. 38, pp. 16–35, https://dbc.wroc.pl/Content/22753/Pilatowska_Wybor_Rzedu_Autoregresji_w_Zale%5BC5%BCnosci_Od_Parametrow.pdf [accessed: 02.02.2024].
- Procházka J., Čamaj M., *Modelling the number of road accidents of uninsured drivers and their severity*, [in:] *International Academic Conferences*, 5408040, International Institute of Social and Economic Sciences, 2017, <https://ideas.repec.org/p/sek/iacpro/5408040.html> [accessed 02.02.2024].
- Procházka J., Flimmel S., Čamaj M., Bašta M., *Modelling the number of road accidents*, [in:] *20th AMSE. Applications of Mathematics and Statistics in Economics. International Scientific Conference: Szklarska Poręba, 30 August – 3 September 2017. Conference Proceedings. Full Text Papers*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2017, pp. 355–364, <https://doi.org/10.15611/amse.2017.20.29>.
- Rajput H., Som T., Kar S., *An automated vehicle license plate recognition system*, "Computer" 2015, vol. 48, no. 8, pp. 56–61, <https://doi.org/10.1109/MC.2015.244>.
- Random forest*, https://en.wikipedia.org/wiki/Random_forest [accessed: 02.02.2024].
- Sunny C.M., Nithya S., Sinshi K.S., Vinodini V.M.D., Lakshmi A.K.G., Anjana S., Manojkumar T.K., *Forecasting of road accident in Kerala: a case study*, [in:] *2018 International*

- Conference on Data Science and Engineering (ICDSE)*, IEEE, 2018, <https://doi.org/10.1109/ICDSE.2018.8527825>.
- Szmuksta-Zawadzka M., Zawadzki J., *O prognozowaniu na podstawie modeli Holta-Wintersa dla pełnych i niepełnych danych*, „*Ekonometria*” 2009, vol. 24, no. 38, pp. 85–99, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=15648> [accessed: 02.02.2024].
- Tambouratzis T., Souliou D., Chalikias M., Gregoriades A., *Maximising accuracy and efficiency of traffic accident prediction combining information mining with computational intelligence approaches and decision trees*, “*Journal of Artificial Intelligence and Soft Computing Research*” 2014, vol. 4, no. 1, pp. 31–42, <https://doi.org/10.2478/jaiscr-2014-0023>.
- Techniki zgłębiania danych (data mining)*, StatSoft, https://www.statsoft.pl/textbook/stathome_stat.html?https%3A%2F%2Fwww.statsoft.pl%2Ftextbook%2Fstatmin.html [accessed: 02.02.2024].
- Top advantages and disadvantages of Hadoop 3*, DataFlair, <https://data-flair.training/blogs/advantages-and-disadvantages-of-hadoop/> [accessed: 02.02.2024].
- Vilaça M., Silva N., Coelho M.C., *Statistical analysis of the occurrence and severity of crashes involving vulnerable road users*, “*Transportation Research Procedia*” 2017, vol. 27, pp. 1113–1120, <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2017.12.113>.
- WHO Team, *The global status on road safety*, <https://www.who.int/publications/item/9789241565684> [accessed: 02.02.2024].
- Wójcik A., *Modele wektorowo-autoregresyjne jako odpowiedź na krytykę strukturalnych wielorównaniowych modeli ekonometrycznych*, „*Studia Ekonomiczne*” 2014, vol. 193, pp. 112–128, <https://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-538707d9-40cd-471b-a022-6190a01eb76f> [accessed 02.02.2024].
- Wróbel M.S., *Zastosowanie neuronowych systemów rozmytych w chemii*, praca doktorska, Politechnika Śląska, Katowice 2011, https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/5266/1/Wrobel_Zastosowanie_neuronowych_systemow.pdf [accessed: 02.02.2024].
- Wypadki drogowe – statystyki roczne*, <https://statystyka.policja.pl/st/ruch-drogowy/76562,Wypadki-drogowe-raporty-roczne.html> [accessed: 02.02.2024].
- Yang Z., Zhang W., Feng J., *Predicting multiple types of traffic accident severity with explanations: a multi-task deep learning framework*, “*Safety Science*” 2022, vol. 146, 105522 <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2021.105522>.
- Zheng Z., Wang C., Wang P., Xiong Y., Zhang F., Lv Y., *Framework for fusing traffic information from social and physical transportation data*, “*PLoS One*” 2018, vol. 13, no. 8, e0201531 <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0201531>.
- Zhu L., Lu L., Zhang W., Zhao Y., Song M., *Analysis of accident severity for curved roadways based on Bayesian networks*. *Sustainability*. 2019, vol. 11, no. 8, 2223 <https://doi.org/10.3390/su11082223>.

Employing neural networks to predict the number of incidents on specific types of Polish roads

Abstract

The article’s goal is to predict how many accidents will occur on different types of roads in Poland. This was accomplished by the analysis of annual data on the number of traffic accidents in Poland by type of road. A prediction for the years 2022–2040 was developed using police statistics. The frequency of accidents in Poland was anticipated using a few neural network models. The findings indicate that we can still expect a stabilization of

the number of road accidents. This is impacted by the rise in traffic on Polish roads and the construction of new highways. The number of learning, test, and validation samples chosen at random has an impact on the outcomes.

Keywords: road accident, pandemic, forecasting, neural networks

Prognozowanie liczby wypadków drogowych w Polsce dla poszczególnych rodzajów dróg przy wykorzystaniu sieci neuronowych
Streszczenie

Celem artykułu jest wykonanie prognozy liczby wypadków drogowych w Polsce w zależności od rodzaju drogi. Dokonano analizy rocznych danych dotyczących liczby wypadków drogowych w Polsce z podziałem na kategorie dróg i na podstawie statystyk Policji sporządzono prognozę na latach 2022–2040. Do prognozy liczby wypadków w Polsce wykorzystano wybrane modele sieci neuronowych. Wyniki badań pokazują, że nadal możemy się spodziewać stabilizacji liczby wypadków drogowych. Wpływ ma na to rosnąca liczba pojazdów poruszających się na polskich drogach i tworzenie nowych dróg szybkiego ruchu i autostrad. Wybór liczności prób losowych (uczącej, testowej i walidacji) wpływa na otrzymane wyniki.

Słowa kluczowe: wypadek drogowy, pandemia, prognozowanie, sieci neuronowe

Z kart historii

Janusz Wojtycza

dr hab., prof. UAFM, Uniwersytet Andrzeja Frycza Modrzewskiego w Krakowie
<https://orcid.org/0000-0002-5872-8403>

Pułkownik Jerzy Lewakowski – komendant Wojskowego Instytutu Geograficznego, ofiara zbrodni katyńskiej

Jerzy Wiktor Lewakowski urodził się 23 marca 1891 r. we Lwowie jako syn Aleksandra (1847–1909, dyrektor Banku Hipotecznego we Lwowie) i Eugenii z d. Dębickiej (ur. ok. 1850). Miał brata Stanisława Zenona (ur. 1877). W 1911 r. ukończył c.k. V Gimnazjum we Lwowie i podjął studia na Wydziale Budownictwa Lądowego Szkoły Politechnicznej we Lwowie. Do wybuchu wojny zaliczył sześć semestrów.

Od 1906 r. należał do Niepodległych Kół Młodzieży Gimnazjalnej, a od 1910 r. – do „Sokoła”. Od powstania, 22 maja 1911 r., I Lwowskiej Drużyny Skautowej naczelnika Kościuszki był jej członkiem i pełnił funkcję zastępcy drużynowego Czesława Pieniążkiewicza¹. Drużyna powstała z przekształcenia założonej w styczniu 1911 r. w bursie uczniowskiej, mającej pomieszczenie w Domu imienia Tadeusza Kościuszki przy ul. Dwernickiego 1 we Lwowie, Drużyny Młodzieży Sokolej². We wrześniu 1911 r. drużyna liczyła 78 skautów, w tym trzech instruktorów³.

¹ Czesław Pieniążkiewicz (1881–1945), urzędnik, zastępca Naczelnego Komendanta Skautowego (1916–1918), miejscowy komendant skautowy we Lwowie (1916–1917), założyciel i pierwszy drużynowy I Lwowskiej Drużyny Skautowej naczelnika Kościuszki (1911–1914, 1915–1916), redaktor lwowskiego „Skauta” (1916–1918).

² M. Popiel, *Skauci I Lwowskiej Drużyny skautowej od stycznia do czerwca 1911 roku*, „Skaut. Harcerskie Pismo Historyczne” [Tarnów] nr 2 (60) z 23.04.2020 r., s. 3.

³ *Kronika*, „Skaut” [Lwów] nr 1 z 15.10.1911 r., s. 16.

Należał do bliskich współpracowników Andrzeja Małkowskiego⁴. Od 22 maja 1911 r. był p.o. skarbnika Naczelnej Komendy Skautowej, od 16 września 1912 do 1914 r. – członkiem Związkowego Naczelnictwa Skautowego (ZNS) we Lwowie⁵ oraz Sekcji Technicznej Głównej Komendy Skautowej (1914). Był też od lutego 1912 r. członkiem Miejscowej Komendy Skautowej we Lwowie. Wziął udział kursie skautowym zorganizowanym na wiosnę 1912 r., a od 14 lipca do 2 sierpnia 1912 r. uczestniczył w kursie skautowym w Skolem, który opisał szczegółowo na łamach „Skauta”⁶. W następnym roku należał do kadry kursu skautowego w Skolem (14 lipca – 2 sierpnia 1913)⁷. W latach 1913–1914 prowadził VII Lwowską Drużynę Skautową im. ks. J. Poniatowskiego. Drużyna liczyła w tym czasie 66 skautów, głównie uczniów c.k. Wyższej Szkoły Realnej, uczestniczyła w kursie pożarniczym. W dniach 10 lipca – 20 sierpnia 1914 r. kierował kursem zastępowych ZNS pod namiotami w Skolem. Prof. Andrzej Zalewski⁸, wspominając ten kurs, tak o nim napisał: „Lewakowski miał lat 22. Był specjalistą od terenoznawstwa, ale umiał chyba wszystko, co dotyczyło harcerstwa”⁹.

Wydał *Regulamin wewnętrzny drużyn skautowych. Projekt* (Lwów 1914). Był komendantem 1. plutonu w II akademickiej kompanii Stałych Drużyn Sokolich oraz zastępcą kompanijnego instruktora terenoznawstwa w szkołach oficerskich i podoficerskich oraz na obozach „Sokoła”. Organizował zakup i zdobywanie broni dla drużyn. Opracował w tym czasie regulaminy i podręczniki: *Karabin „Mannlicher” (związły opis z tablicą)* (Lwów 1913), *Klucz znaków przyjętych rosyjskiej mapy wojskowo-topograficznej 1:26 000* (Lwów 1914, 1916), *Terenoznawstwo i kartografia wojskowa. Podręcznik dla organizacji wojskowych i drużyn skautowych* (Lwów 1916). Była to jedna z pierwszych, obok *Terenoznawstwa* H. Bagińskiego, polskich

⁴ Andrzej Juliusz Małkowski (1888–1919), uważany za założyciela harcerstwa polskiego, członek Naczelnej Komendy Skautowej we Lwowie (1911) i Związkowego Naczelnictwa Skautowego (1911–1912), założyciel i redaktor lwowskiego „Skauta” (1911–1912).

⁵ G. Nowik, *Polskie związki skautowe i harcerskie 1909–1922. Zarys organizacyjny*, Niezależne Wydawnictwo Harcerskie, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, Warszawa 2019, s. 49, 53, 62–63.

⁶ X. V. [J. Lewakowski], *Kurs skautowy w Skolem (Od 14 lipca do 2 sierpnia 1912)*, „Skaut” nr 1–3 z 1.09.1913 r., s. 23–27; toż: J. Lewakowski, *Kurs skautowy w Skolem w r. 1913*, [w:] *Harcerstwo w obozach*, [red.] S. Sedlaczek, E. Ryszkowski, Dział Wydawnictw Naczelnictwa Związku Harcerstwa Polskiego, Warszawa 1928 [reprint: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2015], s. 36–45. W przedruku prawdopodobnie błąd co do roku opisanego kursu.

⁷ W. Błajewski, *Z dziejów harcerstwa polskiego 1910–1939*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1985, s. 50.

⁸ Andrzej Zalewski (1898–1978), prof. AGH, specjalista w zakresie ekonomiki i organizacji pracy oraz planowania w hutnictwie, m.in. prezes Towarzystwa Naukowego Organizacji i Kierownictwa; od 1911 r. jeden z pierwszych skautów warszawskich, później m.in. członek i szef Głównej Kwatery Naczelnej Komendy Skautowej, żołnierz AK.

⁹ A. Zalewski, *Wspomnienia o harcerstwie 1911–1920* [mps, ss. 26], s. 6, kserokopia w posiadaniu autora.

prac z tej dziedziny. Na łamach lwowskiego „Skauta” w latach 1912–1914 jako X[awery]. Vocavelli¹⁰ publikował cykl artykułów *Nauka o terenie*, pisał również na inne tematy, później współpracował z redakcją do 1921 r. W latach 1914–1918 współredagował „Polski Przegląd Wojskowy”¹¹.

W chwili wybuchu I wojny światowej był członkiem kadry kursu ZNS w Skolem. Władysław Nekrasz pisze: „Wśród podniesłego nastroju wszyscy składają wobec naczelnego komendanta skautowego, dr. Kazimierza Wyrzykowskiego i ks. Jana Mauersbergera, uroczystą przysięgę, że oddają się na służbę Sprawie i ślubują gotowość poświęcenia swych sił i życia dla Polski”¹².

27 lipca 1914 r. został zmobilizowany do c.k. armii i skierowany do szkoły oficerów rezerwy artylerii w Krakowie, a 6 grudnia 1914 r. – do 2 Brygady Artylerii Fortecznej w Krakowie, służył w Regimentie Artylerii Fortecznej Nr 2. Od 1 maja 1915 r. jako chorąży, od 1 stycznia 1916 r. – podporucznik i od 1 lutego 1918 r. – porucznik walczył w armii austriackiej na frontach rosyjskim, serbskim, rumuńskim i od lutego 1917 r. jako dowódca baterii – na froncie włoskim, gdzie 22 lutego 1918 r. został ranny w głowę i przeszedł operację oka. Po wyleczeniu pełnił służbę w batalionie zapasowym Regimentu Artylerii Ciężkiej Nr 2 w Krakowie¹³.

20 października 1918 r. nawiązał kontakt z płk. Bolławem Roją i 31 października na jego rozkaz, pełniąc służbę oficera dyżurnego, przejął dowodzenie, sprzęt artyleryjski regimentu oraz jego koszary przy ul. Montelupich. Był to pierwszy pułk artylerii w Wojsku Polskim. Zorganizował ochronę pobliskiego szpitala oraz magazynów sprzętu saperskiego, artyleryjskiego i żywnościowego przed grabieżą i zniszczeniem. Z dniem 1 listopada został przyjęty do Wojska Polskiego w stopniu porucznika i przydzielony do krakowskiego pułku artylerii wałowej. 5 listopada 1918 r. został mianowany przez gen. B. Roję dowódcą Pociągu Pancernego Nr 2 „Śmiały”. W dniach 11 i 12 listopada 1918 r. dowodził pociągiem podczas zdobywania Przemysła i wślawił się atakiem pociągu przez most kolejowy na Sanie na silnie umocnione pozycje ukraińskie, otwierającym drogę piechocie do przeprawy na drugi brzeg rzeki, oraz w bitwie Bakończycami. Pociągiem pancernym dowodził do 3 grudnia 1918 r., uczestniczył w odsieczy i prowadził transporty żywności dla Lwowa¹⁴. Z powodu ciężkiej choroby w połowie grudnia 1918 r. wrócił do Krakowa.

¹⁰ W szeregu publikacji błędnie „Vocareli”.

¹¹ J. M. [Józefa Mękarśka], *O drubnie Jadwidze i drubhu Jerzym Lewakowskich*, „Skaut. Pismo Koła Harcerki i Harcerzy z lat 1910–1945” 1973, nr 16, s. 25.

¹² W. Nekrasz, *Harcerze w bojach. Przyczynek do udziału młodzieży polskiej w walkach o niepodległość ojczyzny w latach 1914–1921*, Główna Drukarnia Wojskowa, Warszawa 1930, s. 21.

¹³ S. Zajac, *Pokój wam. Ocalić od zapomnienia*, Dowództwo Krakowskiego Okręgu Wojskowego, Kraków 1994, s. 154.

¹⁴ A. Jackowski, *Jerzy Lewakowski (1891–1940)*, [w:] *Geografowie polscy. Słownik biograficzny*, red. A. Jackowski, K. Krzemień, I. Soljan, t. 2: K–P, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków 2018, s. 919; W. Nekrasz, *op. cit.*, s. 193.

Był kolejno instruktorem, nauczycielem i wykładowcą w 1 Pułku Artylerii Wąłowej. Ponadto uczestniczył w zajęciach Instytutu Sztuk Pięknych w Krakowie na kierunku architektura. W maju 1920 r. został przeniesiony do Korpusu Kadetów Nr 1 w Łobzowie jako wykładowca i instruktor. W sierpniu i wrześniu 1920 r., w czasie wojny z bolszewikami, służył w Sztabie 1 Armii na stanowisku referenta Oddziału III Operacyjnego.

Wydał podręcznik *Terenoznawstwo i kartografja wojskowa* (Warszawa–Kraków 1920), przez długi czas obowiązujący w szkołach oficerskich WP, oraz *Klucz znaków przyjętych austriackich: 1:75 000 i 1:20 000, pruskich: 1:100 000 i 1:200 000, rosyjskich: 1:84 000 i 1:126 000* (Warszawa–Kraków [1920], Kraków 1936).

W latach 1918–1920 był członkiem Naczelnej Rady Harcerskiej, a od sierpnia 1920 do 1921 r. – członkiem Naczelnictwa ZHP. W sierpniu 1920 r. rozkazem Naczelnictwa ZHP otrzymał stopień ćwika¹⁵. W dniach 31 października – 2 listopada 1920 r. uczestniczył jako delegat organizacji Małopolski w V Zjeździe Naczelnej Rady Harcerskiej¹⁶. W roku 1921 był też członkiem Sądu Harcerskiego¹⁷. Posiadał stopień podharcymistrza.

W latach 1920–1926 pełnił kolejno służbę w Wydziale I Regulaminów i Wyszakolenia Oddziału III Sztabu Generalnego WP jako kierownik Referatu Regulaminów, w Szkole Podchorążych Rezerwy Artylerii w Warszawie jako dowódca baterii szkolnej i instruktor artylerii, w Referacie Przystosobienia Wojskowego w Warszawie jako kierownik referatu i w Wydziale Szakolenia Departamentu I Broni Głównych i Wojsk Taborowych Ministerstwa Spraw Wojskowych. Następnie przez rok był wykładowcą w 5 Pułku Artylerii Ciężkiej w Szkole Podchorążych Rezerwy Artylerii oraz instruktorem artylerii i dyrektorem nauk w Szkole Podchorążych w Warszawie. W 1922 r. został zweryfikowany w stopniu kapitana ze starszeństwem z dniem 1 czerwca 1919 r. Ukończył kurs dowódców dywizjonów artylerii w Toruniu (6 kwietnia – 30 września 1923) i kurs doskonalenia w Wyższej Szkole Wojskowej (2 października 1924 – 18 marca 1925). W roku 1923 na łamach „Wychowania Wojskowego” opublikował artykuł *Nasze nowe regulaminy*.

Płk M. Kukiel, szef III Oddziału Sztabu Generalnego, wystawił mu taką opinię: „Kpt. Lewakowski jest wzorowym oficerem o wyrobionych i wysokich zdolnościach organizacyjnych i zamiłowaniu do pracy. Posiada bardzo głębokie wiadomości ogólne i wojskowe. Pod każdym względem wykonuje wzorowo obowiązki. Bardzo zdolny organizator”¹⁸.

¹⁵ *Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej (1918–1920)*, Warszawa 1920, s. 3; Dział Urzędowy, „Harcerz” 1920, nr 24, s. 216; Rozkaz miesięczny Naczelnictwa ZHP L. 42 z sierpnia 1920 r., „Harcerz” 1920, nr 26, s. 238.

¹⁶ Rozkaz miesięczny Naczelnictwa ZHP L. 35 z czerwca 1920 r., „Harcerz” 1920, nr 27, s. 247; Dział Urzędowy, V Zjazd NRH, „Harcerz” 1920, nr 30, s. 227.

¹⁷ *II Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej (I I 1921–I IX 1921)*, Warszawa 1921, s. 41.

¹⁸ S. Zając, *op. cit.*, s. 154. Autor podaje, że opinię wystawiono w 1931 r., ale nie jest to możliwe, gdyż J. Lewakowski był już od 1924 r. majorem.

1 grudnia 1924 r. został mianowany majorem ze starszeństwem z dniem 15 sierpnia 1924 r. i 59. lokatą w korpusie oficerów zawodowych artylerii. Pozostawał w tym czasie oficerem nadetatowym 5 Pułku Artylerii Ciężkiej w Krakowie.

Od 1925 r. był wykładowcą artylerii w Szkole Podchorążych. Według relacji prof. A. Zalewskiego, w tym czasie kierownika Zakładu Terenoznawstwa w Szkole Podchorążych w Warszawie: „Naprawdę to on przeprowadził w 1926 r. Podchorążówkę przez most Poniatowskiego, mimo że zapatrywania polityczne łączyły go z Piłsudskim”¹⁹.

16 maja 1926 r. został wyznaczony na stanowisko kierownika Działu Ewidencji i Konstrukcji Map, później – kierownika Samodzielnego Referatu Organizacyjno-Mobilizacyjnego Wojskowego Instytutu Geograficznego (WIG) w Warszawie. Od 1 lipca 1932 r. był zastępcą, od 21 marca 1935 do 15 kwietnia 1936 r. – p.o. komendanta WIG, a 25 sierpnia 1939 r. objął funkcję komendanta Instytutu. Jako zastępca szefa WIG kierował Wydziałem Administracyjnym, Samodzielnym Referatem Ogólnym oraz Oficerską Szkołą Topografów. Z jego inicjatywy w 1934 r. przekształcono Szkołę Służby Wojskowo-Geograficznej przy WIG z 10-miesięcznego szkolenia w dwuletnią szkołę. 12 marca 1933 r. został awansowany do stopnia podpułkownika ze starszeństwem od 1 stycznia 1933 r. i 1. lokatą w korpusie oficerów geografów.

Był współorganizatorem założonej 3 grudnia 1923 r. Sekcji Geograficznej Towarzystwa Wiedzy Wojskowej, jej członkowie powierzyli mu w 1927 r. stanowisko redaktora naczelnego kwartalnika „Wiadomości Służby Geograficznej”, którym był do roku 1939. Pod jego redakcją kwartalnik stał się głównym periodykiem specjalistycznym w kraju, z którym współpracowali tacy wybitni geografowie i kartografowie jak E. Romer, B. Olszewicz, J. Krasowski, K. Buczek czy S. Lencewicz. Opublikował na jego łamach m.in. artykuły: *Międzynarodowa wystawa kartograficzna w Warszawie (1934)*, *Mapa terenów powodzi lipcowej 1934 r. (1935)*, *Pomiar, mapa i obrona kraju. Rozważania z okazji dziesięciolecia (1937)*²⁰. Był też współredaktorem „Polskiego Przeglądu Wojskowego”.

Był członkiem Komitetu Organizacyjnego II Zjazdu Słowiańskich Geografów i Etnografów w Polsce w dniach 1–12 czerwca 1927 r. (i ponownie w 1936) oraz członkiem Komitetu Organizacyjnego i organizatorem międzynarodowej wystawy kartografii współczesnej w gmachu Politechniki Warszawskiej w ramach XIV Kongresu Międzynarodowej Unii Geograficznej w Warszawie w dniach 23–30 sierpnia 1934 r.²¹. Był także członkiem Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Geograficznego²².

¹⁹ A. Zalewski, *op. cit.*, s. 6.

²⁰ A. Jackowski, *op. cit.*, s. 920.

²¹ A. Jackowski, E. Bilska-Wodecka, I. Soljan, *80 lat minęło... XIV Kongres Międzynarodowej Unii Geograficznej w Warszawie, 23-31.08.1934*, „Przegląd Geograficzny” 2014, t. 86, nr 1, s. 116–117, 122.

²² A. Jackowski, *Geografowie wobec wojny polsko-bolszewickiej. W stulecie Bitwy Warszawskiej 1920–2020*, Polskie Towarzystwo Geograficzne, <https://ptgeo.org.pl/2020/08/geografow->

W pracy zbiorowej *Harcerstwo w obozach* (Warszawa 1928) opublikował artykuł *Kurs skautowy w Skolem*. Uczestniczył w spotkaniu pierwszych drużyn lwowskich 7 listopada 1937 r., zorganizowanym we Lwowie przez Koło Harcerzy z Czasów Walk o Niepodległość²³.

Od 31 sierpnia 1939 r. WIG prowadził mobilizację żołnierzy, w tym oficerów o specjalności geodezyjno-kartograficznej. Łącznie zgłosiło się 850 żołnierzy. 4 września 1939 r. otrzymał z Kwatery Głównej Naczelnego Wodza rozkaz ewakuacji WIG do Lwowa. Ewakuacja rozpoczęła się w nocy z 4 na 5 września, kiedy został wysłany pierwszy oddział. Instytut ewakuowano do Lwowa samochodami i koleją. Transporty składające się z 60 samochodów wyruszyły z Warszawy w trzech rzutach 5 i 6 września i z niewielkimi stratami dotarły do Lwowa 8 września. Z dwóch transportów kolejowych pierwszy, kilkakrotnie bombardowany, dotarł do Lwowa 7 września. Drugi, składający się z 56 wagonów, utknął w zatorze między stacjami Mrozy i Siedlce. 9 września Lewakowski wydał rozkaz opuszczenia transportu i rozpoczęcia marszu do Lwowa. Następnego dnia rezerwistów skierowano do batalionu etapowego, a personel – do Lwowa. 11 września Lewakowski wydał rozkaz indywidualnego przedzierania się do Lwowa²⁴. Ostatecznie większość transportów z niewielkimi stratami dotarła do celu.

Do Lwowa dotarło ok. 150 oficerów i 100 szeregowych. Podjęto druk w Zakładach Graficznych Książnica-Atlas prof. Eugeniusza Romera. Między 8 a 15 września wydano 18 map w nakładach od 2000 do 5000 egzemplarzy. Dostarczano je samochodami bezpośrednio do walczących wojsk. 15 września WIG został przetransportowany kolumną 26 samochodów do Stanisławowa, gdzie 17 września zapadła decyzja o ewakuacji ze sprzętem i materiałami na Węgry²⁵.

Lewakowski pozostał we Lwowie i brał udział w jego obronie jako oficer artylerii. Ujęty przez armię sowiecką, był internowany w Kozielsku i Starobielsku. Pomędzy 4 i 9 kwietnia 1940 r. został przewieziony do Katynia, gdzie został zamordowany. Spoczywa na Polskim Cmentarzu Wojennym w Katyniu.

Został odznaczony Medalem Niepodległości (1932), Srebrnym Krzyżem Zasługi (1923), Brązowym Medalem za Długoletnią Służbę, Medalem Pamiątkowym za Wojnę 1918–1921 (1928), Medalem Dziesięciolecia Odzyskanej Niepodległości (1928), Odznaką Honorową „Orleńską”, harcerską odznaką „Za Zasługę” (3 lipca 1921). 5 października 2007 r. został awansowany pośmiertnie do stopnia pułkownika. Na cmentarzu Powązkowskim znajduje się jego symboliczne epitafium.

ie-wobec-wojny-polsko-bolszewickiej-w-stulecie-bitwy-warszawskiej-1920-2020 [dostęp: 3.08.2023].

²³ W. Błażejewski, *op. cit.*, s. 314; *Odznaka pamiątkowa dawnych harcerzy małopolskich*, „Wschód” 1937, nr 65, s. 11.

²⁴ E. Sobczyński, *Wojenne losy WIG-u*, „Polska Zbrojna”, nr okazyjny na Dzień Pamięci Ofiar Zbrodni Katyńskiej, 13.04.2021, s. 3.

²⁵ *Ibidem*, s. 4–5.

W 1920 r. zawarł związek małżeński z Jadwigą Marią Czarnecką 1° voto Rogowską (1890–1972), malarką, graficzką, nauczycielką, podharcmistrzą, w latach 1909–1910 członkinią lwowskiego „Sokoła”, w latach 1914–1915 drużynową II Żeńskiej Drużyny Skautowej we Lwowie, w latach 1920–1921 członkinią NZHP, w roku 1920 członkinią Naczelnej Rady Harcerskiej), miał z nią syna Johna Janusza Lewakowskiego (1923–2018, zam. w USA). Po rozwodzie po raz drugi wstąpił w związek małżeński w 1925 r. z Janiną Marią Mieczynską (ok. 1888–1981), tancerką, choreografką, nauczycielką tańca, wykładowczynią w uczelniach artystycznych, która w latach 1954–1955 pełniła funkcję rektora Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej w Łodzi²⁶.

Bibliografia

- II Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej (I I 1921–I IX 1921)*, Warszawa 1921.
- Błajejewski W., *Z dziejów harcerstwa polskiego 1910–1939*, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1985.
- Dział Urzędowy, „Harcerz” 1920, nr 24, s. 216.
- Dział Urzędowy, V Zjazd NRH, „Harcerz” 1920, nr 30, s. 277–280.
- J.M. [Józefa Mękarska], *O drubnie Jadwidze i drubu Jerzym Lewakowskich*, „Skaut. Pismo Koła Harcerki i Harcerzy z lat 1910–1945” 1973, nr 16, s. 25.
- Jackowski A., *Geografowie wobec wojny polsko-bolszewickiej. W stulecie Bitwy Warszawskiej 1920–2020*, Polskie Towarzystwo Geograficzne, <https://ptgeo.org.pl/2020/08/geografowie-wobec-wojny-polsko-bolszewickiej-w-stulecie-bitwy-warszawskiej-1920-2020> [dostęp: 3.08.2023].
- Jackowski A., *Jerzy Lewakowski (1891–1940)*, [w:] *Geografowie polscy. Słownik biograficzny*, red. A. Jackowski, K. Krzemień, I. Soljan, t. 2: K–P, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków 2018, s. 919–922.
- Jackowski A., Bilska-Wodecka E., Soljan I., *80 lat minęło... XIV Kongres Międzynarodowej Unii Geograficznej w Warszawie, 23–31.08.1934*, „Przegląd Geograficzny” 2014, t. 86, nr 1, s. 115–130.
- Janina Mieczynska*, Encyklopedia teatru polskiego, <https://encyklopediateatru.pl/osoby/7127/janina-mieczynska> [dostęp: 22.10.2023].
- Lewakowski J., *Kurs skautowy w Skolem w r. 1913*, [w:] *Harcerstwo w obozach*, [red.] S. Sedlaczek, E. Ryszkowski, Dział Wydawnictw Naczelnictwa Związku Harcerstwa Polskiego, Warszawa 1928 [reprint: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2015], s. 36–45.
- Nekrasz W., *Harcerze w bojach. Przyczynek do udziału młodzieży polskiej w walkach o niepodległość ojczyzny w latach 1914–1921*, Główna Drukarnia Wojskowa, Warszawa 1930.
- Nowik G., *Polskie związki skautowe i harcerskie 1909–1922. Zarys organizacyjny*, Niezależne Wydawnictwo Harcerskie i Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, Warszawa 2019.
- Odnaka pamiątkowa dawnych harcerzy małopolskich*, „Wschód” 1937, nr 65, s. 11.
- Olech U., *Wiktor Jerzy Lewakowski, Pro Memoria*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1991, nr 2 (136), s. 406–408.

²⁶ *Janina Mieczynska*, Encyklopedia teatru polskiego, <https://encyklopediateatru.pl/osoby/7127/janina-mieczynska> [dostęp: 22.10.2023].

- Popiel M., *Skauti I Lwowskiej Drużyny skautowej od stycznia do czerwca 1911 roku*, „Skaut. Harcerskie Pismo Historyczne” [Tarnów] 2020, r. XVI, nr 2 (60), s. 3–9.
- Rozkaz miesięczny Naczelnictwa ZHP L. 35 z czerwca 1920 r., „Harcerz” 1920, nr 27, s. 247.
- Rozkaz miesięczny Naczelnictwa ZHP L. 42 z sierpnia 1920 r., „Harcerz” 1920, nr 26, s. 238–239.
- Sobczyński E., *Wojenne losy WIG-u*, „Polska Zbrojna”, nr okazyjny na Dzień Pamięci Ofiar Zbrodni Katyńskiej, 13.04.2021, s. 2–5.
- Sprawozdanie Naczelnej Rady Harcerskiej (1918–1920)*, Warszawa 1920.
- X. V. [J. Lewakowski], *Kurs skautowy w Skolem (Od 14 lipca do 2 sierpnia 1912)*, „Skaut” nr 1–3 z 1.09.1913 r., s. 23–27.
- Zając S., *Pokój wam. Ocalić od zapomnienia*, Dowództwo Krakowskiego Okręgu Wojskowego, Kraków 1994.
- Zalewski A., *Wspomnienia o harcerstwie 1911–1920* [mps, ss. 26].

Pułkownik Jerzy Lewakowski – komendant Wojskowego Instytutu Geograficznego, ofiara zbrodni katyńskiej

Streszczenie

Artykuł przedstawia sylwetkę płk. Jerzego Lewakowskiego, w młodości instruktora skautowego, jednego z pierwszych skautów lwowskich, oficera armii austriackiej walczącego w I wojnie światowej na frontach rosyjskim, serbskim, rumuńskim i włoskim, a potem jako dowódca pociągu pancernego „Śmiały” w czasie walk o Lwów. Po wojnie pracował jako wykładowca w korpusie kadetów i oficer w sztabie. W tym czasie jako podharcistrz był krótko członkiem naczelnych władz Związku Harcerstwa Polskiego. Już przed wojną opublikował podręczniki i artykuły, głównie z zakresu kartografii i topografii. W okresie międzywojennym służył w sztabach i szkolnictwie wojskowym, od 1932 r. był zastępcą i p.o. komendanta, a w chwili wybuchu wojny – komendantem Wojskowego Instytutu Geograficznego. Dużo publikował, organizował konferencje zjazdy i kongresy naukowe. Był członkiem towarzystw naukowych, członkiem redakcji czasopism i redaktorem naczelnym kwartalnika „Wiadomości Służby Geograficznej”. Po wybuchu II wojny światowej zorganizował ewakuację Instytutu do Lwowa, a potem – Stanisławowa. Uczestniczył w obronie Lwowa jako oficer artylerii. Internowany w Kozielsku i Starobielsku, został przewieziony do Katynia, gdzie został zamordowany.

Słowa kluczowe: biografia, I wojna światowa, Wojskowy Instytut Geograficzny, harcerstwo, zbrodnia katyńska

Colonel Jerzy Lewakowski: commander of the Military Geographical Institute, victim of the Katyn crime

Abstract

The article presents the profile of Colonel Jerzy Lewakowski, a scout instructor in his youth, one of the first Lviv scouts, an Austrian army officer fighting in World War I on the Russian, Serbian, Romanian and Italian fronts, and then as the commander of the “Śmiały” armored train during the battles for Lviv. After the war, he worked as a lecturer in the cadet corps and an officer on the staff. At that time, as a scoutmaster, he was briefly a member of the governing bodies of the Polish Scouting Association. Already before the war, he published textbooks and articles mainly in the field of cartography

and topography. In the interwar period, he served in military staffs and education, from 1932 as a deputy and acting officer. commandant, and at the outbreak of the war, commander of the Military Geographical Institute. He published a lot and organized conferences, meetings and scientific congresses. He was a member of scientific societies, a member of the editorial board of magazines and the editor-in-chief of the quarterly "Wiadomości Służby Geograficznej" (Geographic Service Messages). When the World War II broke out, he organized the evacuation of the Institute to Lviv and then Stanisławów. He participated in the defense of Lviv as an artillery officer. Interned in Kozielsk and Starobielsk, he was transported to Katyń, where he was murdered.

Keywords: biography, World War I, Military Geographical Institute, Polish scouting, Katyń crime

